UNIVERSITATEA PEDAGOGICĂ DE STAT „ION CREANGĂ”
FACULTATEA DE FILOLOGIE ŞI ISTORIE
CATEDRA DE LIMBA ŞI LITERATURA ROMÂNĂ

NATALIA STRATAN

GRAMATICA ISTORICĂ A LIMBII ROMÂNE

SUPORT DE CURS



Chișinău, 2024

Aprobat de Senatul Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, proces-verbal nr. 13 din 30.05.2024

Recenzenţi:

Stela Spînu, doctor în filologie, conferențiar universitar
Grigore Chiper, doctor în filologie, conferențiar universitar

Autor:
Natalia Stratan, doctor în filologie, conferențiar universitar

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

Stratan, Natalia.
Gramatica istorică a limbii române : suport de curs / Natalia Stratan ; Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă", Facultatea de Filologie şi Istorie, Catedra de Limba şi Literatura Română. – Chişinău : [S. n.], 2024 (CEP UPSC). – 110 p.
Cerinţe de sistem: PDF Reader.
Bibliogr.: p. 109-110 (30 tit.).
ISBN 978-9975-46-934-0 (PDF).
811.135.1’36’0(075.8)
S 90

Centrul Editorial-Poligrafic al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”

CUPRINS

Argument.....5

I. ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA LIMBII ROMÂNE

1. Repere ale evoluţiei limbii române.....6

2. Primele texte scrise.....10

3. Limba latină - fazele de dezvoltare.....16

4. Limba latina populară (vulgară).....18

II. ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE LIMBII ROMÂNE

1. Stratul lexical de origine latină.....20

2. Substratul autohton.....22

III. ÎMPRUMUTURILE LEXICALE VECHI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Superstratul lexical de origine slavă.....28

2. Elemente lexicale de origine greacă.....29

3. Împrumuturi maghiare.....30

4. Imprumuturi turceşti.....32

IV. ÎMPRUMUTURILE LEXICALE NEOLOGICE

1. Influenţa latină savantă.....35

2. Influenţa italiană.....36

3. Influenţa franceză.....36

4. Influența germană.....38

5. Influența spaniolă.....38

6. Influenţa engleză.....39

7. Influenţa rusească.....40

V. FONETICA ISTORICĂ LATINĂ

1. Schimbările fonetice. Cauzele schimbărilor fonetice.....42

2. Accidentele fonetice.....43

3. Evoluția sistemului vocalic.....45

4. Evoluția diftongilor latini în limba română. Apariția de noi diftongi. Triftongii……..46

5. Evoluția sistemului consonantic latinesc în limba română.....51

6. Apariția de noi foneme consonantice în limba română. Grupuri consonantice 52

VI. MORFOLOGIA

Substantivul.....61
1. Modificări în cadrul: declinărilor, genului, numărului, cazului.....61
2. Formarea substantivelor: prin compunere și conversiune..... 63
Adjectivul.....66
1. Modificări în cadrul: genului, numărului, gradelor de comparație.....66
2. Formarea adjectivelor.....67
Articolul.....69
1. Apariția și constituirea articolului nehotărât și al celui hotărât substantival.....69
2. Apariția și constituirea articolului posesiv.....71
3 Apariția și constituirea articolului determinativ.....71
Numeralul……73
1. Evoluția numeralelor cardinale……..73
2. Constituirea numeralelor ordinale.....74
3. Crearea altor feluri de numerale……....74
Pronumele.....76
1. Evoluția pronumelor personale.....76
2. Dezvoltarea pronumelor reflexive.....78
3. Evoluția pronumelor posesive.....79
4. Constituirea pronumelor demonstrative.....79
5. Dezvoltarea pronumelor relative – interogative……...79
6. Constituirea pronumelor nehotărâte……80
Verbul……...82
1. Restructurarea sistemului verbal latin……82
2. Categoria modului în limba română.....84
a. Modurile personale.....84
b. Modurile nepersonale……..89
5. Formarea verbelor……...92
Adverbul……...95
Prepoziția……98
Conjuncția……100
Particularități ale limbii române vechi – analiză de text 102
Test-grilă.....107

BIBLIOGRAFIE.....109

Argument

Suportul de curs *Gramatica istorică a limbii române* este destinat studenților facultății de Filologie și Istorie, ciclul I, specialitatea *Limba și literatura română și limba engleză*, și are drept scop formarea unei viziuni de ansamblu despre originea și evoluția limbii române Acest curs are menirea de a oferi studenţilor cunoştinţe de bază privind determinarea perioadelor de evoluţie ale limbii latine. S-a constatat că evoluţia structurii gramaticale este mai lentă decât evoluţia lexicului şi chiar mai lentă decât evoluţia structurii fonologice, de aceea în cursul pe care-l punem la dispoziţie studenţilor noştri ne propunem să prezentăm schimbările esenţiale în istoria părţilor de vorbire ale limbii latine, precum şi schimbările ce au avut loc în sistemul fonologic românesc.

De asemenea, propunem un șir de aplicații în vederea însușirii materiei teoretice: să cerceteze anumite fenomene din domeniul evoluției sunetelor, al originii și dezvoltării formelor gramaticale; o serie de întrebări, legate nemijlocit de materialul teoretic, cunoașterea căruia ar înlesni rezolvarea exercițiilor respective. Pentru aceasta este necesar de a dezvolta abilitatea, de a utiliza cunoştinţe din toate domeniile lingvistice şi literare, de a selecta materialul, de a sintetiza şi de a-i crea studentului o opinie individuală privitor la evoluţia limbii române.

Acest curs are un rol important în formarea competenţelor specifice ale programului de formare profesională.

I. ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA LIMBII ROMÂNE

Limba vorbită de un popor, de o comunitate de oameni, se defineşte ca un sistem complex de semne lingvistice format în decursul convieţuirii istorice. Elementele care îi conferă unitate sunt cele fonetice, lexicale, morfologice şi sintactice.

Limba literară se defineşte ca aspectul cel mai îngrijit al unei limbi, care se conformează în cel mai înalt grad tuturor normelor gramaticale fixate, folosindu-se în scris şi, în mare măsură, în vorbirea oamenilor instruiţi.

1. Repere ale evoluţiei limbii române

Poporul român este urmaşul geto-dacilor. Datorită împrejurărilor istorice, geto-dacii au fost nevoiţi să se amestece, începând cu anul 106, cu colonişti romani, aduşi în Dacia după al doilea război cu Imperiul Roman.

Armata romană a ocupat o mare parte din Dacia, care a fost transformată în provincie a Imperiului. Coloniştii romani au adus în provincia cucerită felul lor de viaţă, civilizaţia şi cultura lor. Printre factorii care au contribuit la procesul de romanizare menţionăm:

-serviciul militar, în care tinerii daci se înrolau, iar la sfârşit deveneau veterani;

-căsătoriile între soldaţii romani şi femeile dace;

-creştinismul răspândit în limba latină. Noţiunile de bază ale religiei creştine se regăsesc în limba română, prin moştenirea unor termeni din limba latină: *Dumnezeu* (*Domine Deus*), *creştin* (*christianus*)*, biserică* (*basilica*), *păcat* (*peccatum*) etc.

Provincia Dacia a fost stăpânită de către romani timp de 165 de ani (106-271 e. n.). Limba dacilor a dispărut, instituindu-se o limbă latină atestată de cele 3000 de inscripţii romane, descoperite pe întreg teritoriul României. *Columna lui Traian* reprezintă cel mai important document de atestare a evenimentelor istorice. Sunt, însă, păstrate şi nume de persoane şi de locuri preluate de la daci: *Apulum* (Alba Iulia), *Potaissa* (Turda), *Napoca* (Cluj) etc.

Procesul de romanizare a fost similar cu cel petrecut în cazul iberilor şi al galilor. Peste tot, el a durat circa 100-150 de ani şi s-a desfăşurat treptat: mai întâi învăţau limba latină cei care aveau de-a face cu administraţia, armata şi negustorii romani, iar apoi şi restul populaţiei.

O perioadă de timp s-au folosit două limbi: geto-daca şi latina. Deoarece administraţia şi şcoala se foloseau de ultima, era firesc să pătrundă cuvinte geto-dace în latină şi nu invers.

După anul 271 e.n., armata şi administraţia romană au părăsit Dacia. Împăratul Aurelian a considerat că este mai bine să apere Imperiul de pe malul sudic al Dunării. Însă procesul de romanizare ireversibilă nu a încetat, ba dimpotrivă, prin intensificarea pătrunderii limbii latine în masele largi populare. Astfel, limba latină s-a generalizat treptat şi în rândul dacilor liberi

neromanizaţi, după anul 300, atât în vechea provincie romană, cât şi în rândul populaţiei daco-romane rămase pe loc.

Limba română este continuarea limbii latine populare, numită şi *latină vulgară*, vorbită de păturile largi populare, fără a fi definită prin literatură şi şcoală, fiind însă relativ unitară şi conservând elemente arhaice, asemenea limbii italiene.

Procesul de formare a limbii române se încheie în secolul al VIII-lea. Invaziile popoarelor migratoare (goţi, gepizi, huni, avari, slavi) au influenţat limba, fără însă a modifica *fondul principal lexical* şi *structura gramaticală de origine latină.*

Aşadar, limba română este o *limbă unitară*, adică se vorbeşte la fel pe întreg teritoriul actual al ţării noastre, cu variaţii regionale puţin semnificative, iar limba română vorbită este foarte apropiată de limba română literară.

1. *Din limba dacă:* se păstrează circa 100 de cuvinte izolate şi 2200 de nume proprii. Exemple: *abur, balaur, grumaz, barză, brad, buză, căciulă, copac, copil, mazăre, mânz, moş, viezure; Argeş, Mureş, Buzău, Prut, Timiş.*

2. *Din limba latină:*

a) Sistemul fonetic: transformarea lui ***–l-*** intervocalic în ***r*** la cuvintele de origine latină: *sole-soare;*
b) Sistemul lexical: în fondul principal de cuvinte, circa 60% sunt de origine latină. Se pot forma fraze întregi numai cu termeni de origine latină, dar nici măcar o singură propoziţie cu termeni de alte origini;
c) Sistemul morfologic – respectă, în general, sistemul morfologic al latinei populare: cele trei genuri ale substantivului, gradele de comparaţie ale adjectivului, articolul, numeralele de la 1 la 10, cele patru conjugări ale verbului;
d) Sistemul sintactic – menţine, în general, structura frazei din limba latină.

3. *Din limba slavă:* 20% din cuvintele fondului principal sunt de origine slavă: *stăpân, boier, bogat, lacom, trudă, boală* etc.

Pătrunderea slavilor în Dacia şi la sud de Dunăre, la începutul secolului VII a produs mari schimbări în sud-estul Europei. Ei şi-au format propriile state şi au exercitat o considerabilă influenţă politică, culturală şi religioasă asupra popoarelor din jur.

În această perioadă s-au diferenţiat cele patru dialecte ale limbii române: daco-român (vorbit pe teritoriul ţării noastre), aromân, meglenoromân şi istroromân.

Pe când bulgarii îşi organizau un stat la sud de Dunăre şi se creştinau, în Transilvania au pătruns, în secolul IX maghiarii. Ei au supus voievodatele româneşti şi şi-au extins, până în secolul al XII-lea, stăpânirea asupra întregii Transilvanii. De la ei s-au păstrat unele cuvinte precum: *fel, chip, gând, meşteşug, oraş* etc.

În secolele IX şi X au luat fiinţă şi alte voievodate româneşti. Ele se bizuiau şi pe religie. Organizarea Bisericii s-a făcut după modelul bizantin, prin preoţii şi călugării bulgari. Din această cauză, primele cărţi care au pătruns în voievodatele româneşti erau scrise în vechea limbă slavă bisericească, numită şi slavonă. Preoţii trebuiau să citească şi, pentru aceasta, să ştie alfabetul chirilic.

În Evul Mediu românesc au fost folosite următoarele limbi de cultură:

- *limba slavonă* – folosită în cultul ortodox şi chiar limbă oficială de stat;
- *limba latină* – folosită în relaţiile cu ţări catolice (Nicolaus Olahus – *Hungaria*);
- *limba greacă* – folosită mai rar (Stavrinos – *Poveste preafrumoasă a lui Mihai Viteazul*).

Nici influenţa slavă, nici cea maghiară nu au schimbat, însă, caracterul latin al limbii române.

Primul document cunoscut scris în limba română este o scurtă scrisoare din 1521, *Scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung*, adresată primarului Braşovului, în care îi relata înaintarea unor corăbii turceşti pe Dunăre. Se scrisese, desigur, şi înainte în română, dar textele nu s-au păstrat.

După 1540 apar şi primele cărţi tipărite, cele mai multe la Braşov. Ele sunt traduceri religioase din limba slavonă. Un tipograf celebru a fost diaconul Coresi. Majoritatea tipăriturilor erau religioase, deoarece costau foarte mult, iar tipografiile aparţineau Bisericii. Apariţia lor a avut consecinţe însemnate: românii au observat că vorbesc cu toţii aceeaşi limbă, deşi organizaţi în state diferite.

În Evul Mediu s-au manifestat şi influenţe din partea altor limbi:

-din limba turcă: *alai, cişmea, ciulama, ciubuc, halva, mahala, sarma* etc.

-din limba greacă: *a lipsi, cărămidă, prosop, sardea* etc.

Limba română literară modernă se conturează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea printr-un proces vertiginos şi foarte complicat de „relativizare”, care a fost posibil datorită omogenizării sociale româneşti şi unităţii limbii comune.

În secolul al XIX-lea, relaţiile economice, sociale, politice şi culturale dintre Ţările Române se intensifică şi iau fiinţă primele şcoli în limba română şi primele ziare româneşti:

-în Ţara Românească: „Curierul românesc” – Ion Heliade Rădulescu

-în Moldova: „Alăuta românească” – Gheorghe Asachi

-în Transilvania: „Gazeta de Transilvania” – George Bariţiu

În această perioadă se fixează *normele limbii române literare*, se creează stilurile funcţionale ale limbii române, dispar cuvinte învechite de origine turcă, greacă şi slavonă, consolidându-se o limbă modernă şi expresivă. Ia fiinţă societatea culturală „Junimea” care a avut

un rol esenţial în acest proces. Acum limba română suferă influenţa limbii franceze, preluând de la aceasta un mare număr de cuvinte: *avantaj, bancnotă, a determina, fruct, geniu, creion, stil* etc.

Începutul secolului XXI aduce o influenţă masivă a limbii engleze, în special în ştiinţă şi tehnică.

Româna, continuatoarea latinei orientale din provinciile dunărene are patru dialecte:

- **dialectul dacoromân**, vorbit preponderent la nord de Dunăre, în România și în afara granițelor (compact sau insular) în: Republica Moldova, Transnistria, teritoriul de la gurile Dunării atribuit Ucrainei, pe valea Timocului și în Voivodina, în Bulgaria, în zona Vidinului, de-a lungul Dunării și în Dobrogea bulgărească, pe valea Tisei (Ungaria), în Ucraina subcarpatică și Ținutul Herței. Se mai vorbește pe teritoriul fostei URSS, până în Extremul Orient, unde au fost deportați românii din Moldova și Bucovina de nord, dar și în alte țări unde se găsesc comunități de români.

- **dialectul aromân**, vorbit preponderent în sudul Dunării, în Grecia, Albania, Macedonia, Bulgaria și în alte țări, inclusiv în România;

- **dialectul meglenoromân**, vorbit în nordul Greciei, în Macedonia și în alte țări, inclusiv în România;

- **dialectul istroromân**, vorbit în Peninsula Istria din Croația.

Dacoromâna este singurul dintre cele patru dialecte istorice românești care s-a dezvoltat devenind limbă națională, are o funcție culturală, un aspect supradialectal normat, limba literară, constituit pe baza subdialectului muntenesc din nord-estul Munteniei și sud-estul Transilvaniei, folosind însă și unele trăsături din celelalte subdialecte.

Dacoromâna prezintă următoarele ***varietăți teritoriale*:**

- **subdialectul muntenesc** (se vorbește în partea de sud a României, în Muntenia (județul Ilfov, Argeș, Dâmbovița, Prahova, Ialomița, Călărași, Teleorman, Olt, în Oltenia, în sudul Transilvaniei (județul Brașov, județul Sibiu) ;
- **subdialectul moldovenesc** (se vorbește în România și în afara granițelor. În România se vorbește în județul Suceava, Botoșani, Neamț, Iași, Bacău, Vaslui, Vrancea, Galați.În afara granițelor: Republica Moldova și Transnistria, în Bucovina de Nord și Ținutul Herței (ucraina), în cele trei foste județe românești de la Gurile Dunării-Cahul, Cetatea Albă, Ismail. Insular se vorbește în diferite regiuni din fosta URSS;
- **subdialectul bănățean** (se vorbește în sud-vestul teritoriului dacoromân,în județele: Timiș, Caraș-Severin, în sudul județului Hunedoara, în sudul județului Arad, până la Mureș, în provincia autonomăVoivodina (Banatul sârbesc);
- **subdialectul crișean** (se vorbește în vestul Transilvaniei în județul Bihor, Sălaj, Satu-Mare, județul Alba, județul Cluj,în nordul județului Hunedoara, în sud-vestul județului Maramureș);

- **subdialectul maramureșean** (se vorbește în partea de nord a României, pe văile rîurilor Tisa, Mara, Vișeu, Cosău. În afara granițelor se vorbește la nord de Tisa în Ucraina subcarpatică) [2, p. 34-61].

Cele trei dialecte suddunărene (aromân, meglenoromân și istroromân) au un caracter conservator, nu au aspect literar și au suferit influența limbilor din Balcani în mijlocul cărora au supraviețuit.

2. Primele texte scrise

Secolul al XVI-lea reprezintă un moment crucial pentru cultura română, întrucât el oferă pentru prima data texte scrise integral în limba română, iar o data cu apariția limbii scrise, există părerea că în acest secol își găsește începuturile și limba română literară. De aceea, secolul al XVI-lea delimitează două mari epoci: cea de dinaintea apariției textelor scrise în limba română, numită și *preliterară*, și cea de după acest moment, numită *literară*.

Pentru prima epocă s-au stabilit următoarele perioade:

a) **de formare a limbii române** (în perioada dintre secolele al V-lea și al VIII-lea, limba română a trecut de la aspectul de latină târzie la cel de idiom neolatin)

b) **de până la despărțirea dialectelor,** numită: *străromână, română primitivă, română comună, romanică dunăreană, tracoromanică*, apoi *protoromână*, care durează până în secolul al X-lea sau al XII-lea.

c) A treia perioadă cuprinsă între **despărțirea dialectelor și apariția primelor texte scrise** în dacoromână, perioadă în care se conturează dialectele și graiurile.

Perioada literară e subîmpărțită în:

a) *limba veche* (1532-1780);

b) *româna modernă* (1780-1918);

c) *româna contemporană* (1918 până în zilele noastre).

În ceea ce privește limba scrisă, secolul al XVI-lea marchează începutul limbii române vechi. Convențional, limitele acestei epoci sunt fixate de anii 1521 și 1780, ani ce marchează cel mai vechi text în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu,* și prima gramatică românească tipărită, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, de Samuil Micu și Gheorghe Șincai.

Înainte de secolul al XVI-lea, limba română este atestată prin elemente izolate, în primul rând prin toponime și antroponime, uneori și prin alte cuvinte strecurate în textele bizantine, latine, maghiare și slave sau există informații în legătură cu unele texte redactate în limba română.

Așadar, cel mai vechi text românesc ajuns până la noi este *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung,* o scrisoare de informare adresată lui Hans Benkner, judele Brașovului, asupra mișcării trupelor turcești, din 1521.

Nu mult după această dată sunt semnalate și primele texte literare românești, manuscrise sau tipărite.

Textele românești din secolul al XVI-lea sunt de două feluri:

a) texte originale;

b) texte traduse [1, p. 11].

A. Seria **textelor originale** (netraduse) se compune din:

- *scrisori particulare;*
- *scrisori oficiale;*
- *însemnări;*
- *acte juridice de natură variată:*
  - *acte de vânzare-cumpăratre;*
  - *donatii;*
  - *testamente;*
  - *mărturii;*
  - *chitanțe;*
  - *inventare.*

- *prefețele* și *epilogurile* adăugate la textele religioase traduse.

B. Textele traduse, datand din secolul al XVI-lea, sunt cărți cu caracter religios care transpun în limba română, din slavă sau maghiară, *Liturghierul*, *pravile* sau *predici bisericești* și, mai ales, părți din *Biblie* (*Psalmii, Evangheliile, Faptele Apostolilor*), și se împart în două categorii:

1. *manuscrise*
2. *tipărituri.*

Traducerea cărților religioase în română într-o perioadă când singurele limbi oficiale de cult recunoscute erau slavona, greaca și latina, constituie un moment cultural decisiv: în acest fel se creează mobilitatea de eliminare treptată a limbii slavone ca limbă de cultură. Utilitatrea acestei acțiuni este rezumată de Coresi în *Prefața* primei sale tipărituri, *Catehismul* din 1559-1560: „În sfânta beserică e mai bine a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limba străină”.

Un alt monument important îl reprezintă și introducerea tiparului, deoarece manuscrisele, care au reprezentat principala formă cu care au circulat cărțile în epoca feudală, erau rare și scumpe. Deși introducerea tiparului se leagă inițial de eforturile domniei pentru întărirea autorității

bisericii, cartea tipărită va reprezenta principalul mijloc de raspandire a culturii scrise și, implicit, a limbii române în cele trei țări românești [1, p. 11-13].

I. Traducerile manuscrise

1. Din prima jumătate a secolului al XVI-lea sunt semnalate două texte: *Evanghelia și Apostolul*, în Moldova, la 1532, dar care nu a ajuns până la noi.
2. Cele mai vechi traduceri manuscrise sunt considerate a fi așa-numitele „texte rotacizante”, *Codicele Voronețean, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Șcheiană și Psaltirea Hurmuzachi,* denumite astfel datorită faptului că prezintă particularitatea fonetică numită rotacism, adică trecerea lui *n* intervocalic la *r* în cuvintele de origine latină. Toate textele sunt copii ale unor originale care s-au pierdut, deși despre *Psaltirea Hurmuzachi* a existat și părerea că ar fi: „însuși autograful traducătorului din slavonește”.

Traducerile, în starea în care ne-au parvenit nu conțin nici prefețe, nici epiloguri, nici alte însemnări cu ajutorul cărora să poată fi datate și localizate.

3. Singurul manuscris brașovean este *Apostolul Cardaș,* un text slavo-român cu traducere intercalată, copiat între 1559-1560 de popa Bratul.
4. În 1574, în insula *Rhodos*, a fost copiat un tetraevanghel de către diacul Radu din Mănicești, text păstrat la British Museum din Londra, motiv pentru care este cunoscut sub numele de *Evangheliarul din Londra.*
5. Din nordul Moldovei s-au păstrat: *o pravilă* care oferă indicații precise asupra autorului, Lucaci, „ritorul și sholasticul”, a locului și timpului când a fost scrisă-în 1581, la mănăstirea Putna, considerată a fi un text revizuit și îndreptat după o traducere mai veche din slavonă, și *Glosele* românești la *Sintagma* lui Matei Vlastaris, descoperite și studiate de I. Bogdan, care sunt încercări de transpunere în românește a unui text slavon.
6. Spre sfârșitul secolului apar și scrieri religioase apocrife, alcătuite din legende parabiblice și hagiografice, păstrate în codice manuscrise, în care sunt adunate texte traduse în diferite părți ale țării și la date diferite. Cea mai importantă colecție este *Codex Sturdzanus,* care datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea și cuprinde texte copiate în cea mai mare parte de popa Grigore din Măhaci între 1580-1619 [1, p. 13-15].

II. Tipăriturile

1. Cele mai vechi tipărituri în limba română despre care există informații, au apărut la Sibiu, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea: Catehismul din 1544 din care, din păcate, nu a ajuns la noi niciun exemplar; și *Evangheliarul slavo-român,* zis și Petersburg, tipărit în 1551-1553 de către Filip Moldoveanul (Maler), gravor și tipograf moldovean.

2. Începând din 1559 până în 1581 apar la Brașov 11 tipărituri care se leagă de numele diaconului Coresi: *Catehismul (1559-1560), Tetraevanghelul (1561), Pravila (1560-1562), Apostolul (1563), Cazania I, Molitvenicul (1567), Psaltirea (1570), Liturghierul (1570), Psaltirea (slavo-română-1577), Psaltirea (slavo-română-1576-1578-s-a păstrat o filă), Cazania II (1581).* Prin 1588 apare o *Psaltire slavo-română*, editată de Șerban Coresi, fiul diaconului.
3. La Orăștie, singura carte tipărită în secolul al XVI-lea este *Palia,* cea mai veche versiune românească a primelor două cărți din Biblie: *Bitia* (Facerea sau Geneza) și *Ishodul* (Ieșirea sau Exhodul). *Palia de la Orăștie* ocupă un loc deosebit printre textele românești din secolul al XVI-lea, atât prin calitatea traducerii, cât și datorită faptului că provine dintr-o regiune mai slab reprezentată prin texte.
4. La Oradea sau la Cluj s-a tipărit o carte de cântece calvinești din care a fost găsit, într-o carte legată în 1601, un fragment care conține 10 cântece religioase calvine, a cărui particularitate este că a fost scris cu litere latine și cu ortografie maghiară, i se spune curent *Catrea de cântece* a lui Pavel Tordași sau *Fragmentul Teodorescu.*
5. În 1593, la Cracovia, s-a tipărit, cu alfabet latin și ortografie polonă, rugăciunea *Tatăl nostru.* Varianta manuscrisă, cu litere latine, a fost realizată ca mostră de limba română de boierul moldovean Luca Stroici, la cererea scriitorului polnez Stanislaw Sarnicki. [1, p. 16-17].

Astfel, din secolul al XVI-lea ne-au parvenit 16 tipărituri și 8 manuscrise; încă o tipăritură și două manuscrise despre care există unele informații, s-au pierdut.

Privită în ansamblu însă, limba română din textele scrise în secolul al XVI-lea prezintă aspecte omogene, dar și divergente; între limba acestor scrieri și graiurile vorbite în regiunile unde au fost redactate, traduse ori copiate sau graiul celui care traducea sau tipărirea, există o strânsă legătură.

O sinteză a particularităților lingvistice comune tuturor textelor scrise în secolul al XVI-lea a fost făcută de I. Gheție (1978, 77-96) și de Șt. Munteanu și V. Țâra (1983, 72-77):

- păstrarea lui ă etimologic în cuvintele de origini diferite: *blăstema, fămeie, părete, năsip, păhar;*
- păstrarea lui e nesincopat în: *derept, derege;*
- prezența lui î etimologic la inițială î*: împlea, împla;*
- *m* păstrat în *rumpe;*
- numeroase substantive fac pluralul în *–e, -ure: grădine, groape, rane;locure, chinure;*
- vocativul în *–e: oame, nebune;*

- larga circulație a formelor verbale iotacizate: *eu spui, auz, poci;*
- auxiliarul perfectului compus la persoana a III-a, singular are forma *au: el au spus;*
- folosirea prepoziției *pre;*
- numeroase forme prefixate cu *ne-: negata, negândire;* și fome realizate cu sufixul *–ură: adăpostitură, adevărătură, asemănătură;*
- În privința lexicului, au fost înregistrați: termeni care azi au dispărut sau au fost păstrați în unele graiuri: *arină (nisip), lucoare (lumină);* termeni care au fost păstrați, dar au suferit o evoluție semantică: *adunătură (sfat), ciudă (mânie), mișel (sărac)* [1, p. 24-25].

Alături de trăsăturile comune, limba română scrisă din secolul al XVI-lea conține și numeroase particularități divergente, specifice anumitor zone.

Al. Rosetti, pe baza unor trăsături fonetice, a distins existența a două grupuri dialectale:

1. *un grup dialectal nordic*, ce cuprindea Moldova, nordul Ardealului și Maramureșul;
2. *un grup dialectal sudic,* cuprinzând Țara Românească și sudul Ardealului.

În ceea ce privește Banatul, acesta ocupă un loc aparte, deoarece prezintă particularități care îl alătură primului grup, când celui de-al doilea.

Unitățile dialectale stabilite prezintă următoarele particularități fonetice tranșante:

- rotacismul lui *n* intervocalic- în nordul Ardealului-Maramureș și Moldova;
- fonetismul *â (câne)* –în nordul Ardealului-Maramureș și Moldova;
- diftongul *âi (câine)*- în Banat, sudul Ardealului și Țara Românească;
- *ea* final trece în *e (mâna me)*–în nordul Ardealului, Bucovina și Moldova;
- *ă* trece în *a (cazu)*- în nordul Ardealului-Maramureș și Moldova;
- diftongul *ea* se păstrează în *seamă*, în sudul Ardealului, iar în nordul Ardealului-Maramureș și Moldova *ea* trece în *a: samă;*
- conservarea grupului *fs (fsat)*- în nordul Ardealului-Maramureș;
- *i* trece în â după *dz (dzâc)*- în nordul Ardealului-Maramureș etc.

Examinând particularitățile de limbă, cercetătorii au constatat că dintre cele două subdialecte, cel sudic prezintă o anumită omogenitate, iar cel nordic apare divizat în trei graiuri: moldovean, ardelean de nord și bănățean-hunedorean.

În secolul al XVII-lea textele religioase sunt în continuare dominante, mai ales în ceea ce privește tipăriturile. Larga circulație a traducerilor de cărți religioase, pe calea tiparului, a contribuit la „începutul naționalizării serviciului divin, întâi în Transilvania, sub influența calvină, apoi în Muntenia și Moldova, independent de orice înrâurire exterioară” (Gheției, 1975, p. 328)

Paralel cu textele religioase apar și noi forme de manifestare a literaturii laice, un loc deosebit ocupându-l cronicile [1, p. 27-28].

A. Textele religioase

În Transilvania, în această perioadă s-au tradus și s-au imprimat unele cărți bisericești fundamentale, ca: *Noul Testament* (1648), care se leagă de numele mitropolitului Simeon Ștefan, și *Psaltirea* (1651). Spre sfârșitul secolului au fost publicate sau prefațate de popa Ioan Zoba din Vinț niște colecții de predici traduse din ungurește: *Sicriul de aur* (1683), *Cărare pre scurt* (1685), *Ceasloveț* (1687*)* și un *Molitvenic* (1689).

În Moldova, seria tipăriturilor în limba română a fost deschisă de mitropolitul Varlaam, care, în 1643, la Iași, a publicat *Cazania*, căreia i s-au mai adăugat *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* (1645) și *Paraclisul Precistei* (1645). Dar figura care a dominat literatura religioasă a Moldovei din acest secol a fost cea a mitropolitului Dosoftei, căruia îi datorăm în primul rând *Psaltirea în versuri* (1673) și o culegere de legede hagiografice intitulată *Viața și petrecerea svinților* (1682-1686*).* De numele mitropolitului Dosoftei se leagă și cărțile bisericești: *Dumnedzăiasca Liturghie* (1679), *Psaltirea slavo-română* (1680), *Molitvenicul de înțăles* (1681), *Octoihul* (1683) *și Parimele* (1683) [1, p. 36-37].

B. Textele laice

În Muntenia se pot aminti *Letopisețul cantacuzinesc și Cronica Bălenilor,* redactate în perioada domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

În Moldova, alături de Grigore Ureche, un loc aparte îl ocupă Miron Costin, care, în afara cronicii ce o continuă pe cea a lui Ureche, a mai scris: *De neamul moldovenilor,* poemul folozofic *Viața lumii,* una dintre primele scrieri beletristice românești.

Din această perioadă datează unele lucrări de drept canonic: *Pravila* (1640) de Mihail Moxa, *Șapte taine* (1644) de Eustratie Logofătul etc.

În ceea ce privește limba textelor scrise în această perioadă nu prezintă modificări însemnate față de secolul trecut.

Printre principalele trăsături ale limbii din această perioadă se pot menționa:

- dispariția grafiilor cu *en*, de tipul *amente, svente;*
- păstrarea vocalelor ă și e în cuvinte ca: *păhar, rădica, răsipi, lăcui, dente, nește etc.*
- menținerea lui *î* în: *împle, împfla, îmbla;*
- rotacismul nu mai este notat decât uneori în scrierile moldovenești;
- prepoziția *pre* în loc de *pe;*
- numele proprii apar frecvent articulate: *Cârnul, Radul –vădă* etc.;
- pronumele relativ *care* prezintă forme articulate: *carii, careva, carele;*

- auxiliarul pefectului compus de persoana a 3-a este în cele mai multe texte au; forma *a* se întâlnește în textele muntenești;
- unele adverbe apar întărite cu particula deictică *–și*: acolași, încăși.

Modificări importante se înregistrează și la nivelul lexicului, în special în textele laice care au un vocabular mult mai bogat și mai variat decât cele bisericești.

În vocabularul acestor texte se pot identifica:

- termeni de origine latină, astăzi dispăruți din româna literară: *cust (trai), fur (hoș), neștine (cineva), camai (niciodată);*
- termeni împrumutași din slavonă pe cale cărturărească, specifici lexicului religios: *cin* (tagmă, ordin călugăresc), *preobrajenie* (schimbarea la față), *blagocestivie* (pioșenie) etc.;
- termeni de origine turcească: *cântar, ciorap, farfurie, agă* etc.;
- termeni de origine neogreacă: *agramat, anost, a plictisi;*
- elemente regionale, care au o circulație limitată: *mamcă (doică), de biu (din belșug), hasnă (folos), imală (noroi) etc.*

Așadar, pentru istoria limbii române, secolul al XVI-lea marchează un moment de referință prin aceea că din această perioadă datează primele nostre texte scrise integral în română. În acest secol asistăm la eforturile cărturarilor de a impune limba română ca limbă de cultură în locul slavonei și de a îmbogăți posibilitățile de exprimare artistică [1, p. 37-38].

3. Limba latină - fazele de dezvoltare

Latina, idiom aparținând familiei limbilor indo-europene, reprezintă „nucleul fundamental al limbilor neolatine, atât în ceea ce privește tezaurul lexical, cât mai ales în ceea ce privește structura gramaticală” [14, p. 161].

Limba latină, folosită ca instrument de comunicare de-a lungul unei îndelungi perioade pe un vast teritoriu, a cunoscut, inevitabil, unele variante temporale, funcționale și regionale.

Latina arhaică – de la origini până la sfârşitul sec. al II-lea î.e.n. Sursele acestei epoci sunt: inscripţii, fragmente de cântece rituale, formulare de legi, acte oficiale, începuturile poeziei din prima jumătate a sec. al III-lea î.e.n. Cea mai veche inscripţie este *fibula de la Preneste*, care datează din jurul anului 600.

Latina preclasică – de la sfârşitul sec. al II-lea î.e.n. până la mijlocul secolului I î.e.n. Este momentul în care limba literară se constituie şi se unifică.

Reprezentanţii epocii sunt: *Ennius* (primul mare poet), *Plaut* (autor al unor comedii celebre), *Terentiu, Cato* (orator şi autor al unui tratat de agricultură), *Lucilius* (părintele satirei romane), *Varro* (filosof şi filolog), *Catul* (poet liric).

Latina clasică (sau „epoca de aur” a latinităţii) este prototipul latinei literare ajunse la apogeu – de la mijlocul secolului I î.e.n. până în anul 14 e.n. (moartea lui Augustus).

Reprezentanţi: Cicero (retor şi filosof, care „cizelează” latina clasică), Cezar, Salustius, Titus Livius (istorici), Virgiliu, Horatiu, Tibul, Propertiu, Ovidiu (poeţi).

Latina clasică și *latina vulgară* (populară sau vorbită) sunt două variante ale limbii latine, diferențiate prin trăsături lingvistice care au ca sursă și reflectă totodată câteva circumstanțe: opoziția „scris/vorbit”, gradul de instrucție al utilizatorilor, situația de comunicare, funcțiile îndeplinite în procesul de comunicare. În general, în interiorul oricărei limbi, asemenea elemente de natură funcțională și socio-culturală determină departajarea a două variante fundamentale: aspectul cultivat, literar, și aspectul popular.

Latina clasică este varianta literară, cea mai îngrijită a latinei, guvernată de norme (reguli) fonetice, gramaticale și lexicale.

Eleganța și rigoarea *latinei clasice* sunt conservate și transmise de textele marilor autori latini ai Antichității.

Latina postclasică (sau „epoca de argint” a latinităţii) se caracterizează prin împrumuturi de elemente populare şi arhaice - anul 14 e.n. până la anul 200 e.n. Reprezentanţi: *Tacit* (istoric), *Seneca* (filosof), *Petronius* (autorul romanului *Satyricon*), *Juvenal* şi *Marţial* (poeţi), *Quintilian* (orator şi teoretician).

Latina târzie – anul 200 până la primele texte romanice. În această perioadă de decădere a latinităţii, unii autori încearcă o întoarcere la modelele clasice. Importanţi în această epocă sunt scriitorii creştini (Tertulian, Sf. Augustin, Ieronim).

În 813 Conciliul din Tours confirmă existenţa unei *rustica Romana lingua* [20, p. 272]., iar câţiva ani mai târziu, în 842 apare primul text romanic: *Serments de Strasbourg* [21, p. 32].

● Aspectul nenormat al limbii latine, folosit pentru comunicare de oamenii mai puţin cultivaţi (şi chiar de cei cultivaţi în condiţii neoficiale) până la transformarea lui în diferitele idiomuri romanice, a fost numit **latină populară** sau **vulgară**, adică latina vorbită de *vulgus* „mulţime gloată”.

Latina populară a existat aşadar în toată perioada latinităţii și a reprezentat „unica limbă comună care a asigurat comunicarea între populațiile – diferite etnic și lingvistic - ale Imperiului Roman” [6, p. 30].

● Latina târzie (epoca de după anul 200 şi până la primele texte romanice) nu trebuie confundată cu **latina medievală** care este limba latină moartă, folosită în special în scris, în Evul Mediu, atunci când limbile romanice existau deja.

● Fiecare din variantele latinei populare târzii vorbite în diferitele provincii ale Imperiului Roman poartă numele de **latină provincială**.

● Varianta locală a limbii latine, vorbită în antichitate în provinciile romane Moesia și Dacia, din care provin dialectele românești, a fost numită **latină dunăreană**.

4. Limba latina populară (vulgară)

Este cunoscut faptul că toți cercetătorii în domeniul limbilor romanice subliniază faptul incontestabil că la baza acestora stă limba latină vie, limba vorbită a poporului român. Ea are în literatura lingvistică mai multe numiri: *latina vulgară, latina târzie, latină-substrat, latina vorbită, latina populară.*

Prin termenul *latina populară* se subînțelege latina vorbită, limba comună, elementele căreia se pot găsi în lucrările scrise din toate epocile (începând cu cea arhaică, în comediile lui Plaut, Terențiu și mai ales în Satiriconul lui Petroniu).

Limba latină populară, fiind aspectul vorbit al limbii latine (*latina clasică* este considerată aspectul ei literar), se găsea în continuă dezvoltare și anume ea a putut sta la baza unor limbi noi-limbile romanice.

Întrucât latina populară reprezintă varianta preponderent vorbită, ea „transpare doar în mod excepțional din documentele scrise" Ca atare, nu există texte scrise exclusiv în latină populară, ci numai texte cu mai multe sau mai puţine „vulgarisme", folosite din diferite motive.

Atestăm mai multe lucrări, fragmente ce țin de *latina populară*:

1. Mărturiile gramaticienilor, mai ales vestitul *Appendix Probi* (Appendix ad Probi artem minorem, 1837). În apendicele-adaus la gramatica unui anonim Probus (sec. III e.n.) se dă o listă de cuvinte din latina clasică cu respectivele lor din latina populară, considerate incorecte: *oculus non oclus, tabula non tabla, socrus non socra.*
2. O serie de glose ce conțin numeroase cuvinte din latina populară: *canere: cantare, pulchra: bella;*
3. Culegerile de inscripții;
4. Mai multe lucrări de diferite genuri, ca traducerea Bibliei, sfaturi medicinale, descrieri de călătorii etc.

Pe baza izvoarelor existente privind latina populară se poate schița o imagine generală a acesteia în comparație cu aspectul ei literar- limba clasică.

Fonetica. Pentru sistemul fonetic al latinei populare sunt caracteristice mai multe procedee, care au dus la schimbări în întregul sistem latin.

Se pot menționa următoarele:

- vocalele nu se mai deosebesc după cantitate (lungi, scurte), în locul lor au apărut vocale închise și deschise;
- diftongii se simplifică;
- grupurile consonantice se reduc sau se asimilează;
- consoanele intervocalice și finale slăbesc.

Toate aceste schimbări au fost cauzate, în bună parte, de modificări în natura accentului, care în veacul III-IV e.n. devine dinamic.

Morfologia. Sistemul morfologic al limbii populare se caracterizează printr-un număr mai redus de forme atât în cadrul declinării, cât și al conjugării.

Datorită unor forme cazuale, numărul declinărilor în latina populară se reduc la 3 (față de 5, câte erau în latina clasică).

Opoziția de gen se reduce și ea la 2 elemente (masc., fem.), spre deosebire de latina clasică, unde ea constă din 3 elemente (m., f., n.).

În conjugare se manifestă o predilecție pentru forme cu paradigmă regulată, deci mai mult pentru verbele de conj. I. are loc trecerea verbelor de la o conjugare la alta.

Sintaxă. Schimbările esențiale în sintaxă se datoresc tendinței generale a latinei populare de a exprima raporturile dintre cuvinte în mod analitic.

Raporturile cazuale de G și D se redau respectiv cu ajutorul prepozițiilor *de* și *ad*. Legătura dintre forma gradului comparativ al adjectivului și substantivul cu care se compară se exprimă cu ajutorul prepoziției *de*.

Multe forme verbale se exprimă prin perifraze formate mai ales cu verbele *habere* și *esse*.

Lexic. Unele cuvinte din latina literară au căpătat alt sens în latina vorbită. De exemplu, *orbus* care în latina literară însemna ,,orfan", în cea populară capătă înțelesul de ,,orb"; cuvântul *testa* însemna ,,vas de lut", iar în latina populară -,,cap".

O caracteristică a limbii populare este tendința de a folosi diminutivele cu sens neutral: *ungula, aurucula* și eliminarea formelor inițiale: *unguis, auris* etc. [7, p. 8-12].

II. ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE LIMBII ROMÂNE

1. **Stratul lexical de origine latină**

Strat (lat. *stratum*): limbă care invadează un anumit teritoriu lingvistic, prevalând în urma unui proces de bilingvism şi acceptând şi elemente din limba învinsă (mai ales din vocabular), ca elemente de substrat. Pentru limba română, **stratul** este reprezentat prin latină, iar **substratul** prin limba dacă, prin elemente traco-dacice.

În limba română contemporană se pot distinge mai multe grupe de cuvinte, care-și trag originea din *limba latină*.

1. *Cuvinte panromanice*

Grupul de *cuvinte panromanice* cuprinde circa 500 de unități lexicale, care se referă la diverse domenii:

1. Obiecte și fenomene ale naturii: *apă* (lat. *aqua*), cer (lat. *caelum*), *gheață* (lat. *glacia*), *brumă* (lat. *bruma*), *lună* (lat. *luna*), *piatră* (lat. *petra*);

2. Numiri ale corpului și ale părților lui: *barbă* (lat. *barba*), *cap* (*caput*), *coastă* (*costa*), *deget* (*digitum*), *dinte* (*dentem*), *frunte* (*frontem*), *gură* (*gula*), *inimă* (*anima*), *limbă* (*lingua*), *nas* (*nassus*), *ochi* (*oculum*), *ureche* (*oricla*);

3. Termeni de rudenie: *bărbat* (*barbatus*), *cumnat* (*cognatus*), *fiu* (*filius*), *fin* (*finus*), *mamă* (*mamma*), *mătușă* (*amita*), *noră* (*nurus*), *nepot* (*nepotem), părinte* (*parentem*), *soră* (*soror*), *socru* (*socrus*), *frate* (*frater*);

4. Produse alimentare: *caș* (*caseus*), *cârnaț* (*carnaceus*), *făină* (*farina*), *lapte* (*lactem*), *pîine* (*panus*), *unt* (*unctum*), *vin* (*vinum*);

5. Numiri de animale, păsări, insecte:

berbec (*vervecem*), *bou* (*bovem*), *capră* (*capra*), *cal* (*caballus*), *cîine* (*canis*), *porc* (*porcus*), *vițel* (*vitellus*), *vacă* (*vacca*); *cerb* (*cervus*), *iepure* (*leporem*), *lup* (*lupus*), *vulpe* (*vulpes*), *urs* (*ursus*); *cuc* (*cucus*), *furnică* (*formica*), *muscă* (*musca*);

6. Numiri de plante, cereale, nutrețuri: *carpen* (*carpinus*), *frasin* (*fraxinus*), *fîn* (*foenum*), *grîu* (*granum*), *iarbă* (*herba*), *măr* (*malum*), *mei* (*milium*), *paie* (*palea*), *orz* (*hordeum*), *plop* (*populus*), *secară* (*secale*), *trifoi* (*trifolium*), *ulm* (*ulmus*);

7. Termeni agricoli: *arie* (*aria*), *ciur* (*cribrum*), *cîmp* (*campus*), *furcă* (*furca*), *moară* (*mola*), *sapă* (*sappa*), *secure* (*securis*);

8. Numiri de metale: *argint* (*argentum*) , *aur* (*aurum*), *aramă* (*aeramen*), *fier* (*ferrum*);

9. Toate numirile de luni, zilele săptămînii sunt de origine latină: *primavera, vera, ianuarius, iulius, augustus;*

Între cuvintele de origine latină cu caracter general romanic se cuprind și multe adjective, care numesc:

1. Calitatea obiectelor: *bun* (*bonus*), *cald* (*calidas*), *limpede* (*limpidus*), *lînced* (*languidus*), *putred* (*putridus*), *sec* (*siccus*), *străin* (*extraneus*);

2. Culorile principale: *alb* (*albus*), *galben* (*galbinus*), *negru* (*niger*), *roșu* (*roseus*), *verde* (*viridis*);

Numeralele simple, de la *unu* la *zece*, precum și *mie, milion, miliard,bilion, trilion* sunt comune pentru toate limbile romanice.

După originea lor toate pronumele sunt moștenite din limba latină având corespondente în toate limbile romanice.

Numirea stărilor și acțiunilor elementare include circa 105 verbe, toate de origine latină și comune pentru limbile romanice: *a ara, a crede, a culege, a cerne, a înota, a da, a face, a dormi, a lega, a măcina, a vedea.*

Categoriile principale ale adverbelor au de asemenea corespondente în limbile romanice: *așa, când, ieri, mai, unde.*

Din punct de vedere etimologic articolele, prepozițiile, conjuncțiile sunt și ele de origine latină.

2. Cuvinte est-romanice

Lexicul limbii române actuale include nu numai lexeme comune pentru toate idiomele romanice, ci cuprinde și cuvinte de origine latină, care circulă doar în limba română și dialectele ei. După aprecierile lui S. Pușcariu româna dispune de 5-6 % de cuvinte specifice, carte nu s-au păstrat în limbile romanice occidentale: *ager, ajutor, blîndețe, cîntec, a deprinde, ospăț* etc.

Limba română se deosebește de cele occidentale la întrebuințarea unor termeni de rudenie. Astfel, în română termenii *tată, mamă* au continuat cuvintele din latina populară *tata, mama*, pe cînd în sp., it., *padre, madre* provin din lat. *pater, mater.*

Datorită tendinței spre expresivitate, schimbărilor din viața materială și socială a oamenilor, influenței substratului, înclinației spre formații diminutivale Orientul romanic s-a diferențiat de cel occidental, păstrînd în aceeași vreme cuvinte latine: rom. *băşică* (lat. *vessica*(, iar în fr. *bulle* (lat. *bulla*); rom. *umăr* (lat. *humerus*); *cuib* (lat. *cubium*) – it., sp., *nido,* fr. *nid* (lat. *nidus*).

3. Cuvinte de origine latină ce diferențiază dialectele române

Dialectele au moștenit în mod diferit anumite cuvinte de origine latină: arom. *avră* (lat. *aura*) – dacorom. *răcoare* (lat. rec(ens) + oare); arom. *căroare* (lat. *calor*) – dacorom. *căldură* (lat. *calidus* + *ura*).

S-a constatat că circa 400 de cuvinte de origine latină apar numai în dacoromână, lipsind în dialectele sud-dunărene (*arc, armăsar, aspru, a atinge, aur, blînd, fagure, foarte, foaie, frumos, jude, nutreț, pace, a peți* etc. În schimb în aromână s-au conservat unele cuvintye de origine latină

care lipsesc în dacoromână. De exemplu, arom. *fauă* (*faba*), *mur* (*murum*), cătină (*catena*) spre deosebire de dacorom. *bob, zid, lanț* de proveniență slavă. Aromâna a păstrat lat. *cicer* (*tseatsire*), pe cînd în dacorom. a fost împrumutat turcismul *nohut* (*năut*).

2. Substratul autohton

Substratul este unul dintre rezultatele procesului de interferenţă lingvistică, datorat amestecului de durată a două sau mai multe colectivităţi, dintre care una este băştinaşă pe teritoriul devenit comun, iar cealaltă este aşezată mai târziu.

În Peninsula Balcanică și în regiunile Dunării limba latină a venit în contact cu limba tracilor.

Limba tracă, ca limbă a unor neamuri foarte numeroase și puternice, era răspândită între sec. X-III î. e. n. În partea de Est a Peninsulei Balcanice și a regiunilor dunărene.

Începând cu ultimele secole î. e. n., limba tracă este înlocuită treptat în partea de sud a ariei și în diferite sectoare ale litoralului Mării Negre, vecine cu coloniile grecești, prin limba greacă. Odată cu pătrunderea romanilor în Balcani (sec. III î. e. n.) limba tracă începe a fi înlocuită în centrul și nordul peninsulei prin limba latină. Urme de limbă tracă mai persistă, probabil, în unele localități până în sec. VI e.n., dată după care numirea de „trac" nu mai figurează ca ceva contemporan cu documentele timpului. Nu se știe dacă limba tracă a avut copntact nemijlocit cu slava în Balcani ori în Carpați [7, p. 20-21].

În legătură cu acest substrat există foarte puţine mărturii directe cu privire la lexicul de origine geto-dacică: s-au păstrat câteva glosare şi înscripţii în limba greacă, în care au fost înserate şi unele denumiri comune şi proprii daco-getice.

Izvoarele de cunoaștere a limbii trace se reduc la următoarele:

1. Vreo 70-90 de glose trace, împrăștiate prin operele mai multor autori antici, printre care merită o deosebită atenție Esihiu și Fotiu.
2. Un număr de nume proprii, antroponime și toponime (nume de triburi, personalități istorice și mitice, cetăți și râuri etc.). Nume tribale trace sunt cunoscute în număr de peste o sută: *Daci, Carpi, Costoboci, Triballi*...). Antroponime: *Decebalus, Cozeilas, Rebocentus* etc. Nume de orașe și cetăți: *Naissus, Odessoe, Oiscus*, nume de râuri: *Arzos, Istros* (Dunărea)
3. Culegeri de numiri dace ale plantelor medicinale, intercalate de copiști în operele învățaților antici Dioscordie și Pseudo-Apuleius.

   Din cauza copiilor schimonosite, precum și a dificultăților de identificare a unităților botanice respective, cele 2 liste de plante oferă puțin material sigur. Din cele 57 de numiri vreo 10-15 se consideră a fi destul de autentice ca să servească drept bază pentru

etimologizări: *dyn* tradus de obicei ca ,,urzică", *riborasta* – brusture, *mizela*-cimbru etc. [7, p. 21-22].

Cercetătorii care s-au ocupat de reconstituirea elementelor autohtone le-au limitat de la 60-80 până la 120 unităţi lexicale.

După sensul lor categorial, acestea din urmă se referă la clasa substantivelor, care din punct de vedere semantic se grupează în:

- **denumiri de fiinţe animate raţionale:** *copil, ghiuj, prunc, moş* etc.;
- **denumiri de părţi ale corpului omenesc:** *grumaz, ceafă, buză* etc;
- **denumiri de obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte:** *căciulă, carâmb, brâu;*
- **denumiri de unelte, instrumente:** *gresie, fluier* etc;
- **denumiri de păsări, insecte:** *cioară, cioc, barză, guşă* etc;
- **denumiri de plante:** *mălai, mazăre* etc;
- **termeni de păstorit:** *baci, bâr, ţarc* etc.

Criteriile stabilirii elementelor de substrat [13, p. 319-320].

a) Domeniul în care trebuie căutate elementele de substrat este acela al elementelor fără etimologie sau cu etimologie nesigură.
b) Comparația cu resturile, oricât de precare și de nesigure, ale daco-moesienei.
c) Comparația cu oricare dintre vechile limbi balcanice (tracă, macedoneană, iliră).
d) Comparația cu albaneza, care trebuie însă făcută între stadiul românei comune și albanezei comune.
e) Când cuvântul nu este atestat în limbile balcanice antice și nici în albaneză, dar nu este moștenit din latină, nici împrumutat, poate fi de folos comparația cu limbile baltice și cu armeana.
f) Comparația poate fi extinsă la oricare dintre limbile indo-europene vechi sau moderne din care româna nu a putut împrumuta direct sau mijlocit.
g) Referirea la simple rădăcini nu este edificatoare. Trebuie găsite cuvinte concrete existente în diverse limbi indo-europene și explicarea cuvântului românesc trebuie făcută nu numai pentru rădăcină, ci pentru toate elementele lui.
h) Pentru faptele morfologice, concordanța numai structurală nu dă *certitudinea*, ci numai *posibilitatea* înrudirii.

Se atribuie substratului în limba română:

În fonetică (influenţa substratului s-a manifestat direct – prin apariţia unor foneme noi – şi indirect – prin evoluţia fonetică a unor grupuri de sunete)

● existenţa vocalei *ă* (pentru că există şi în albaneză şi bulgară)

● existenţa consoanei *h* (considerată de unii lingvişti de origine slavă). (Se ştie că latina pierduse pe *h*, ca urmare a unei pronunţări relaxate).

Părerea că *h* se datorează substratului se bazează pe:

a) descoperirea unor cuvinte cu *h* comune românei şi albanezei: rom. *hameş* (v. *a hămesi*), alb. *hamësh, hudă, hututui*.

b) tendinţa din graiurile moldoveneşti de a transforma pe *v + o, u > h*: *hulpe, hultan, holbură*.

c) tendinţa de a pronunţa cu aspiraţie cuvinte ca *haripă, hăla, harmăsar*.

● evoluţia particulară a grupurilor consonantice CT şi CS (asemănătoare cu ce s-a produs în albaneză)

CT > *pt* LACTE(M) > *lapte* LUCTA > *luptă* alb. *luftë*

CS > *ps* COXA > *coapsă* alb. *kofshë*

● rotacismul (evoluţia lui *-n- > -r-* în cuvintele de origine latină sau din fondul străvechi): *bine > bire*. Se explică însă şi prin păstrarea opoziţiei dintre N şi NN romanici.

● După unii lingvişti s-ar datora substratului şi trecerea lui -L- > *r* (GULA > *gură*, MOLA > *moară*), evoluţia grupului -BR- > *-br-* (FABRUM > *faur*), apariţia diftongilor metafonici *ea* şi *oa* (*seară, moară*). Nu s-au oferit însă explicaţii satisfăcătoare pentru aceste afirmaţii.

În morfosintaxă

● postpunerea articolului

Această preferinţă pentru postpoziţie se explică însă şi prin analogia cu postpunerea adjectivului;

● existenţa genului neutru, care s-ar datora influenţei slave, s-a reorganizat pe teren românesc, iar după alţii este moştenit din latină;

● formarea numeralului de la 11 la 19 cu material latin (explicată şi prin calchiere după slavă sau prin criterii interne);

● existenţa particulei *-ne* de la acuzativul pronumelor personale *mine* (< ME + *-ne*), *tine* (< TE + *-ne*), a pronumelui reflexiv *sine* (< SE + *-ne*) şi a interogativ-relativului *cine* (< QUE(M) + *-ne*);

● formarea viitorului cu VOLERE (< VELLE). Româna este singura limbă romanică ce formează viitorul cu acest auxiliar;

● identitatea formală dintre genitiv şi dativ (care se explică însă şi prin evoluţia internă a latinei târzii);

● sufixul adjectival *-esc* (ce arată originea), care a generat sufixul adverbial *-eşte* (cu care se formează şi adverbe egale semantic cu numele unei limbi) : *românesc, tineresc; româneşte, tinereşte*;

● alte sufixe: *-ac* (formează substantive şi adjective): *prostănac*, *scundac*;
-ăni (sufix verbal foarte productiv): *a băcăni*, *a pocăni*;
-man: *gogoman*, *ortoman*, *hoţoman*;
-oane.

● alte fenomene atribuite substratului şi insuficient argumentate:

- forma pronumelui personal de acuzativ *o*;
- particula deictică *a* de la pronumele şi adverbele demonstrative *acest**a**, acel**a**, aice**a**, acum**a***;
- generalizarea auxiliarului *a avea* la perfectul compus al verbelor tranzitive şi intranzitive.

În vocabular

● **toponime:**

- numele munţilor *Carpaţi* (< rădăcina **karp* „stâncă“);
- numele unor localităţi: *Abrud*, *Albac*, *Bârzava*, *Drencova*, după unii și *Hârşova, Mehadia, Oituz*, *Turda*.

● **hidronime** (numele apelor mari): *Argeş, Ampoi, Bârzava, Buzău, Criş, Cerna, Jiu, Lotru, Motru, Mureş, Olt, Prut, Siret, Someş, Timiş, Tisa, Vedea.*

● **cuvinte** - numărul acestora diferă de la cercetător la cercetător şi de la epocă la epocă: 185 după Al. Philippide (1927: 743), 85 comune cu albaneza după Al. Rosetti (1968: 264 ș.u.), iar după I. I. Russu (1981: 243 ș.u.) circa 160, dintre care 72 comune cu albaneza, restul existente numai în română.

a) **cuvinte comune cu albaneza:** *abur, baci, baltă, balegă, brad, (a) bucur(a), buză, căpuşă, ceafă, copac(i), cătun, cruţă, curmă, curpăn, fărâmă, gard, gata, gălbează, ghimpe, ghioagă, grapă, groapă, grumaz, guşă, mal, mazăre, măgură, mătură, mânz, moş, mugure, murg, năpârcă, pârău, păstaie, pururea, rânză, sarbăd, scăpără, scrum, sculă, sâmbure, sterp, strepezi, strungă, şale, şopârlă, ţap, ţarc, vatră, viezure, zgardă, zgâria.*

b) **Cuvinte existente numai în română:** *ameţi, amurg, barză, băgà, băiat, beregată, boare, bordei, brânduşă, brânză, buiestru, burtă, butuc, butură, caier, caţă, cârlan, căciulă, copil, dereticà, desbără, descurcà, droaie, genune, gheară, gorun, întâmpina, întâmpla, întrema, leagăn, lespede, mare, melc, mure, mistreţ, mişca, morman, muşat* „frumos“, *muşca, nai, necheza, niţel, pânză, prunc, răbdà, reazem, scurmà, strugure, şir, şoric, urcà, urdă, vătăma, zer, zburda, zestre, zgârma, zimbru*.

Se observă că aceste cuvinte se referă, în general, la o civilizaţie de tip pastoral şi agricol.

APLICĂ:

☞ **Care este epoca de formare a limbii române?**

☞ **Care este părerea oficială privind teritoriul de formare a poporului și a limbii române?**

☞ **Aduceți argumente în favoarea teoriei că poporul român și limba română s-au format pe un vast teritoriu de la nord și de la sud de Dunăre.**

☞ **Explicați diversitatea de opinii privind epoca de formare a limbii române.**

☞ **Care este importanța, avantajele și dezvantajele inscripțiilor?**

☞ **Care este primul text romanic?**

☞ **Care sunt etapele de dezvoltare a limbii latine?**

☞ **Care este ponderea elementelor populare din diferitele scrieri latinești?**

☞ **Definiți: *latina populară*, *latina târzie*, *latina medivală*, *latina provincială*, *latina dunăreană.***

☞ **Care sunt principalele „surse" ale latinei populare?**

☞ **Comentați prezența elementelor populare din diferitele scrieri latinești.**

☞ **Ce se știe despre elementul autohton al limbii române?**

☞ **Ce se atribuie substratului în fonetică?**

☞ **Ce se atribuie substratului în morfosintaxă și în formarea de cuvinte?**

☞ **Ce se atribuie substratului în vocabular?**

☞ **Care este substratul limbii române?**

☞ **Ce se știe despre elementul autohton al limbii române?**

☞ **Ce se atribuie substratului în limba română? Comentați.**

1. Recunoașteți afixele de origine latină: *pădurar, cărturărie, voluminos, spoială, sugaci, pasivitate, bobocel, studențime, țântaș, dornic, trecător, asemănare, descântec, îmbinare, antisocial, antebrat, greșeală, grădiniță, nesocotit, a prescrie, contrapune.*

2. Separați cuvintele autohtone de celelalte origini, Verificați-vă cunoștințele după dicționarul etimologic: *zi, cioban, abur, vulpe, cer, drum, barză, baci, brad, a cere, ceafă, deget, grumaz, miel, căciulă, fân, zăr, țap, oaie, furcă, brusture, oglindă, copac, a cânta, brânduș, buză, frunte, viezure, alb, frumos, brâu, pârâu, fluier, măgar, copil, băiat, gata, mugure, pădure, a*

vedea, curpen, guşă, păstaie, rânză, noapte, zece, aici, scump, strungă, căpuşă, hulub, barbă, groapă, mărar, barză, moş, baltă.

4. Grupați câte două cuvinte care au același etimon. Precizați diferențele lor semantice. Alcătuiți contexte potrivite pentru 4 dublete etimologice: *acetic, april, a asculta, asemănare, cărbune, ceresc, a asculta, asimilare, cerc, a compara, coroană, fruct, carbon, celest, direct, a expune, fierbinte, greutate, circ, prier, subțire, a săruta, spinare, târziu, a cumpăra, cunună, a spune, plen, șerb, grav, oțetit, gravitate, a saluta, frupt, tardiv.*

5. Poemul *Luceafărul* de M. Eminescu conține în total 1908 cuvinte, dintre care 1688 sunt latine, iar 220-nelatine, adică 12,1%. Din cele 98 de strofe – 11 sunt alcătuite numai din cuvinte de origine latină. Arătați care sunt acestea.

6. Alcătuiți enunțuri în care toate cuvintele să fie de aceeași origine. De exemplu: *Iubirea învinge totul.* (lat.), *Bogdan ocără cocoșul*. (sl.)

III. ÎMPRUMUTURILE LEXICALE VECHI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Superstartul lexical de origine slavă

Influenţa slavă este cea mai puternică dintre toate influenţele vechi exercitată asupra limbii române, atât în ceea ce priveşte ponderea cantitativă (circa 5 %), cât şi în ceea ce priveşte productivitatea. Elementele slave au intrat în limba română atât pe cale directă (orală), în cadrul convieţuirii poporului român cu populaţiile vechi slave care au migrat şi s-au aşezat în teritoriile noastre (sec. VII-lea), cât şi pe cale scrisă, cultă sau cărturărească, datorită faptului că slavona a fost folosită la noi, timp de câteva secole, ca limbă a administraţiei, a diplomaţiei şi mai ales a cultului religios. Asemenea cuvinte, aparţinând la diferite domenii, sunt foarte multe în limbă: *brazdă, blajin, dârz, cârtiţă, dihor, pivniţă, lopată, sabie* etc.

O altă categorie de elemente slave au intrat mai târziu în limba română, după sec. al X-lea, pe cale cultă, prin intermediul administraţiei şi bisericii. Se mai numesc şi elemente *slavone*: *apostol, cazanie, duhovnic, icoană, psalm, stareţ* etc.

Diversitatea împrumuturilor slave se observă şi în legătură cu gruparea lor lexico-gramaticală, acestea fiind îndeosebi: substantive (*babă, glas*), adjective (*bogat, vesel*), verbe (*a clădi*) etc.

În înşirarea care urmează, termenii slavi sunt împărţiţi pe categorii, după sens.

Substantive

1. Cuvinte referitoare la agricultură: *coasă, brazdă, greblă, ogor, snop, spiţă, plug, proţap, potâng, tânjală* etc.

2. Cuvinte referitoare la cultura materială (aşezări omeneşti, obiecte casnice, hrană, îmbrăcăminte): *coteţ, cleşte, coş, cojoc, blid, daltă, grajd, nicovală, pivniţă, sită, slănină, smântână, ţeavă, topor, zăvor, zid* etc.

3. Cuvinte referitoare la regnul animal (animale şi păsări domestice, animale şi păsări spălbatice): *bivol, cocoş, cloşcă, cârtiţă, godac, râs, veveriţă* etc.

4. Cuvinte referitoate la natura înconjurătoare: *izvor, crâng, nisip, praf, poiană, topliţă, val* etc.

5. Cuvinte referitoare la corpul omenesc, boli, medicină: *gleznă, gât, boală, obraz, picior, pojar, leac, otravă* etc.

6. Cuvinte referitoare la relaţiile sociale ale oamenilor: *crai, clacă, basm, babă, buche, gloată, jupân, logodnă, temniţă, sol, vlădică, voievod* etc.

Adjective

Numărul adjectivelor de origine slavă din limba română este destul de mare.

Adjectivele fac parte din următoarele grupuri:

1. Adjective exprimând însuşiri fizice ale oamenilor şi, în general, ale fiinţelor şi lucrurilor: *slab, schilod, pleşuv, zdravăn* etc.

2. Adjective care denumesc însuşiri psihice ale oamenilor, calităţi şi defecte: *iscusit, prost, mândru, treaz, vesel, voinic* etc.

3. Adjective denumind diverse însuşiri concrete sau abstracte ale obiectelor: *pestriţ, straşnic, năprasnic, tâmp, ţeapăn* etc.

Verbe

1. Verbe care denumesc diverse acţiuni concrete: *a clădi, a izbi, a lovi, a nimeri, a opri, a păşi, a risipi, a năpusti, a omorî, a zdrobi* etc.

2. Verbe care exprimă stări sufleteşti: *a se căi, a greşi, a ispiti, a se iubi, a pofti, a râvni, a se sfii* etc.

3. Verbe dicendi (exprimă acte ale vorbirii): *a grăi, a crâcni, a desluşi, a porunci, a ocărî* etc.

4. **Verbe care denumesc o serie de procese tehnice, de producţie:** *a căli, a cerni, a croi, a munci, a suci, a obloji, a toci, a prăşi* etc.

De origine slavă sunt termenii **onomastică**: *Bogdan, Radu, Dragomir, Vlaicu, Mircea* etc.; numeroasele **toponime**: *Bistriţa, Craiova, Prahova, Zlatna* etc., ca şi existenţa unui număr mare de afixe (mai ales sufixe: **-ac** – *prostănac, godac,* **-an –** *juncan, roşcovan,* **-ar –** *fugar, sugar,* **-eţ –** *cântăreţ, drumeţ,* **-iţă –** *morăriţă*.) [27, p. 140].

2. Elemente lexicale de origine greacă

Limba **grecească** are o istorie aproape neîntreruptă de mai bine de trei mii de ani. Elementele de origine grecească pot proveni din diferite epoci, care corespund celor trei mari perioade ale istoriei limbii greceşti: *greaca veche* (de la origini pînă la sfârşitul veacului al IV-lea); *greaca medie* sau *bizantină* (sec. VII - XIII) şi *neogreaca (greaca modernă).*

Trecerile de la greaca veche la greaca nouă au avut loc treptat până în preajma secolului al X-lea.

Prin latină au pătruns grecismele: *ciumă* (cyma), *cuteza* (lat. cottizare), *urmă* (lat. orma) etc. Alte grecisme ne-au parvenit prin intermediul slav, mai ales datorită traducerilor din greceşte în slavoneşte şi apoi româneşte. Pe această cale au fost introduse cuvintele: *camătă* (gr. kamatos, v. sl. kamata), *cărămidă* (neogr. keramida, slav. karamida), *ieftin (*neogr. ephthinos) etc.

Printre cuvintele româneşti de origine grecească, deosebim două straturi mai importante: influenţa *greacă bizantină* (care s-a exercitat asupra românei aproximativ între sec. al VII-lea şi al XV-lea) şi, influenţa *greacă modernă,* numită încă şi *neogrecească.*

Până la contactul direct şi mai strâns cu grecii, o serie de termeni bizantini ne-au venit prin mijlocirea cărţilor bisericeşti în limbi slave: *acatist, arhiepiscop, arhiereu, arhimandrit, egumen,*

evanghelie, fariseu, icoană, iconostas, idol, liturghie, mănăstire, mătanie, mitropolit, paraclis, parastas, psalm, satană etc.

Din epoca fanariotă datează cuvinte neogreceşti ce ţin de clasa substantivului, adjectivului şi a verbului.

Substantive

Buzunar, bărbier, garafă, dascăl, cais, castan, colţun, condei, cucoană, lămâie, salată, prosop, portocală, plapumă, palat, pastramă, piper, omidă, trandafir.

Adjective

Anost, berbant, nostim, marghiol, simandicos, plicticos, orfan, venetic etc.

Verbe

A aerisi, a se dichisi, a economisi, a chivernisi, a lihni, a se sinchisi, a se schimonosi, a silabisi, a oropsi, a urgisi etc.

Infiltrări de grup ale cuvintelor neogreceşti există în câteva domenii:

1. Viaţa socială şi individuală: *agale, anapoda, ipocrizie, mutră, politicos.*

2. Medicină: *cangrenă, flegmă, lăuză, mamoş, molimă, molipsitor, tifos* etc.

3. Comerţ: *agonisi, costisitor, fidea, misit, prosop, saltea, scrumbie* etc.

4. Viaţa religioasă, politică, culturală: *anarhie, catagrafie, partidă, aghiasmă, tagmă, agramat, dascăl, teatru* etc.

1. **Meserii:** *calapod, igrasie, ipsos, mistrie, sculă* etc.
2. **Termeni ştiinţifici şi tehnici:** *aritmetică, bibliotecă, catedră, categorie, dramă, fonetică, istorie* etc.

Tot din **limba greacă** au fost împrumutate câteva sufixe şi prefixe**.**

Sufixe: -ache (la nume proprii): *Costache, Petrache, Ştefănache;* **-mă:** *axiomă, aromă, simptomă;* **-isi:** *a chivernisi, a sinchisi, a catadicsi;* **-iz (a):** *a caracteriza, a neutraliza, a organiza.*

Prefixe: a-: *anonim, anormal, anorganic;* **arhi-**: *arhicunoscut, arhiplin, arhipelag.*

3. Împrumuturi maghiare

Din istorie se știe că până în secolul I e.n. o populație fino-ugrică s-a aflat pe teritoriul dintre munții Altai și Nordul Iranului. Mai târziu, această populație a fost atestată între munții Ural și Volga, pentru ca prin secolele VII – VIII să apară între Don și Nipru. Sub presiunea pecenigilor, populația fino-ugrică (numită mai târziu maghiari sau unguri) se mută la Altekeiz, între Nipru și Nistru. În secolul al IX-lea, ungurii sau maghiarii au pustiit teritoriul Basarabiei și a Moldovei de mai târziu și sub conducerea lui Arpad, trecând în stepa Tisei, s-au așezat cu traiul în 896 pe teritoriul fostei provincii Panonia, între Dunăre și Carpații Apuseni. Cronicarul anonim al regelui maghiar, Bela al III-lea (1172 – 1196), o povestește că la pătrunderea ungurilor în sânul Carpaților,

ei s-au izbit de rezistența populației locale, care era alcătuită din slavi și volohi (adică populația romanizată). Aceleași date prezintă și letopisețul rusesc „*Povesti vremennih let*” (care descrie faptele istorice până în anul 1110).

Așezându-se între Carpați și Dunăre, ungurii au suspus stăpânirii lor populația băștinașă a Transilvaniei. Ei și-au întins hotarele și la răsărit de Carpați, căutând să cucerească și pământurile de la Sud de acești munți. În noiembrie 1330, oastea Țării Românești, sub conducerea lui Basarab I a învins în localitatea Possada (probabil Lariștea de azi) oastea suzeranului său, regele maghiar, Carol I Robert de Anjou, obținând și consolidând independența Țării Românești. Cât privește teritoriul de la răsărit de Carpați se știe că în 1343, voievodul de Maramureș, s-a răzvrătit contra regelui Ungariei, Ludovic I de Anjou și în anul 1359 a trecut Moldova unde a fost recunoscut domn. Bogdan a respins de mai multe ori încercările regelui maghiar de a-și reinstaura supremația Moldovei.

Începuturile **influenţei maghiare** asupra vocabularului românesc datează de prin veacul al XI-lea sau chiar cu un secol mai devreme, secolul al X-lea.

În urma constituirii statului feudal ungar (pe la sfârşitul veacului al X-lea) acesta şi-a extins stăpânirea asupra Transilvaniei, cucerind formaţiunile statale româneşti existente în această provincie.

Elementele lexicale de origine maghiară pot fi împărţite în două mari categorii: o parte care se întâlnesc exclusiv în graiurile din Transilvania (*bai* „necaz”, *bolând* „nebun”, *ilău* „nicovală”, *sabău* „croitor” etc.) şi o altă parte care se întâlnesc pe întreg teritoriul lingvistic românesc (*imaş, cătană, fedeleş, vileag*)

Cele mai importante împrumuturi de origine **maghiară** denumesc:

- aspecte de organizare administrativă: *aprod*, *dijmă, hotar, a locui*, *oraş, uric, viteaz*;

- arbori şi plante: *agriş, dudău, captalan, mohor*,

- animale şi păsări: *copoi, helge, hârciog, şobolan, şoim, vindereu, uliu;*

- produse alimentare, mîncăruri: *arpacaş, gulaş, muştar, pesmet, tocană, şuncă;*

- **monede:** *creiţar, forint, husăş,*
- **terenuri, forme de relief:** *dâmb, imaş, podghiaz;*
- **viaţa orăşănească şi sătească:** *birău, hotar, iliş, megiaş, pârgar, sălaş, şoltuz, gazdă;*
- **comerţ şi industrie:** *ban, berbeniţă, bubău, cheltui, ducat, fertin, meşter, vamă*;

- **drept:** *chezaş, pârâş, bănui;*

- armată: *corda, husar, puşcă, hotnog, vitez;*

Majoritatea cuvintelor de origine ungurească au vădită nuanță arhaică, fiind împrumutate într-o perioadă veche. Multe din ungurisme se înlocuiesc acum prin cuvinte de alte origini. Am pomenit despre substituirea ungurismului *feredeu* cu cuvântul de origine latină *baie*, trecută prin

filieră slavă. Mai trebuie menționat că așa cuvinte ca: *boaghe* (regionalism ardelean cu sensul ”bufniță”), *cimotie* (la Ion Creangă cu sensul ”rudă de departe”), *vition* (răspândit în Transnistria cu sensul ”slab, slîbănog”); *ir* (unsoare) *iz* (gust specific) – au toate o circulație foarte restrânsă.

Diversitatea **împrumuturilor maghiare** se observă şi în legătură cu gruparea lor lexico-gramaticală, acestea fiind îndeosebi **substantive:** *belşug, chin, chip, gând, lacăt, lăcătuş, locaş, meşteşug, pildă, raită, răvaş, sicriu, şoim, tobă* etc., **adjective:** *beteag, chipeş, gingaş, uriaş, viclean, hapsân* etc., **verbe:** *a alcătui, a altoi, a bănui, a birui, a bizui, a cheltui, a făgădui, a îngădui, a lecui, a tăgădui, a tămădui* etc.

Din maghiară am primit şi câteva sufixe, în general neproductive: **-şag:** *furtuşag, rămăşag, vălmăşag;* **-şug:** *belşug, meşteşug, prieteşug;* **-eş:** *chipeş, gureş, megieş, vameş;***-ău:** *codău, culegău, sămădău.*

4. Imprumuturi turceşti

Cuvintele de origine **turcică** au pătruns în limba română în perioada veche, începând cu secolul al XVI-lea, după ce Ţara Românească şi Moldova au devenit vasale Imperiului Otoman. În timpul epocii fanariote (care a durat de la 1711 până la 1821), *influenţa turcă* a atins punctul culminant.

Cuvintele împrumutate din **turcă** au avut fie caracter popular, fie caracter oficial. Cele din ultima categorie au fost introduse şi, uneori, impuse de numeroşii funcţionari turci şi greci pe care Poarta Otomană îi avea în permanenţă în cele două principate române.

După înlăturarea stăpânirii fanariote, termenii politici, administrativi şi militari de origine **turcească** au început să iasă din uz, iar după proclamarea independenţei României au dispărut chiar definitiv: *agă, paşă, caimacan* „locţiitor de domn”, *capuchehaie* „reprezentant al domnitorilor români la Constantinopol”, *haraci* „tribut”, *hochim* „ordin scris de sultan”, *tergiman* „tălmaci”.

Elementele turceşti se întâlnesc în domeniile:

- alimentaţie: *acadea, bulgur, basamac, cafea, caşcaval, chebab, chiftea, ciorbă, ciulama, ghiveci, halva, iaurt, magiun, mezel, pilaf , saralie, sarma, telemea;*

- obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte: *antereu, basma, caftan, condur, catifea, dulama, halat, ilic, işlic, meş, papuc, tichie, fes, şal, şalvari* etc.;

- obiecte de uz casnic: *balama, capac, cazan, ceaun, cîntar, chibrit, dulap, farfurie, gavanos, ibric, lighean, saltea, tacâm, tava, tipsie, tingire, ţol* etc.;

- ocupaţii, posturi, funcţii, stări sociale, grade militare: *agă, beizadea, boiangiu, dulgher, geamgiu, giuvaiergiu, mazil, macagiu, sultan, hamal, hoge, şah*;

- faună şi floră: *arpagic, bostan, dovleac, dud, harbuz, micşunea, nufăr, pătlăgea, salcâm, tarhon, tutun, zambilă, zarnacadea* etc.;

- locuinţă: *acaret, balama, cerdac, cercevea, cherestea, duşumea, iatac, macara, moloz, odaie, hogeag, tavan, tizic* etc.;

- instrumente, unelte: *burghiu, caval, cange, capcană, cherpedin, cobuz, nai, beschie* etc;

- **arme:** *arcan, baltag, buzdugan, ghiulea, hanger, iatagan* etc.

Diversitatea **împrumuturilor turceşti** se observă şi în legătură cu gruparea lor lexico-gramaticală, acestea fiind îndeosebi **substantive:** *berechet, giuvaier, naz, catifea, iaurt, mazil,* etc., **adjective:** *avan, ageamiu, bondoc, get-beget, caraghios, chel, chefliu, chilug, chior, chiulangiu, fudul, murdar, nazâr, peltic, saşiu, ursuz* etc., **adverbe:** *barem, başca, doldora, geaba* etc., **interjecţii:** *bre!, haide!, halal!*

Multe împrumuturi de origine **turcească** se pot recunoaşte după terminaţia lor: *a* sau *ea (accentuat)*: *balama, basma, cazma, dambla, haimana, macara, mucava, muşama, mahala, para, şandrama* etc. Dintre cele terminate în *ea* citãm: *belea, cercevea, cherestea, duşumea, ghiulea, pătlăgea, tejghea, zaherea* etc.

Tot din limba **turcă** am primit şi unele sufixe care sunt astăzi pasive: **-giu:** *barcagiu, boiangiu, cazangiu, hangiu, sacagiu*; **-liu:** *chefliu, ghiurghiuliu, hazliu*; **- lâc:** *savantlâc, codoşlâc, crailâc.*

APLICĂ:

☞ **Definiți noțiunea de împrumut lingvistic. Care sunt cauzele care determină sursa împrumuturilor, numărul și caracterul lor?**

☞ **Câte tipuri de împrumuturi se deosebesc în limbă?**

☞ **Cum se explică dubletele lingvistice în limba română?**

☞ **Ce se înțelege prin etimologie multiplă?**

☞ **De când datează și până când au durat raporturile lingvistice slavo-române?**

☞ **Care sunt căile de pătrundere a elementelor slave în limba română?**

☞ **Ce se atribuie superstratului slav în fonetică și în morfosintaxă?**

☞ **Ce se atribuie substratului slav în lexic?**

☞**Ce tipuri de cuvinte de origine maghiară există în limba română?**

☞ **Ce se atribuie influenței maghiare în limba română?**

1. Precizați din ce limbă sunt moștenite sau împrumutate seriile de cuvinte de mai jos. Indicați, din fiecare serie, cuvântul care nu provine din aceeași limbă cu celelalte:

a. *babă, calic, zvon, a îndrăzni, a privi, scârbă, icoană, colț, dobitoc, sărac, a se grăbi;*

b. *apă, a bea, floare, soare, moară, strâmb, a umbla, față, obraznic, masă;*

c. *iaurt, ciorbă, dambla, mușama, chirie, dușman, amic, moft, haimana;*

d. *idol, satană, tacticos, a molipsi, etate, taifas, lefter, a se plictisi.*

2. Care este originea următoarelor cuvinte: *apă, grâne, inimă, laiță, oraș, geam, casă, ulcior, vis, viscol* ?

3. Selectați doar cuvintele vechi, numiți din ce limbă au fost împrumutate: *agud, astru, asorta, barac* (rasă de câine), *bardă, biban, boboc, boiangiu, bursă, calabalâc, cald, camarad, canat, canapea, căpătâi, consiliu, clișeu, daltă, dragoste, duminică, dungă, feredeu, flegmă* (mucozitate), *fain, flaut, fustă, ghiulea, groază, jambon, iarnă, juvăț, oază, lighean, lună, maioneză, marochin, muză.*

4. Repartizați cuvintele după limba de origine: *mătură, văr, braț, amar, stăpân, mânz, a se gudura, noian, minte, a scăpăra, caznă, sabie, pricină, gras, divan, pahar, cișmea, brânză, zăr, para, basma, ospăț, a cânta, droaie, unghie, rotund, ud, a curge, nuc, ou, stână, jupân, covor, gol, basma, tava, talpă, chin, cazan, saltea, boaghe, sârmă, ghiveci, acadea, buzunar, tufă, alai, belșug, oraș, aldămaș, boier, slugă, vin, lacăt, vornic, imaș, marfă, cireadă, taifas, nostim, holdă, copac, iobag, sobă, chipeș, hapsân.*

5. Excerptați din opera lui Ion Creangă cuvinte de origine slavă.

6. Pe baza exemplelor de mai jos explicați cum s-a produs adaptarea împrumuturilor la sistemul lexical al limbii române:

a) împrumuturi maghiare: *a bănu<bánni*, *bir <bér, chin<kép, gând<gond, hotar<határ, talpă<talp, vamă<vám, viclean< hitlean.*

b) din limbile slave: *castravete*<bg. *Krastavec, cofă<bg. Kofa, graniță<bg. Granica, potcoavă<bg. Podkova; horn<ucr. Horn, prispă<ucr. Pryspa; samovar<rus. Samovar, vipușcă<rus. Vypuska, administrație<rus. Administrațiia.*

c) împumuturi grecești: *cărămidă<keramida, condei<kondyli, cais<kaisi, ieftin<efthinos, salată<salata, scrumbie<skrumpri, zahăr<zahari, zugrav<zographos.*

d) împrumuturi turcești: *cafea< kahve, chibrit< kibrit, dușman< dușman, dulap< dolap, haz< haz, papuc< pabuc, șah <șah.*

IV. ÎMPRUMUTURILE LEXICALE NEOLOGICE sunt cuvintele intrate în limba română din diverse limbi după primele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd începe perioada modernă a culturii române.

Împrumuturile latino-romanice, domină câmpul influenţelor lexicale externe ale limbii române din ultimele două secole. Ele au fost distribuite de către cercetători după limba de provinienţă: ***latina savantă, franceza şi italiana.***

1. Influenţa latină savantă

Cele dintâi neologisme de origine latină nu le datorăm Şcolii Ardelene, cum se crede şi se afirmă în scris. Cu mult înainte de secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, o serie de cărturari români au împrumutat o mulţime de neologisme direct din latină, pe care o cunoşteau bine. Alţi cărturari români au introdus în limba română cuvinte latineşti pe care le-au luat din polonă în condiţii istorice şi culturale prea cunoscute de noi.

Elementul latin este prezent sub mai multe forme în lexicul recent. Pe de o parte apare în cuvinte precum *cvadruplu, flexibil*, care au o dublă etimologie: lat. *guadruplus* şi fr. *quadruple*; lat. *flexibilis* şi fr. *flexible* sau în cuvinte provenite din engleză, dar care pornesc de la etimonul latin, de exemplu: *compus, terariu, digital* şi pe de altă parte în termeni noi uneori invenţii româneşti precum *lavoterp* sau *luxomat* unde nu se poate să nu se observe în prima parte pe *lav(are)* „a spăla", *lavoterpul* fiind „un detergent românesc" sau pe *lux* „lumină", în *luxomat* care este „un dispozitiv de iluminat".

Elementul latin mai apare în româna de azi şi sub alte două forme:

1. în etimologia unor cuvinte moştenite care de curînd au dezvoltat noi semnificaţii, de exemplu *treptă* „partea întîia sau a doua a liceului" din lat. *trajecta.*
2. rolul elementului latin este foarte puternic, fiind prezent într-un număr de prefixoide şi sufixoide de aceeaşi origine. De exemplu: *mini- minicalculator, miniaragaz, minihotel, minimagazin* etc.

Vocabularul limbii române s-a îmbogăţit cu un număr apreciabil de neologisme luate direct din latină pe cale livrească. Aceste neologisme trebuie deosebite cu grijă de cuvintele pe care le-au moştenit din aceeaşi limbă şi care au evoluat mult din punct de vedere fonetic şi chiar semantic. Astfel *clarus* a fost odată moştenit şi a devenit *chiar*, iar a doua oară a fost împrumutat ca neologism, în secolul al XIX-lea şi a dat *clar.* Alte exemple de acest fel sunt: *femeie-familie, bătrîn-veteran, arină-arenă, frupt-fruct* etc.

Există neologisme care se explică exclusiv prin latină, de exemplu: *ambigen, adnota, biblie, colocviu, dormita, elibera, fabulă, insulă, literă, pictor, premiu, probă, rege, tezaur, traduce* etc.

În foarte multe cazuri se admite o etimologie dublă, adică latino-franceză, latino-italiană, latino-germană sau se acceptă părerea conform căreia unele neologisme se aplică formal prin

latină, iar semantic prin franceză (*efect, impozit, spirit, virtute,* care sub raportul formei seamănă cu latinescul *efectus, spiritus*, dar din punct de vedere semantic corespund substantivelor franţuzeşti: *effect, esprit*).

2. Influenţa italiană

În procesul de modernizare, internaţionalizare şi relatinizare a vocabularului românesc un rol important revine *influenţei italiene,* care a contribuit şi la schimbarea fizionomiei lexicale a limbii noastre prin neologisme pe care ni le-a furnizat începând cu secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea.

Împrumuturile italiene sunt prezentate printr-un număr mic de termeni, deși au un corespondent și într-o altă limbă romanică, pot fi considerate de provinienţă italiană, ele trimițând la realități italiene. Provin din italiană: *cinerama* „procedeu de realizare a filmelor panoramice care dă impresia că imaginile sunt în relief", *tranzistorizat* „element electronic de circuit".

Cuvintele care se explică din italiană se referă la:

alimentaţie: *pizza, mozzarello, expres;*

vestimentaţie: *giacă, borsetă, terital;*

construcţii: *cupoletă, copertină;*

O bună parte din italienismele existente în limba română aparţin terminologiei muzicale: *adagio, allegro, allegreto, alto, bariton, chitară, duet, flaut, mandolină, operă, partitură, piano, pianissimo, solfegiu, sol*o.

Tot limbii *italiene* îi datorăm o mulţime de termeni care aparţin domeniului economic şi financiar bancar: *acont, agenţie, bilanţ, casă, casier, contabil, fisc, falit, gira, liră, scont,, valută.*

Din alte domenii cum sunt arhitectura, medicina, politica, sportul, marina, alimentaţia provin: *ancoră, basorelief, campion, capodoperă, cupoletă, febră, expres, curant, oncologic, reumatism, spaghete, stagiune, teracotă, traumă etc.*

Foarte multe neologisme de origine italiană conţin sufixul *–ism (-isim): generalism, altissimo, bravissimo, pianisimo.*

3. **Influenţa franceză**

Cea mai puternică dintre toate influenţele moderne exercitate asupra limbii române, rămâne indiscutabil, **influenţa franceză.**

Începuturile penetrării elementului francez în limba română datează din sec. XVII- XVIII şi se realizează prin filiera polonă, greco-fanariotă şi rusă.

Graţie ei, româna s-a îmbogăţit cu câteva mii de cuvinte, modernizându-şi vocabularul în toate domeniile vieţii materiale şi spirituale. Putem afirma că termenii noştri politici, sociali, militari, administrativi, economici, juridici, filosofici, medicali şi ştiinţifici, în general, sunt în majoritate de origine franceză sau au o etimologie multiplă inclusiv franţuzească.

Influenţa franceză s-a putut manifesta din plin asupra limbii române atât în domeniul vocabularului, cât şi al frazeologiei: *artist, liric, dans, calcul, critic literar, bal mascat, director genera, placă turnantă, tonus muscular* ş.a.

Alte frazeologisme constituie calcuri, adică traduceri literare: *apă de tualetă* (după fr. *chateau d-eau*), *ipoteză de lucru* (după fr. *hypothe se de travail*), *materie cenuşie* (după fr. *matier grise*), *a pierde din vedere* (după fr. *perde de vue*).

Majoritatea împrumuturilor lexicale de **origine franceză** au pătruns în limba română pe cale scrisă, iar aspectul lor grafic s-a impus adeseori în pronunţarea românească literară. Numai aşa se explică că noi rostim: *automobil, bacalaureat, convoi, certificat, pension, sergent.*

Influenţa franceză este cea mai puternică dintre toate influenţele neologice. Cuvintele împrumutate se referă la: *substantive, verbe, adjective*.

Substantivele de origine franceză țin de anumite domenii:

- **terminologia ştiinţifică:** *actriţă, alineat, aluminiu, argou, ghilimele, infractor, catren, consoană, cupeu, maior, maladie, partid, piesă, rachetă, referat, savant, serenadă, taxi, filologie*;

- denumiri de trupe, arme, fortificaţii: *avanpost, arbaletă, armură, arsenal, baionetă, baricadă, barieră, blindaj, garnizoană, grenadă, escadrilă, revolver, tanchetă, torpilă, fortăreaţă*;

- denumiri de obiecte de uz casnic: *abajur, plafon, storuri, fotoliu, frigider*;

- denumiri de mijloace de transport, accesorii ale lor: *avion, anvelopă, volan, ghidon, cabrioletă, camion, capotă, carlingă, supapă, tren, trotinetă, şaretă, şasiu, şenilă* etc.;

-produse alimentare, dulciuri: *biscuit, bomboană, grilaj, drajeu, jambon, omletă, pateu, supă* etc.;

-denumiri de stofe, materiale: *crep, pluş, tul, fetru* etc.;

- denumiri de ocupaţii, posturi, funcţii, stări sociale, titluri: *guvernantă, curtezan, lacheu, paj, organist, santinelă, soldat* etc.;

-denumiri de obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte: *bască, batic, bluzon, bluză, bonetă, galoş, jachetă, jerseu, capişon, caschetă, chipiu, mantou, pardesiu, cabot, salopetă, tricou, frac, fular, şoşon, şosetă* etc.;

-denumiri de podoabe, parfumuri, produse cosmetice: *colier, cremă, odecolon, pudră, rimel, ruj* etc.;

-denumiri de animale: *antilopă, ghepard, girafă, caşalot, morsă, rechin, ren.*

Verbele constituie un număr considerabil: *a achita, a acţiona, a ameliora, a amenaja, a amuza, a asorta, a ataşa, a bloca, a develop a, a decolta, a decupa, a demoda, a deplasa, a deranja, a derula, a efectua, a jena, a captiva, a clasa, a coafa, a ofensa, a ordona, a proteja, a rula, a sculpta, a suda, a suporta, a trasa, a turna.*

În schimb *adjectivele* sunt mult mai puţine: *aerian, ambiant, bej, bivalent, bleu, egal, impozant, interimar, capabil, cochet, convenabil, laş, lejer, livresc, loial, maro, matinal, naiv, ospitalier, pal, rapid, rutier, serios, sindical, sumbru, tandru.*

4. Împrumuturile germanice

Dintre cuvintele de *origine germanică* putem distinge mai multe straturi, în funcţie de sursa lor directă: unele provin din limba saşilor din Transilvania, altele din graiurile germanice, vorbite în Banat şi Bucovina, altele au pătruns în limba literară sau în diferite terminologii tehnice datorită stabilirii în România a unor meseriaşi de origine germanică.

Influenţa germanică asupra limbii române cunoaşte două perioade. Cea veche a avut loc în timpul contactelor cu populaţii vechi germanice, cu triburile germanilor migratori care temporar au staţionat şi în Dacia, de unde au trecut în sudul Dunării, iar, mai apoi, au plecat spre apusul Europei. A doua fază a *influenţei germanice* începe în Evul Mediu, după colonizarea saşilor în Transilvania şi a şvabilor în Banat.

Lexicul românesc a primit numeroase cuvinte germanice îndeosebi după secolul al XIX-lea. Unele au intrat pe cale cultă, altele pe cale orală. Termenii de *origine germană* au pătruns cu deosebire în domeniul culturii materiale, referitor la comerţ, meserii şi obiecte de uz casnic: *bormaşină, pres, teasc, vacs, şură, ragilă*.

Influența germană s-a exercitat asupra românei mai ales în terminologia tehnico-științifică: *boiler, duză, rolă, șină, matriță, wolfram* etc.

Mulți termeni pe care i-am împrumutat din germană sunt cuvinte compuse: *glaspapir, oberliht, rucsac, bruderșaft, lebărvurști, electrobuz.*

Unele neologisme primite din limba germană au rădăcini sau sufixe de origine latină: *laborant, secundant, recenzent, repetent, corectură, agentură, gladiolă* etc.

5. Influenţa spaniolă

Direct sau prin intermediul altor limbi, vocabularul românesc s-a îmbogăţit cu o serie de *cuvinte spaniole* al căror număr a crescut ultimele decenii, de exemplu: *candillo* „conducător”, *cachetero* „pumnal care îi serveşte tereodorului să ucidă taurul în arenă”, *chiulo* „toreodor”, *jotă* „dans popular spaniol”, *romancero* „culegere de poeme spaniole medievale”.

Elementele spaniole sunt împărţite de către cercetători în două categorii:

1. *împrumuturi;*
2. *cuvinte spaniole.*

Împrumuturile propriu-zise, acceptate social şi cu o anumită circulaţie nu pot fi considerate decît două: *marijuana* „stupefiant răspîndit în America” şi *poncho* „pelerină de formă pătrată cu o deschizătură pentru cap”.

Mult mai numeroase sunt *cuvintele spaniole.* Unele dintre ele par a nu mai circula şi în alte limbi: *caballero* „membru a micii nobilimi spaniole”, *cha-cha-cha* „dans modern cu ritm vioi, inspirat din folclorul afro-cubanez”.

Multe *cuvinte spaniole* şi-au păstrat scrierea şi pronunţarea din limba de origine, de exemplu: *cavalerie, citrolină, maracas, vicuna, avenida etc.*

Semantic cuvintele spaniole aparţin următoarelor categorii:

- **muzică şi dans:** *marimba, fiesta, zapateado, jota;*
- **chimie, zoologie, botanică:** *selva, canabicultor, vicuna;*
- **unităţi de măsură:** *cabaleria, sol;*
- **circulaţie:** *avenida, citrolina;*
- **arhitectură, construcţie:** *patio, favela.*

6. Influenţa engleză

Împrumuturile englezeşti sunt cuvintele pătrunse în limba română după primele decenii ale secolului al XIX-lea, când începe perioada modernă a culturii române. Ele sunt destul de numeroase şi active. Domeniile preferate sunt:

-sportul: *bascet, bowling, corner, finiş, fotbal, gol, meci, ring, set, strat;*

-cultură, artă, tehnică: *blugi, jazz, mass-media, motel, show, hobby;*

- **învăţământ:** *curriculum, master, masterat* etc.;

- comunicaţie şi presă: *computer, web, clip, video-clip, e-mail* etc.;

- gastronomie: *fast-food, ketchup, hamburger, hot-dog, chips, snacks;*

- economie, tehnică: *lap-top, site, walkman, pager, sponsor, hard, soft.*

Fenomenul globalizării s-a manifestat în toate domeniile de dezvoltare (economic, ştiinţific, artistic, social etc.) şi, ca urmare, o serie de termeni noi de *origine engleză* au pătruns în limba noastră. Părerile lingviştilor români sunt destul de împărţite în ceea ce priveşte necesitatea sau inutilitatea acestor anglicisme, accentul fiind pus, în special, pe analiza frecvenţei în limba vorbită, dar şi asupra încercării de adaptare a unor termeni de *origine engleză* la sistemul ortografic, fonetic, morfologic şi semantic românesc. La nivelul ortografic şi fonetic adaptarea anglicismelor la sistemul limbii române se realizează cu dificultate, motivul esenţial constând în caracterul diferit al ortografiei în cele două limbi: fonetic, pentru română şi etimologic, pentru engleză.

În procesul de adaptare a anglicismelor, se manifestă tendinţa de a păstra (pe cât e posibil) aspectul fonetic al cuvintelor din engleză, ex. *bowling*.

Cu toate dificultăţile de adaptare la sistemul lingvistic al limbii române, împrumuturile din limba engleză continuă să pătrundă masiv şi rapid în limba română actuală, accelerînd procesul de îmbogăţire a vocabularului, antrenînd totodată schimbări importante la alte niveluri ale sistemului.

Multe dintre împrumuturile englezești au intrat prin filieră franceză: *dancing, pick-up, parching, spiker*etc. Cele mai multe sunt preluate din lexicul internațional, dominat în ultimele decenii de anglo-americani. Domeniile preferate sunt sportul: *dribling, fault, tenis* etc, cultura, arta, tehnica: *mass-media, disc-jokey* etc.

7. **Influenţa rusească**

Împrumuturile ruseşti s-au manifestat asupta limbii române aproape exclusiv pe cale scrisă, şi anume prin intermediul traducerilor.

Împrumuturile de cuvinte sunt mai puţin numeroase decât calcurile lingvistice, care nu implică decât adaptarea unui sens nou ori copierea unei structuri lexicale sau frazeologice. Un cuvânt cum este *sputnic* nu s-a impus în limba noastră numai după ce a pătruns în alte limbi europene (cum sunt franceza, engleza, germana etc.), devenind, în felul acesta un termen internaţional. Atestările arată că, la început, s-a spus la noi *satelit artificial* (care traducea rusescul *исскуственый спутник*), preferându-se o combinaţie de două neologisme latineşti unui singur element lexical, care părea prea străin de limba noastră.

Când neologismele *ruseşti* conţineau rădăcini sau alte elemente formative de origine latină, ele au fost perfect şi rapid asimilate de limba română. Neologismele de provinienţă *rusă,* care urmează a fi prezentate, conţin în structural or cel puţin un element constituent de origine latină: *activist, aspirantură, centrism, combinat, cursant, defectologie, desant, doctorantură, economist, instructaj, magistrală, procuratură,* care aparţin de obicei domeniului politico-idiologic şi terminologiei tehnico-ştiinţifice. Printre împrumuturiule făcute din rusă există multe cuvinte compuse: *agrobiologie, agrotehnică, fotoaparat, fotocameră, fotoreportaj, hidroagregat, inginer-mecanic, general-maior, termoreceptor.*

APLICĂ:

1. Precizați din ce limbă sunt împrumutate seriile de cuvinte de mai jos. Indicați, din fiecare serie, cuvântul care nu provine din aceeași limbă cu celelalte:

a. compartiment, dicton, fascina, husă, magie, scuză, parbriz, scolastic:
b. accept, acvaristică, diacritic, aliterar, claviatură, deziderat, maistru;
c. adiacent, adagiu, adnota, alias, centaur, clar, furuncul, focus, grațiozitate;
d. cernoziom, diafilm, huligan, inspira, mancurt, fotoreportaj, maior;
e. copertină, fagot, gigant, lagună, distrugător, pizza, integralist.

2. Repartizați cuvintele după limba de origine: *duet, blugi, procuratură, alert, drog, digital, febră, stindard, spicher, fotoaparat, inginer-mecanic, fular, compus, bulversa, lap-top, valută, cibernetică, mandolină, marimba, fiesta, mass-media, fotoreportaj, fluent, pianissimo, camelotă, solo, email, cursant, culoar, bilanț, schow, economist, culturism, acont, hobby, stagiune, faleză, sol, exponat, hemoragie, beznă, fisc, liră, complex.*

3. Selectați din *Dicționarul de cuvinte recente* elemente lexicale și completați șirurile de cuvinte:

a) împrumuturi de termeni noi din limbi străine (din limba engleză și limba franceză):

- unele adaptate, deocamdată parțial, la sistemul fonetic și morfologic al limbii române (au de regulă forme flexionare specific românești): *accesoriza, adidas, audit, bip, blog* etc.

-neadaptate, utilizate ca atare: *baby-sitter, comics, pop-corn, tiramisu etc.*

-traduceri (calchieri) din engleză/franceză: *adresă*

b) creații formate pe terenul limbii române: *bipui, brandui, căpșunar, chatui, cuponar, secretiza, piarist, țpăgui, țepui, zvonistică* etc.

c) evoluțiile semantice create recent, prin procese metaforice, fără modele certe în limbile străine: *capcană-mașină =capcană, cheie-detaliu=chieie*

4. Precizați din ce limbă sunt împrumutate următoarele cuvinte: *avertiza, balerină, beretă, bobârnac, balerină, camion, căpitan, capișon, cazino, clarinet, a dejuna, droșcă, figură, gazetă, ghid, infern, leafă, poamă, lux, ozon, iaht, iarmaroc, interes, lagăr, parc, pensulă, pensie, pled, plic, tron, trotuar*

5. Găsiți în DEX cuvinte care nu au fost adaptate la nivel fonetic, lexical, ortografic, ortoepic, morfologic al limbii noastre, indicați limba de origine. Indicați cuvintele de care ne putem lipsi (barbarisme): *job, staff, ok* etc.

6. Găsiți cuvinte străine care în I ediție a DOOM[1] (1982) au fost înregistrate doar variante *românizate*, iar în DOOM[2] (2005) au dat și varianta (formele) din limbile de proveniență. (de exemplu: *bos, jaz*- DOOM[1], *boss, jazz*- DOOM[2]. Dați exemple și pe baza DOOM[3] (2021).

7. Care este originea următoarelor cuvinte (ce țin de domeniul lingvistic): *accent, lexem, morfem, sem, semem, arhilexem, radical, sufix, afix, conversiune, derivat, diacritic, hiat, locuțiune, omofon, omograf, diftong, proclitic, clitic, punctuație, silabă, toponim, triftong.*

V. FONETICA ISTORICĂ LATINĂ

Este cunoscut faptul că limbile evoluează continuu, de la formarea lor până în momentul în care dispar.

Fonetica istorică, parte a gramaticii istorice, privește evoluția fonemelor într-un segment temporal dat.

Fonetica istorică, numită și *evolutivă* sau *diacronică*, se bazează pe *fonetica descriptivă* (*fonetica statică* sau *sincronică*, atunci când studiază o limbă dată la o epocă dată), *comparată* (când privește mai multe limbi sau stadii diferite ale aceleiași limbi).

1. Cauzele schimbărilor fonetice

Se constată prezența unei schimbări fonetice atunci, când în pronunția unei colectivități (nu a unui individ sau a unui grup restrâns) care vorbește același idiom, un fonem s-a transformat sau a dispărut, sau a apărut în toate cuvintele care prezentau condiții identice. Aceste schimbări sunt notate prin formule numite **legi fonetice**.

- Printre cauzele cărora li se pot atribui schimbările fonetice, cea mai generală este *de ordin psihic* și s-ar putea enunța pe scurt ca tendința spre minimul efort. Ea este responsabilă de fenomenele de *asimilare, sincopa*, *metateza* și *slăbiri analogice*;
- *Transmiterea limbii de la părinți la copii, de la o persoană la alta*, prezintă riscul unei reproduceri imperfecte a formelor auzite;
- Un alt factor îl reprezintă *amestecul de populații cu graiuri diferite*, fie că o populație preia limba nou-veniților, pe care o folosește cu obișnuințele proprii de articulare, fie că, dimpotrivă, nou-veniții iau limba populației anterioare, fie că populațiile continuă să își folosească fiecare limba proprie, prilejuind influențe reciproce;
- *Condițiile sociale și politice* determină de asemenea evoluția lingvistică, în sensul că răsturnările aduse de revoluții și războaie, absența unei autorități recunoscute și, în general, orice situație, care generează o absență a normei sau o tensiune prelungită, pot spori tendința spre inerția fonetică a minimului efort sau pot conduce la adoptarea unei pronunții vădit aberante;
- *Moda* (imitarea pronunției speciale a unor persoane sau grupuri de persoane socotite superioare) are efecte fonetice mai reduse și puțin durabile; reprezintă totuși sursa unor schimbări fonetice;
- *Analogia* poate modifica și ea aspectul fonetic al cuvintelore (având uneori un efect negativ asupra legăturii etimologice reale).

Schimbările fonetice se produc în general inconștient, gradat și constant, într-un segment de timp definit: sunt declanșate de condiții care pot fi descrise, chiar dacă nu sunt evidente cauzele, și încetează la un moment dat să mai acționeze.

Un exemplu îl constituie diftongul *ai.* În sec. al III-lea î. Chr. *ai* a început să se pronunțe *ae* (poate din pricina prea marii diferențe de apertură dintre cele 2 foneme, care a impus articularea mai deschisă a semivocalei sub influența vocalei); grafia tradițională a menținut însă o vreme iluzia că era pronunțat și auzit diftongul *ai.* Generația următoare, lipsită de constrîngerea obișnuinței, a perceput sunetul nou, eventual, chiar fără să-și dea seama că este diferit, și s-a străduit să îl reproducă. Rezultatul a fost că o grafie mai consecventă s-a substituit celei vechi consacrând transformarea.

2. Schimbările fonetice

În evoluția limbii cuvintele își pot schimba structura sonoră prin feluritele transformări ale sunetelor.

Schimbările fonetice, care duc la apariția de sunete noi sau de variante ale sunetelor existente, reprezintă obiectul cercetărilor de fonetică istorică. La origine, schimbarea fonetică e un fapt fiziologic individual, care cu timpul se generalizează, devenind un fapt social. Cauzele schimbărilor fonetice sunt foarte variate: unele țin de structura internă a complexului sonor al cuvîntului, altele țin de factori exteriori cuvîntului. De aici rezultă, în primul rând, că schimbarea articulației unui sunet cu alta este determinată de anumite particularități ale structurii cuvîntului. Dacă transformarea fonetică dată se produce în toate cuvintele care prezintă condițiile cerute, spunem că avem de-a face cu *o lege fonetică*. De exemplu, **a** în poziție nazală din cuvintele de origine latină se transformă întotdeauna în **ă** și mai târziu în **î:**

lat. **canis > căne > cîne;**

lat**. lana > lănă > lînă.**

Aceasta este o lege fonetică; ea acționează în toate cuvintele din fondul vechi al limbii române. Există însă situații că schimbarea fonetică să nu fie determinate de particularități ale contextului sonor al cuvîntuluyi. De exemplu: grupul **cl** din cuvintele de proviniență latină devine automat **k'** și apoi **k'.** Aceasta e o transformare fonetică spontană, dar regulată, pentru că se produce în toate cuvintele latinești:

Lat. **oculus**>**ock'u >ochi.**

Prin urmare, *schimbările fonetice* regulate sunt de 2 feluri:

- *schimbări condiționate;*
- *schimbări necondiționate (spontane).*

Pentru explicarea schimbărilor unui sunet, trebuie să ținem seama de ambianța sonoră în care se află sunetul supus schimbării, adică de vecinătatea în care este plasat sunetul respectiv. De exemplu, **a** urmat de **n** se închide la **ă, î**:

lat. **canto > cănt > cînt**;

lat. **blandus > blînd** (aici poziția nazală).

Dar și consoanele își pot schimba articulația sub influența vocalelor următoare. De exemplu, consoanele **n** și **l** urmate de **e, i** în hiat se moaie și apoi devin **i**: lat. **vinea > vină > vie; lat. familia** > **fămeal'ă > fămeaie > femeie.**

Schimbarea fonetică poate fi determinată și de acțiunea sunetului din stânga celui supus **modificării.** De exemplu, vocala **e**, precedată de o consoană labială, devine **ă**: lat**. fetus > fetu > făt**; lat. **melum > meru > măr**.

Diftongul **ea**, în aceeași poziție, devine **a**:

lat. **mensa > measă > masa**; lat. **feta > feată > fată.**

Schimbarea unui sunet este determinate și de locul pe care acesta îl ocupă în cuvânt. Sunetele de la începutul cuvântului sunt mai rezistente la schimbări decât cele de la mijloc sau de la sfârșit.

De exemplu: **s** din **solem** (rom. *soare*) se păstrează intact, dar **s** din **lupus**, în poziție finală, dispare.

La fel **t** inițial din **tacet** se conservă, dar cel final nu: rom. **tace** (vb., la p. 3 sg).

Porțiunea inițială a cuvântului e favorizată de o forță a accentului mult mai mare decât porțiunea finală. Suflul expirator al accentului de intensitate afectează puternic partea de început a cuvântului.

Accentul joacă un rol foarte important în schimbarea sunetelor. O vocală accentuată are altă evoluție decât una neaccentuată. De exemplu, în cuvântul latin **capra**, primul **a** se conservă, fiind accentuat, iar al 2-lea devine **ă** pentru că e neaccentuat și se află în poziție finală.

Schimbările fonetice se produc în general inconștient, gradat și constant, într-un segment de timp definit: sunt declanșate de condiții care pot fi descrise, chiar dacă nu sunt evidente cauzele, și încetează la un moment dat să mai acționeze. Un exemplu îl constituie diftongul **ai**. În sec. al III-lea î. Chr. **ai** a început să se pronunțe **ae** (poate din pricina prea marii diferențe de apertură dintre cele 2 foneme, care a impus articularea mai deschisă a semivocalei sub influența vocalei); grafia tradițională a menținut însă o vreme iluzia că era pronunțat și auzit diftongul **ai**. Generația următoare, lipsită de constrângerea obișnuinței, a perceput sunetul nou, eventual chiar fără să-și dea seama că este diferit, și s-a străduit să îl reproducă. Rezultatul a fost că o grafie mai consecventă s-a substituit celei vechi consacrând transformarea.

3. Accidentele fonetice sunt schimbări condiționate, dar care nu au caracter de lege, pentru că se produc întâmplător, în cuvinte izolate. Ele se întâlnesc în orice limbă, de aceea și denumirile lor sunt generale, folosite în lingvistica oricărei țări. Accidentele fonetice se manifestă în procesul de asimilare a unei limbi noi și mai cu seamă în împrumuturile efectuate din diverse limbi. În graiurile populare, schimbările accidentale sunt foarte frecvente.

a. Sincopa este dispariția unei vocale, de regulă, neaccentuată.

Fenomenul acesta e bine cunoscut în latină și se continuă până astăzi la nivelul graiurilor. În mod obișnuit, dispar vocalele mai închise: **i, u, e;** mai rezistente la sincopare sunt **a** și **o**. Multe cuvinte din limba comună au la origine etimoane care au suferit sincopa unor vocale neaccentuate:

lat. **dominus >domn;**

lat. **calidus > cald;**

lat. **genuculum > genunchi.**

b. Afereza este suprimarea unui sunet de la inițiala cuvântului. E un fenomen care afectează în special grupurile consonantice improprii la inițiala cuvintelor românești:

lat. **fossatum > fsat > sat;**

lat. **dvornic > vornic**.

Acest fenomen se întâlnește și la vocale, e vorba de unele cuvinte de origine latină la care s-a petrecut dispariția lui **a** neaccentuat:

lat. **aprilis > prier, lat. autumnus >toamnă**.

c. Proteza este adaosul unui sunet la inițiala cuvântului, cum este cazul, al lui **î** de la formele pronumelui personal și reflexiv: **îmi, îți, îi** și la formele scurte de persoană I și a III-a de la verbul *a fi*: **îs, îi**: *El îi bun*.

Popular, aspirația vocalei inițiale se exprimă printr-un **h** protetic: **hăsta, hăla, hodină, hărmăsar.**

d. Epenteza sau **anaptiha** este apariția unui sunet (de obicei a unei consoane) în interiorul cuvântului (de regulă între două consoane greu de pronunțat împreună. De exemplu: cuvântul slav **mlatiti** a devenit în română **mblăti**, cu **b** epentetic; la fel tc. **dambla >** rom. **dambla; a hărăni > a hrăni, hirean > hrean etc.**

e. Metateza este schimbarea locului sunetelor (și al silabelor) într-un cuvânt. Foarte frecvent se metatezează sunetele **l, r**, complexul silabic devenind mai echilibrat: lat**. integrum > întreg**, lat. **paludem > pădure**, lat. **populous > plop**, lat. **formosus > frumos.**

j. Propagarea este repetarea unui sunet într-un cuvânt. Mai obișnuită este propagarea lui **n**:

lat. **canutus > căment > cănunt > cărunt**;

lat. **renuculus > rănunchi > rărunchi.**

h. Anticiparea este rostirea cu anticipație a unui sunet, altfel spus, o propagare anticipată. De exemplu, **cîni, pîni** a fost rostit cu anticiparea lui **i**: **câini, pâini**, de la care s-a refăcut un nou singular: **câine, pâine**.

i. Asimilarea constă în aceea că un sunet se modifică cu alt sunet care-l influențează. Asimilarea poate fi vocalică sau consonantică, progresivă sau regresivă:

lat. **fenestra > fereastră** prin asimilarea lui **n** cu **r** următor;

lat. **corona > cunună (r...n > n...n).**

f. Disimilarea este fenomenul opus asimilării, adică privește schimbarea unui sunet care se repetă în același cuvânt. De exemplu: lat. **vicinus > vecinus** (cu disimilarea **i...i > e....i**);

lat. **turbure > tulbure (r....r > l....r).**

Uneori, disimilarea duce la dispariția totală a sunetului:

lat. **fenestre > fereastră** (cu asimilarea lui **n** cu **r**); lat. **suspirare > suspinare** (**r...r > n....r**).

e. **Rotacismul** este un fenomen fonetic, constând în transformarea **unei** consoane în **r.**

În limba română transformarea lui **n** intervocalic în **r**, în cuvintele moștenite din latină: **bire > bine, spure > spune, pire > pîne**.

4. Evoluția sistemului vocalic

În cursul dezvoltării sale sistemul vocalic a fost supus unor modificări importante caracteristice pentru diferite etape. Astfel, diferența cantitativă a vocalelor latinești (scurte, lungi) a dispărut încă în latina vulgară în legătură cu înlocuirea accentului muzical prin cel dinamic.

Sistemul vocalic latinesc avea 10 foneme; se caracteriza prin categoria duratei, legată de accentul muzical. Toate vocalele erau împărțite din punctul de vedere al duratei în 2 grupuri:

- **vocale lungi: ā, ē, ī, ō, ū**
- **vocale scurte: ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ**.

Astfel, limba latină se caracteriza prin succesiunea vocalelor lungi și scurte. Accentul stătea, de regulă, pe penultima silabă din cuvânt. Dar întrucât accentul depindea de durată (vocala scurtă neputând fi, de regulă, accentuată), locul lui se schimbă (trecea pe silaba antepenultima), dacă vocala penultima era scurtă.

În legătură cu înlocuirea accentului muzical prin cel dinamic, diferența cantitativă dintre vocale se transformă în diferență calitativă.

Vocalele nu se mai deosebesc prin durată, ci numai prin timbru.

Vocalele lungi devin, de regulă, *vocale închise*, iar cele scurte-*vocale deschise.*

Evoluția vocalei „a” în limba română

Sunetul **„a”** din latina populară a provenit din **ā, ă** în urma transformării diferenței cantitative dintre vocale în diferență cantitativă, în legătură cu modificarea accentului.

Astfel,

- Vocala **„a”** în poziție accentuată se păstrează:

  albus > alb;

  lacrima > lacrimă;

  partem > parte.

- În poziție neaccentuată **„a”** se închide în **„ă”:**

  mensa > masă;

  lacusta > lăcustă;

  capra > capră;

  casa > casă.

- Vocala **„a”** urmată de nazalele, **m, n** se închide în **„î”:**

  Manus > mînă;

  canto > cînt;

  campus >cîmp;

  lana > lînă.

- Vocala **„a”** precedată de grupul consonantic **cl** se închide în **„e”:**

  clamo > chem;

  clavem >cheie;

  clautoria > cheutoare;

  inclavis > închei.

- Se atestă cazuri de diftongare a lui **„a”** în **„ea”:**

  glacia > gheață;

  clamare > cheamă.

Evoluția vocalei „e” în limba română

- În poziție accentuată **„e”** se păstrează:

  desertus > desert;

  credenția > credință;

  asterna > astern.

- Vocala **„e”** urmată de nazale **(m, n)** se închide în **„i”:**

  dentem > dinte;

  bene > bine;

  conventum > cuvînt;

  plenus > plin;

mentem > minte.

- Vocala **„e”** urmată de **„r”** trece în **„ă”:**

  verus > văr;

  capestru > căpăstru;

  adevecum > adevăr.

- **„E”** accentuat se diftonghează în **„ie”**:

  pelem > piele;

  medium > miez;

  melem > miere;

  leporem > iepure.

- **„E”** accentuat se diftonghează în **„ea”:**

  cera > ceară;

  cepa > ceapă;

  cresta > creastă.

Evoluția vocalei „i” în limba română

- Vocala **„i”** în poziție accentuată s-a păstrat neschimbat:

  venire > veni;

  filum > fur;

  scribere > a scrie;

  dicere > a zice.

- Vocala **„i”** precedată de vibranta **„r”** se închide în **„î”:**

  ripa > rîpă;

  ridet > rîde;

  risum > rîs;

  rivus > rîu.

- **„I”** se păstrează în poziție neaccentuată:

  mirare > a se mira;

  primavera > primăvară;

  frigurosus > friguros.

- **„I”** se păstrează și în poziție finală (după un grup de consoane, dintre care ultima e **r** sau **l**):

  aflis > afli;

  nostri > noștri;

  socri > socru;

  acri > acru.

- În cele mai multe cazuri sunetul final **„i**” s-a redus, palatalizînd consoana precedentă:

  anni > an;

  oculi > ok' > ochi.

Evoluția vocalei „u” în limba română

- În poziția accentuată vocala **„u”** s-a păstrat neschimbată:

  duco > duc

  luna > lună

  vulpes > vulpe

  turma > turmă.

- Sunetul **„u”** neaccentuat rămâne, de obicei, neschimbat:

  lucesco > lucesc;

  vulturem > vulture;

  urtica > urzică;

  februarius > februarie.

- În puține cuvinte **„u”** accentuat s-a transformat în **„o”:**

  duo > doi;

  nurus > noră.

- Vocala **„u”** accentuată urmată de o nazală trece în **„î”:**

  aduncus > adînc;

  aunt > sînt.

- Vocala **„u”** neaccentuat final, urmat de un grup de consoane, dintre care ultima este **r** sau **l,** se păstrează:

  acrum > acru;

  asprum > aspru.

- În poziție finală **„u”** nu se păstrează:

  amicus > amic;

  gustus > gust;

  porcus > porc;

  palus > par;

  lupus > lup.

Evoluția vocalei „o” în limba română

- Vocala **„o”** în poziție accentuată s-a păstrat neschimbată:

  locus > loc;

  pomum > pom;

focus > foc;

cornus > corn;

somnus > somn.

- Vocala **„o”** urmată de nazală **(m, n)** se închide în **„u”:**

bonus > bun;

morire > muri;

ponere > a pune;

montem > munte;

comparo > cumpăr.

- În cele mai multe ori **„o”** accentuat se diftonghează în **„oa”:**

rota > roată;

porta > poartă;

noptem > noapte;

coda > coadă;

florem > floare;

socra > soacră.

Apariția vocalelor „ă” și „î” în limba română

Vocala „ă”

Vocala **„ă”** provine din:

- vocala **„a”** neaccentuată:

barbatus > bărbat;

caldura > căldură;

vacca > vacă.

- vocala **„e”** neaccentuată:

fetus > făt;

verso > vărs;

betranus > bătrîn.

- vocala **„o”** neaccentuată sau influențată de nazală:

contro > contra

foras > fără

- din creații interne:

a se bălăci, hărmălaie, pălălaie.

Vocala „î”

Vocala **„î”** s-a dezvoltat din:

- **„a”** înaintea unei nazale:

  manus > mînă;

  campus > cîmp;

  lana > lînă.

- din **„i”** precedat de **„r”:**

  ripa > rîpă;

  rius > rîu.

- din **„e”** urmat de o nazală:

  ventus > vînt;

  vena > vînă.

- din **„u” +n, m** în unele cazuri:

  uncvam > încă;

  aduncus > aînc.

- din **„o”** + nazală:

  longum > lîngă;

  gonflare > a se îngîmfa.

5. Evoluția diftongilor latini în limba română. Apariția de noi diftongi

În limba latină existau 4 diftongi:

[**ae] –** se reduce la **e**: **saeculum > secol;**

[eu]- se reduce la hiat: **neutrum > neutru, meu > meu;**

[au]- devine hiat:

taursus > taur; aurum > aur, augustus > august;

[oe]- se reduce la **e**: **coena > cina, poenalis > penal**

Diftongul **[au]** s-a păstrat: **aurum > aur**, uneori s-a monoftongat în **o: auricular > oricla**;

După localizarea elementelor constitutive diftongii ascendenți se divizează în: palatali: [ie], labiali: [uo], [uu], micști: [oa], [ea], [eo], [eu], [ia] etc.

Diftongul **[ie]** provine din **e** accentuat: **melem > miere, pedica > piedică;**

Diftongul **[ea]** provine de la **e** accentuat**: anellus > inel, sedet > șede;**

Diftongul **[oa]** s-a dezvoltat din **o** accentuat: **port > poartă, florem > floare;**

Diftongul **[eu]** provine din sinereza sintactică a vocalelor **e** și **u**: **de-un, pe-un, câte-un;**

Diftongul **[uu]** provine din sinereza sintactică a doi de **u: cu-un, pentru-un.**

Triftongii

Triftongii nu existau în limba latină. Ei au apărut pe teren propriu prin contopirea unui diftong cu o semivocală: **vedeau, lăcrămioară**.

Ascendenți- [ioa], [eoa].

Ascendenți=descendenți: [eai], [eoi], [iai], [iei], [ioi], [iui], [oai], [uai]. [eau], [iau], [iou], [uau]

Provin:

- din fuziunea unui doftong [ea], [ie], [ua] și a unei semivocale: **vedeau < videbant, piei** (vb.) < **peris***;*
- diftongarea vocalei *o* sau *e în diftong* [ie], [io], [oi]: **petra > pietra > piatră;**
- din combinarea diftongului [ei] cu iotul generat de vocala *e* la inițială de cuvânt sau de silabă postvocalică: **iei, secțiiei** *(secției),* **funcțiiei** *(funcției);*
- din alăturarea sintactică a unei semivocale la un diftong: *le-ai adus, te-oi crede, i-ai învăța etc.*

6. Evoluția sistemului consonantic latinesc în limba română

Sistemul consonantic în cursul dezvoltării sale istorice a suferit felurite modificări. În limba latină sistemul consonantic era mult mai sărac, decât cel existent în limba română.

În limba latină, consoanele erau clasificate după 3 criterii:

- *după cantitate* (dublu: **caballus, stella** (astru));
- *după modalitate*;
- *după localizare*- caracteristice și limbii române.

Evoluția consoanei „b”

- Consoana **„b”** se păstrează în poziție inițială și în interiorul cuvântului:
  bene > bine, bruma > brumă;
  albina > albină, galbinus > galben.
- În poziție intervocalică **„b”** nu se păstrează:
  bibere > a bea; scribere > a scrie.
- Consoana **„b”** se păstrează în poziție finală**:**
  bulbus > bulb, albus > alb, subtus > sub.
- În graiuri consoana **„b”** se palatalizează:
  fimbria > frânghie.
- Consoana **„b”** urmată de **„u”** a evoluat la **„g”:**
  rubus > rug, nebula > negură.

Evoluția consoanei „p”

- În poziție inițială și medială se păstrează:

petra > piatră, porta > poartă; caput > cap, carpinus > carpen.

- La finală (secundară, condiționată de amuțirea lui **„u”** e conservat):

  opus > op, tempus > timp.
- Nu se păstrează în exemplele:

  frapsinus > frasin, scripsei > scrisei.
- **p>t: despectus > deștept** (asimilare regresivă), **per-super > prespre, prespe > preste, peste (**disimilare).

Evoluția consoanei „v”

- În poziție inițială și medială s-a păstrat:

  ventum > vânt, vera > vară.
- Sunetul intervocalic **„v”** a dispărut:

  rivus > râu, ovum > ou, novus > nou, grevis > greu.
- Nu se păstrează în poziție finală.
- - În graiuri consoana **„v”,** urmată de prepalatala **„i”** se palatalizează:

  vinum > jin, vermus > jermi.

Evoluția consoanei „t”

- La inițială și medială s-a păstrat:

  turma > turmă, tata > tată;

  porta > poartă, sitem > sete.
- Când **„t”** este urmat de vocalele **„i” și „e”** trece în **„ț”,** se africatizează:

  teneo > țin, pretium > preț, testa > țeastă.
- În poziție finală **„t”** se păstrează:

  tristis > trist, angusti > înguști.
- Urmat de **i , e** în hiat se transformă în **ts: satium > sat, multi > mulți.**

Evoluția consoanei „d”

- În poziție inițială și medială se păstrează:

  dormire > dormi, densus > des.
- Se păstrează în interiorul cuvântului:

  coda > coadă, laudare > lăuda.
- Când **„d”** este urmat de **„e” și „i”** se africatizează (**> dz)**:

  decem > zece, medium > miez.
- Când **„d”** este urmat de **„i”, „o”, „u”** trece în **„j”:**

  deorsum > jos, adiungere > a ajunge.

Evoluția consoanei „m”

- **„M„** latin s-a păstrat în poziție inițială și medială:

melum > măr, manum > mînă;

homines > oameni, anima > inimă, pomum > pom.

- În poziție finală **„m”** nu se păstrează:

  diem > zi, partem > parte, noctem > noapte.
- Atestăm cazuri când **„m”** nu se păstrează medial:

  scamnum-scaun, damnum-daună.
- Precedat de **a** și secondat de **n, m** s-a transformat în **u: damnum > daună, scamnum > scaun.**
- În limba populară **m** trece regulat la **n** când este urmat de o consoană palatală: **strâmbi > strânghi.**

Evoluția consoanei „n”

- Consoana **„n”** s-a păstrat în poziție inițială și în interiorul cuvântului:

  anima > inimă, fontana > fîntînă, lenis > lin, pono > pun.
- Nu se păstrează în poziție finală:

  nomen > nume, lumen > lume, legumen > legume.
- Cât privește **„n”** geminat, acesta, reducându-se la **„n”** simplu, s-a menținut:

  annus > an, pinna > pană.
- Urmat de **e** sau **i** în hiat, **n** a fost palatalizat și ulterior suprimat, acesta mai persistă în textele vechi și regional): **capitaneum > căpătîi, cotoneus > gutui.**

Evoluția consoanei „c”

- La inițială și medială se păstrează:

  calcare > a călca, culmen > culme, cantus > cînt, lacusta > lăcustă.
- Dacă după **„c”** urmează **„e”** sau **„i”** se africatizează (č):

  pacem > pace, circus > circ, cera > ceară, trunculus > trunchi.
- Dacă după **„c”** urmează **„l”** se palatalizează **– chi (**k'):

  clamare > a chema, clarus > chiar.
- Dacă după **„c”** urmează **„t” > pt:**

  directus > drept, noctem > noapte, coctus > copt.
- Urmat de **s** sau de **t, c** s a transformat în **p**: **coctorius > cuptor, frictura > friptură.**
- Urmat de **s, c** a evoluat, prin asimilare totală, la **s**, care s-a contopit într-un singur sunet cu cel identic postpozitiv: **laxare > lăsa, maxilla > maxella > măsea.**

Evoluția consoanei „g”

- Consoana **„g”** la inițială și medială se păstrează:

  galbinus > galben, gallina > găină, integrum > integru.
- La finală rezultată prin dispariția lui **„u”** final, **„g”** a rămas intact:

allegro > aleg, fagus > fag, jugum > jug, longus > lung.

- **„G”+ i, e - ğ:**

  gemere > a geme, geminus > geamăn.

- Sub influența lui **„n”** imediat următor **„g”** se schimbă în **„m”:**

  pugnum > pumn, cognatus > cumnat.

- Atestăm cazuri când **„g”** nu se păstrează și trece în **„m”:**

  agnellus >miel, lignum >lemn.

- **„G” +l – ghi (g’): unglus>unghi, glacia > gheață, glemus > ghem.**

Evoluția consoanei „l”

- În poziție inițială și medială **„l”** s-a păstrat:

  lana > lînă, locus > loc, luna > lună;

  alter > alt, multum > mult.

- Geminata **„ll”** din interiorul cuvântului s-a păstrat:

  callis > cale, follis > foale.

- În elementul latin **„l”** intervocalic se preface în **„r”:**

  gula > gură, solem > soare, mola > moară.

- În poziție finală secundară **„l”** se păstrează:

  vitellus > vițel, cercelus > cercel.

Evoluția consoanei „r”

- În poziție inițială și medială se păstrează:

  rota > roată, rivum > rîu;

  frontem > frunte, ferrum > fer, terra > țară.

- În grupul **„rs”** din interiorul cuvântului **„r”** cade:

  dorsum > dos, sursum > sus.

- Consoana **„r”** se păstrează și în poziție finală:

  mori > mor, rarus > rar, taurus > taur.

- Nu se păstrează la finalul cuvintelor:

  srater > frate, imperator > împărat, soror > soră.

Evoluția consoanei „f”

- La inițială și medială se păstrează:

  facia > față, factum > fapt, fera > fiară.

- În poziție finală se păstrează:

  cofea > coif, stufus > stuf.

Evoluția consoanei „s”

- La inițială și medială se păstrează:

scutum > scut, socrus > socru, surdus > surd;

crista > creastă, mensa>masă, musca > muscă.

- Final nu se păstrează:

nasus > nas, pasus > pas, visus > vis, ursus > urs.

- **„S” +i,e-** în hiat, devine **ș:**

deserto > deșert, septem > șapte, serpes > șarpe.

- Atestăm cazuri când **„s” + „b” – z:**

disbinare > a dezbina, disligare > a dezlega.

Apariția de noi foneme consonantice în limba română

/z/, /ș/, /j/, /h/

Consoana „z”

„Z” provine din:

- **„d” +„i”, „e”- „z”:**

diez > zi, Diana > zînă, deus > zeu, decem > zece.

- **„s” + „l”- „z”:**

disligare >a dezlega, disbatere > a dezbate, exbatere > zbatere.

- **„j” + „a”- „z”:**

jacere-zace.

- din creații interne:
- **zbanț, zor, a se zăpăci.**
- pe calea împrumuturilor:

turc. **zarzaiat > zarzavat**, fr. **caser > caza.**

Consoana „ș”

„Ș” provine din:

- **„s” + „e” și „i” sau „i/e** în hiat:

sedere > ședere, roseus > roș, sella > șea.

- **„s”** latin urmat de **„c”, „t”** + „**e” și „i”:**

crescere > crește, castigo > câștig, ustia > ușă, nostri > noștri, musculus > mușchi.

- din creații interne:

șir, a șuiera, șui, a șterpeli, șfară.

- din împrumuturi:

tr. **șah**, ung. **șuncă**.

Consoana „j”

Provine din:

- **„j”** latinesc inițial sau medial variantă poziționlă a vocalei **„i”+„o”, „u”- „j”:**

jurare > jura, adjungare > ajunge.

- din **„e”** latinesc + **„o”:**

  deorsum > jos.

- din împrumuturi:

  sl. **jalbă,** fr. **jachetă.**

- din creații interne:

  javră, jap, a se hârjoni, ghiuj.

Consoana „h”

Provine din:

- Creații interne:

  hac, a hăcui, hap, hojma, hoț.

- Împrumuturi:

  turc. **hamal,** v. sl. **hram,** fr**. harpă.**

7. Grupuri consonantice

În latină existau următoarele grupuri consonantice: **/ct/, /cl/, /gl/, /rs/, /q-v/, /q-u/.**

- Grupul consonantic **/ct/** trece **în „p”:**

  lactem > lapte, noctem > noapte.

- Grupul consonantic **/cl/** se palatalizează și trece în **/ch/:**

  clamare >a chema.

- Grupul consonantic **/gl/** se palatalizează și trece în **/ghi/:**

  gemus > ghem, glacia > gheață.

- Grupul consonantic **/rs/ se reduce la „s”:**

  sursum > sus.

- Grupul **/qu/** se reduce la **„p”:**

  aqua-apă.

- Grupul **/gv/ se reduce la „m”:**

  lingva > limbă.

  Grupul **/gv/** trece în **„g”:**

  sangvis > sânge.

APLICĂ:

☞ **Ce studiază fonetica istorică?**

☞ **Ce înțelegeți prin modificare fonetică?**

☞ **La ce se referă schimbările fonetice? Care sunt cauzele acestor schimbări?**

☞ **Numiți cele mai cunoscute accidente fonetice**

☞ **Definiți diftongarea metafonică și diftongarea romanică; exemplificați.**

☞ **Ce este palatalizarea labialelor? Care este aria de răspândire a acestui fenomen în dialectele românești?**

1. Depistați în fiecare caz felul de accident fonetic:

a. *hambiție >ambiție, pivniță > pimniță, Gligore > Grigore, coană > cucoană, director > derector, talian > Italian, florle > florile, sâmbur > sâmbure, coarjă > coajă, scluptură > sculptură;*

b. *bilet > belet, scloi* **>** *sloi, Ruxandra >Ruxanda, supsol > subsol, foarfec > foarfecă, crastraveț > castravete, măligă > mămăligă, coperi > acoperi, straistă > traistă, treburle > treburile.*

2. Diferența cantitativă dintre vocale din latina clasică se transformă în diferență calitativă în latina populară. Stabiliți cărui factor se datorește acest fenomen și ilustrați cele spuse prin exemple

3. Stabiliți ce legi fonetice referitor la vocale au dirijat evoluția cuvântului respectiv: *caldaria > căldare, catellus > cățel, casă > casă, barbatum > bărbat, nemico > nimic, mentionem > minciună, sonare> (a) suna, cognatum > cumnat, colliculus > curechi, occido > ucid, formicam > furnică.*

4. Găsiți etimonul și stabiliți ce legi fonetice din domeniul vocalelor au dirijat evoluția formei cuvântului respectiv: *blând, lână, câine, câmp, vineri, minte, ține, prinde, bună, pun, tund, punte.*

5. Datorită procesului de închidere a vocalelor deschise apar vocale noi, specifice limbilor romanice orientale. Numiți aceste sunete și ilustrați procesul respectiv prin exemple.

6. Pornind de la etimon, urmăriți evoluția cuvintelor și explicați ce schimbări necondiționate (accidente fonetice) privitor la vocale s-au produs pe parcursul dezvoltării lor. Numiți accidentele fonetice respective: *parietem > perete, sanitatem > sănătate, agnelus > miel, avunculum > unchi, genuculum > genunchi, manunculus >mănunchi, radicula > ridiche, renunculus > rărunchi, vestimentum > veșmânt, exsucare > (a) usca, extorquere > (a) stoarce.*

7. Stabiliți cauzele care au determinat mențiunea, evoluția sau dispariția dentalei nazale **n** din următoarele cuvinte: *annus > an, genna > geană, nigrum > negru, lunam > lună, mensa > masa, calcaneum > călcâi, nomen > nume, cotoneus>gutui, contrembulare>(a) cutremura.*

8. Explicați:

a) din ce cauză în următoarele cuvinte de origine slavă sunetul **l** se păstrează: *fală < hvala, smoală < smola, silă < sila;*

b) din ce cauză în termenii de mai jos sunetul **l** dispare: *corabie < corabili, sabie < sabia, (a) iubi < liubiti.*

9. Comentați evoluția cuvintelor:

PAVIMENTUM, PARENTEM, CAPITANEUM, LANA, CANEM, CANTO;

MÉNSA, VÉRA, SÉPTEM, SÉRA, CRÉDAT;

PÓRTA, RÓGAT, FÓLLIS, MÓLA;

MĚLEM, PĚCTUS, PĚTRA, PĚLLEM;

FOCUS, ACUS;

BIBERE, CABALLUS, SUBIRE, SEBUM;

RIVUS, OVUM, CANTAVI, OVIS;

QUATTUOR, QUADRAGESIMA, LINGUA, AQUA;

VITELLUS, ÓLLA, MACELLARIUS, GALLINA, CALLEM;

VITÉLLA, CATÉLLA, MAXÍLLA, MARGÉLLA;

MALUS, SCALA, GELUM, PULICEM, FELICEM, FILU;

VIRIDIA, HORDEUM, PRANDIUM, DICERE, RADIA, ASEDIARE;

CASEUM, RASINA, SĚDEM, SĚSUS, MISĚLLUS;

FOLIA, FILIUS, LIBERTARE;

REMANEO, ANTANEUS, CALCANEUS;

INCLUDERE, CLARUS, AURICULA, OCULUS;

UNGULA, GLACIA, GLOMUS, INGLACIO;

FLUTULO, FLOREM, ADFLARE;

BLANDUS, BLONDUS, BLASPHEMARE, BLANDITIA, SUBLA, STABULUM;

FEBRARIUS, FABRUM, CIBRUM;

PLENUM, PLANGERE, AMPLERE;

PUGNUM, SIGNUM, COGNATUS, LIGNUM;

CRESCERE, NASCERE, PISCEM;

DIRECTUS, LACTUCA, FACTUM, *COCTORIUS, LACTEM, NOCTEM, OCTO;

DIXIT, EXIT, LEXIVIA, FRANXIT, COXA.

10. Bazându-vă pe legile fonetice deja cunoscute, determinați evoluția următoarelor cuvinte latinești: *bessica, misellus, caseum, desertus, ceresia, camisia, septem, sellam, exire, tussire, serpens, fascia, pascere, pastionem, asela, nascere, ustia, piscem, casigo.*

11. Găsiți și explicați fenomenul rotacismului în următorul fragment: *Mai mare e Domnulu nostrum și e lăudat foarte în cetatea Dumnedzăului nostrum, în dealulu sfînt a lui. Cu bunră rrădăcinră de bucurie a tot pămîntul, codri Sionului, coasta severului, cetatea a împăratului celui mare. Domnul în lucrul a lui știutu e, cîndu-l va sprejeni. Că adecă împărații de pămîntu dești(n)seră depreunră.* (Cîntare (lu David), 47, Psaltirea Hurmuzachi)

12. În cuvintele de mai jos numiți schimbările fonetice combinatorii care s-au produs în procesul evoluției istorice a fonemelor respective:

a. *corona > cunună, serenus> senin, fenestra > fereastră, fuliginem > funingine;*

b. rorem *>rouă, farina> făninǎ > făină*, *minutus >mănunt > mărunt;*

c. *collocare >culcare, populus > plop, musculus>mușchi, calidus >cald, dominus >domn, coagulum >clagum >cheag.*

13. Analizați particularităților fonetice din următoarele fragmente:

a. *Şi-mi fu întorrcîndu-mă întru Ierusalim şi rrugîndu-me în băsearecă şi-mi fu spaimă, deaci vădzuiu elu grăindu: «Nevoiaşte-te şi ieşi currundu dintru Ierusalim, derep ce nu-ţi voru preemi mărrturia ceaia ce e de menre». Şi eu dzişu: «Doamne, înşiş stiu că eu era acela ce-i băga în temniţă şi-i ucidea prin gloate ceia ce credea întru tinre şi cîndu vărrsară sîngele lu Ştefanu, marrtorului tău, însumi era stîndu şi lăsa spre uciderea lui şi străjuiia veşmentele celora ce ucidea elu». Deaci dzise cătră minre: Pasă, că eu întru limbi deparrte tremiţu-te».* (Codicele Voroneţean)

b. Bucurămu-nă de spăsenia ta; întinară-se limbile în perire ce féceră, în cursa ačasta ce ascunseră legă-se pičorul loru.

Ştiutu ĭaste Domnul gĭudeţu făcîndu, întru lucrul măriloru sale legă-se păcătosul.

Turna-se-voru păcătoşii întru ĭadu, toate limbile ce ultară Dumnedzeu. Că nu pără în cumplitu ultatu va fi méserul, rebdaré mişeiloru nu va peri pără în cumplit.

Învie, Doamne, se nu învrătoaşe-se omul, se gĭudece-se limbile între tire. (Psaltirea Scheiană)

c. Întrebare: Cîte rîndure de lucrure să ne cuprindem în rugăciune? Răspuns: Doao. Întrebare: Carele-s acealea? Răspuns: Milcuitura şi datul de har. Întrebare: Ce easte milcuitura? Răspuns: Milcuitura easte aceaia cînd cearem ceva de la Dumnezeu şi avem greu şi nevoiia noastră, sfînt numele al lui pre ajutori să-l chemăm. Întrebare: Ce e datul de har? Răspuns: Datul de har easte aceaia cîndu ne aducem aminte depre toate faptele bune ale lui Dumnezeu şi dăm har lui pren Hristos. (Coresi, *Catehismul* (*Întrebarea creştinească*)

d. […] În scîrbi chemaşi-mă şi izbăviiu-te; auziiu-te de ascuns vihor şi ispitiiu-te în apă de împutare. Auziţi oamenii miei şi mărturisi-voiu voao Israil să ascultari mine. Să nu fie ţie Dumnezeu nou, nece să te închini a Dumnezeu striin. Că eu sînt Domnul Dumnezeul tău, ce scoşi-te den tara Eghipetului; lărgeaşte rostul tău şi împlea-l-voiu. Şi nu ascultară oamenii glasul mieu şi Israil nu auzi-mă. Şi lăsai ei după începutul inimiei lor şi mearge-vor după începăturile sale. Să vrea oamenii mie asculta mine şi Izrail în calea mea să vrea îmbla, de nemică dracii lor smeri-vrea şi spre dodeitorii lor rădica vrea mîna mea […] (Coresi, Catehismul (Întrebarea creştinească).

VI. MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

1. Modificări în cadrul declinărilor

Substantivul se caracterizează prin 3 categorii gramaticale, gen, număr, caz. În cadrul declinărilor au survenit schimbări, și anume:

În limba latină substantivele se grupau în 5 declinări, ținându-se cont de flexiunea de N.; G.; sg.

Declinarea I-a cuprindea substantivele cu N. în *–a* și G. în *–ae:* **bruma-brumae, casa-casae, mensamensae;**

De declinarea a II-a erau substantivele masculine cu N. *–us, -er, -ir*, cele neutre *–um*; G. în *–i*: **amicus (i), lupus - lupi, frater-fratri.**

De declinarea a III-a erau substantivele cu N. în *–o, -or, -er, -os, -es, -is* și G. în *–is:* **civis-civis, vulpes-vulpes, homo-hominis.**

Declinarea a IV-a- cu N. în *–us, -u* și G. în *–us***: fructus-fructus, gelu-gelus.**

Declinarea a V-a cu N. în *–es* și G. în *–ei*: **glacies-glaciei, facies-faciei.**

Declinările I, a II-a, a III-a erau cele mai productive. Celelalte 2 declinări – a IV și a V-a – erau reprezentate printr-un număr neînsemnat de substantive și nu erau productive.

Odată cu reducerea sunetelor finale din latina populară s-a redus și numărul declinărilor.

Astfel, substantivele de declinarea a V-a, fiind feminine au trecut la decl. I, iar cele de declinarea a IV-a au trecut la a II-a.

În limba română substantivele atestă cele 3 declinări, moștenite din latina populară, și anume: la declinarea I-a se raportează substantivele masculine, la declinarea a II-a – cele feminine și la declinarea a III-a-neutrele.

Modificări în cadrul genului

Limba latină cunoștea 3 genuri: *masculin, feminin și neutru*.

Masculinul și femininul marchează o diferență de sex, iar neutrul desemnează obiecte inanimate.

Masculin: **vir** „bărbat”, **rex** „rege”;

Feminin: **capra** „capră”, **filia** „fiică”;

Neutre: **poculum** „cupă”, **vadum** „vad”.

În cursul evoluției formele categoriale ale genului suferă anumite schimbări. Într-o fază arhaică a limbii latine, se manifestă tendința ca neutrul să fie înlocuit prin feminin și, mai ales, prin masculin. De exemplu, substantivele masculine trec la feminine (cele cu sufixul *–or*): **calor, lucor**, devin **căloare, lucoare**.

Cea mai mare parte de substantive de declinarea a IV-a, fiind inanimate, trec la cele neutre: **arcus, fructus, tonitrus** (arc, fruct, tunete).

Substantivele masculine inanimate de dec. a II-a: **angulus** (unghi, unghiuri), **carus** (car, care), **circus** (cerc, cercuri) au trecut în categoria substantivelor neutre cu pluralul în *–uri* sau *–e*.

Așadar, substantivele masculine animate din limba latină au păstrat genul originar. Cele inanimate au trecut în clasa ambigenelor.

Grupa substantivelor feminine de declinarea I-a, care și-au păstrat genul nemodificat este numeroasă: **anima, bruma, capra, casa, palma** etc.

Și-au schimbat genul originar numai substantivele feminine ce denumesc arbori: **carpinus, cornus, fagus, pinus**, ele au trecut la masculin.

La baza substantivelor ambigene din limba română stau substantivele neutre latine:

1. De declinarea III-a (**frigus** (frig), **pectus** (piept));
2. De declinarea a IV-a (**gelu** (ger), **cornu** (corn));
3. De declinarea a II-a (**coelum** (cer), **digitum** (deget)).

Unele substantive neutre au devenit feminine: **culmen** (culme), **legumen** (legume), **lumen** (lume), deoarece, după căderea consoanelor finale, ele se apropie mult de categoria femininelor în *–e*: *lege, pace*.

Câteva substantive neutre trec la masculin: **ficatum** (ficat), căpătând forma **ficați** la plural, devin masculine.

Deci, tendința limbii latine de a lichida genul neutru, în limbile romanice orientale, s-a realizat numai parțial.

În consecință, la masculin rămân doar substantivele animate, iar masculinele inanimate trec la genul neutru.

Modificări în cadrul numărului

Limba română a moștenit din latină 2 numere: *singularul și pluralul*.

Numărul al 3-lea, dualul, care în indo-europeană servea la denumirea a 2 obiecte nu s-a menținut.

În limba română au avut loc modificări privind mijloacele gramaticale de diferențiere a singularului de plural. Dintre acestea mijloace latina menține numai sufixele gramaticale (desinențele).

După felul desinenței de plural se clasifică în 5 grupe:

1. Pluralul în *–ae* îl aveau substantivele de decl. I-a: **animae, casae;**
2. Pluralul în *–i* era caracteristic pentru substantivele masculine de decl. a II-a cu singularul în *–us*: **lupus, amicus;**

3. Pluralul în *–es* îl aveau substantivele masculine și feminine de decl. a III-a: **leges, dentes, hominis**;
4. Forma de plural în *–us*, identică cu forma de singular, o aveau substantivele de decl. a IV-a: **fructus**;
5. Pluralul în *–a* îl aveau substantivele neutre de declinarea a II-a: **tempora, monumenta**.

În limba română atestăm 2 elemente cu ajutorul cărora se face opoziția dintre singular și plural. Astfel, avem pentru:

Masculin sg. desinența 0, consoană și pluralul în *–i*: **student-studenți**;

Feminin sg. desinența *–ă; -e* plural: **casă-case**;

La substantivele neutre, desinența 0 sau consoană la sg. și *–e* sau *–uri* la pl.: **monument-monumente, dulap-dulapuri**.

Modificări în cadrul cazului

În limba latină existau 6 cazuri: *Nominativus, Genetivus, Dativus, Accusativus, Ablativus, Vocativus.*

Limba română a moștenit 5 cazuri, *Ablativus* a cedat funcțiile și valorile sale *Acuzativului*.

Atestăm desințențe specifice pentru fiecare caz în latină, iar româna posedă tendința de înlocuire a formelor cazuale sintetice prin construcții prepozițiilor, adică redarea lor prin mijloace analitice.

N. *cas**a***

G. *cas**ae***

D. cas**ae**

Ac. *cas**am***

Abl. *cas**a***

Limba română moștenește cele 5 forme de caz cu excepția Ablativului. Caracterul specific al sistemului cazual nou constă în faptul că elementele relevante sunt exprimate nu prin flexiuni cazuale propriu-zise, ci cu ajutorul formelor de caz ale articolului proclitic nesufixat sau a articolului enclitic sufixat: *un pom, unui pom; niște pomi; frunza, frunzei, frunzele; frunzelor.*

2. Formarea substantivelor

Fondul lexical al substantivului, din punct de vedere etimologic, reprezintă câteva straturi:

1. *Substantive moștenite din latină (pâine, apă);*
2. *Substantive create pe teren românesc (prin derivare, compunere, conversiune);*
3. *Substantive împrumutate din alte limbi (slavă, maghiară, turcă, franceză).*

Fondul substantivelor moștenite constituie scheletul, la care s-au adăugat creații noi și împrumuturile din alte limbi.

Cea mai mare parte din cuvintele moștenite din latină au fost sesizate în româna comună drept formații nederivate.

Luat în ansamblu, sistemul de formare a substantivelor prin sufixare, caracteristic pentru româna comună nu diferă mult de cel latin.

Substantivele se creau de la substantive (*animus+al*), de la adjective (*bonus+tas-bonitas*), de la verbe (*rapere+ina-rapina*).

Limba latină cunoaște peste 75 de sufixe, cu ajutorul cărora se formau substantive.

Sufixe moștenite din latină:

***-aie**: apăraie, vorbăraie;*

***-ar**: morar, pescar;*

***-el**: cățel, cercel;*

***-et**: brădet, frunzet;*

***-ic(ă)**: bădică, cumințică;*

***-ime**: vechime, treime;*

***-ință**: știință;*

***-mînt**: învățământ;*

***-tor (toare)**: învățător;*

***-uc**: năsuc etc.*

Formarea substantivelor prin conversie

Acest procedeu în limba română actuală e productiv, din limba latină atestăm puține exemple. De exemplu, din adj. *amarum- amar* (subst.); *adâncul mării, seninul cerului*.

Cea mai mare parte din substantivele formate prin conversiune o constituie infinitivele lungi substantivizate: *adunare, plecare, dulegere, dictare* etc.

Substantive formate prin compunere

În latină se forma prin compunere un număr redus de cuvinte: *primavera – prima vera, respublica-res publica.*

Limba română moștenește din latină exemple ca: *naufragiu, primăvară, republică, trifoi.*

Cele mai multe creații compuse sunt formate pe teren propriu: *bot-gros, gură-cască, floarea-soarelui, Baba-Cloanța, Muma-Pădurii* etc.

APLICĂ:

☞ **Câte tipuri de declinări existau în limba latină clasică și care erau criteriile lor distinctive?**

☞ **Care sunt cauzele ce au determinat reducerea numărului de declinări din limba latină populară?**

☞ **Care declinări din latina clasică dispar în latina populară?**

☞ **Ce modificări au survenit în cadrul genului la substantive? Dar al numărului?**

☞ **În ce constă tendința generală de dezvoltare a sistemului cazual latinesc? Explicați fenomenul și ilustrați prin exemple.**

☞ **Caracterizați cauzele care au determinat schimbările din sistemul cazual latinesc. Exemplificați**

☞ **Caracterizați cele două faze de reducere a sunetelor finale în procesul general de simplificare, de descompunere a sistemului cazual din latina populară.**

1. Stabiliți din ce tip de delinare a latinei clasice face parte fiecare din substantivele de mai jos. Explicați la ce tip de declinare trec ele în latina populară și care a fost evoluția lor de mai târziu:
a) *casa, gena, lana, materies, glacies, facies, glans, manus, radia, folia, arma;*
b) *lupus, negotium, pirus, fagus, acus, fructus, cornu, tempus, pinus;*
c) *noctem, canem, frater.*
2. Ținând cont de opoziția animat-inanimat, stabiliți care este reflexul majorității substantivelor de declinarea II în -us în ceea ce privește categoria genului. Analizați în acest scop următoarele exemple: *caballus, caseus, trunculus, cognatus, lupus, ursus, circus, vicinus, annelus, socius, cervus, nodus, angulus, jocus, aedus, carrus.*
3. Ce substantive latinești stau la baza celor ambigene din limba română? Pentru argumentare, stabiliți tipul de declinare și genul substantivelor latinești de mai jos, demonstrând paralel schimbările ce au avut loc în procesul evoluției: *signum, frenum, prandium, vassum, jugum; cornu, gelu, tonitru; nomen, frigus, animal, nectar.*
4. Cum și-au schimbat genul substantivelor feminine de toate declinările ce denumesc arbori? Analizați în acest scop următoarele exemple: *prunus, melus, spina, pomus, arbor, fagus, tilia, pirus, cornus, populas, cerasus.*
5. Pe ce căi au evoluat din punctul de vedere al numărului substantivele latinești de declinarea II, III, IV cu pluralul în -**a**? Analizați exemplele: *cantica, cornua, frigora, pectora, dorsa, media, vada, tempora, prandia, ligna, osa.*
6. Care era procedeul latin de distingere a singularului de plural? În câte grupe se repartizau substantivele latinețti după felul opoziției de singular-plural? Analizați substantivele de mai jos și repartizați-le pe grupe respective: *lupus- lupi, dens-dentes, frigus-frigora, casa-casae, fructus-fructus, cornu-cornua, domus-domus, bos-boves, liber-libri, bellum-bella, capra-caprae, miles-milites, silva-silvae, tempus-tempora, nurus-nurus, animal-animalia, mensa-mensae.*

7. Analizați evoluția următoarelor tipuri de plural din paradigma declinării: *montes-munți, sorores-surori, nepotes-nepot, vulpes-vulpi; lupi-lupi, generi-gineri, pruni-pruni, populi-plopi; caprae-capre, mensae-mese, litterae-litere, aquae-ape; tempora-timpuri, frigora-friguri, vada-vaduri, prandia-prânzuri, dorsa-dosuri, media-miezuri.*

8. Stabiliți la ce caz stau substantivele din îmbinările de cuvinte de mai jos. Faceți comparație cu limba română contemporană. Stabiliți originea fiecărei forme de caz în parte: *cale de cetate* (Ps. Șc.), *casa de Domnul* (Ps. Șc.), *pre mijloc de băserecă* (Ps. Șc.), *pre mijloc de dracii tăi* (Ps. Șc.), *în mijlocul de vrăjmașii tăi* (Ps. Hurm.), *să giudece a seracu* (Ps. Șc.), *nici se închiri-te a dzeu striinu* (Ps. Șc.), *ce purtai ca un berbeace Iosif* (Ps. Hurm.), *ruga-i Pavelu toți se primească hrană* (Cod. Vor.), *și ceare se omorească elu* (Ps. Șc.).

9. Stabiliți ce reflex au dat în limba română următoarele cuvinte compuse latinești:
medius+locus, prima+vera, domine+deus, caseum+ligat, tri+folium, lovis+pater, res+publica, ad+mediam+diem, carnem+ligat, ad+de+verum, ad+de+positum.

10. Determinați originea sufixelor și prefixelor la următoarele substantive: *codău, păcurar, învățător, geamgiu, băietan, măturoi, maimuțoi, apăraie, copilaș, însurățel, mielușea, păpușică, focușor, cheiță, peniță, păsăruie, crenguță, ieduț, bănet, țărănime, aluniș, frizeriță, străinătate, îndrăzneală, sătean, meșteșug, hoțoman, vitejie, frumusachi; antebraț, prejudecată, neliniște, neastâmpăr, contrabas, configurație, convorbire, competiție, colocatar, interacțiune, hipercorectitudine, răsputere, strămoș, substrat, transfuzie, zăticneală, propovăduire, diametru, epigramă.*

ADJECTIVUL

Făcând parte din clasa generală a numelui, adjectivul se caracterizează prin aceleași categorii gramaticale ca și substantivul: genul, numărul, cazul. Adjectivul mai posedă și categoria comparației.

1. Modificări în cadrul genului

În limba latină opoziția dintre masculin și feminin se făcea prin forme speciale ale aceluaișI cuvânt: **bonus** (masc), **bona** (fem.), **bonu** (n).

Pentru adjective categoria genului este pur gramaticală.

Adjectivele din limba latină se grupau în 3 clase.

I clasă – adjective cu 3 terminații: *-us, -a, -um*: **bonus, bona, bonum**;

II clasă – adjective cu 2 terminații , m., f. – o terminație (*–is*) și n. altă terminație (*-e*): **agilis, agile** (ager), **dulcis, dulce** (dulce); **lenis, lene**- *lin*; **ilustre**.

III clasă – adjective cu o singură terminație: **dives** (bogat), **par** (egal)

În limba română adjectivele se grupează în: variabile și invariabile.

Modificări în cadrul numărului

La adjective opoziția dintre singular și plural s-a constituit în același mod ca și la substantive. Există doar o deosebire: pentru a distinge pluralul de singular la substantive s-au creat 3 flexiuni: *-i, -e, -uri* (**lup-lupi, capră-capre**). La adjective, flexiunea *–uri* lipsește.

Adjectivul cunoștea numai 2 flexiuni cu ajutorul cărora se realizează opoziția de sg. și pl.: *-i* și *–e.* Prima flexiune este caracteristică pentru adjectivele cu o singură terminație (**verde-verzi, tare-tari**) și pentru formele masculine ale adjectivelor cu 2 terminații (**bun-buni, crud-cruzi, acru-acri**).

Flexiunea *–e* este caracteristică pentru pluralul formelor feminine ale adjectivelor cu 2 terminații: **bună-bune, crudă-crude**.

Spre deosebire de substantivele feminine în *–ă,* care la distingerea singularului de plural admit două tipuri de opoziție (**casă-case, aripă-aripi**), adjectivele terminate în *–ă*, se caracterizează printr-un singur tip (**bună-bune, caldă-calde**).

Modificări în cadrul gradelor de comparație

În limba latină gradele de comparație se construiau cu ajutorul sufixelor, adică în mod sintetic (**fortus, fortior, fortissimus**).

Atestăm în latină 3 grade de comparație:

Gradul pozitivus (bun, frumos)

Gradul comparativus (cu suf. *–ior* (f., m.), - *ius* (n.): **clarior – clarius, dulcior-dulcius);**

Gradul superlativus (cu sufixele: *-irim, -isim*): **clarisimus-clarisima.**

Încă în latină clasică exista o serie de adjective, care formau gradele de comparație în mod analitic, cu ajutorul unor cuvinte auxiliare: *magis, plus*-la comparativ și *maxime, super, valde, bene*- la superlativ.

Limba română moștenește cele 3 grade de comparație doar că formarea gradelor de comparație se face pe cale analitică cu ajutorul adverbelor, articolelor adjectivale. Astfel, *comparativul* apare cu 3 aspecte, de superioritate (*mai frumos*), de egalitate (tot așa de, la fel de), de inferioritate (*mai puțin*). Superlativul apare cu 2 aspecte: relativ și absolut.

2. Formarea adjectivelor

Fondul lexical al adjectivelor este alcătuit din 3 straturi:

1. Stratul moștenit din latină;
2. Stratul creat pe teren românesc;
3. Stratul împrumuturilor din alte limbi.

Din punct de vedere cantitativ, cel mai numeros este stratul creat pe teren românesc. După frecvență, primul loc îi revine stratului moștenit din latină**: acrus-acru, caldus-cald, mollis-moale.**

Dintre cele 2 procedee de derivare (sufixarea și prefixarea) la formarea adjectivelor este mai productivă - sufixarea. Din numărul total de sufixe adjectivale latinești (circa 60) a fost moștenită cam o pătrime.

Sufixe:

-at: *barbatus; rotat;*

-atic: *molatic, nebunatic;*

-el: *mișel;*

-os: *lemnos;*

-tor: *vânător.*

Pentru limbile romanice orientale nu este caracteristică formarea adjectivelor prin conversiune de la substantive. Procedeul adjectivițării participiilor este viu și productiv. Participiul devine adjectiv când stă lîngă un substantiv: *lucrul căutat*.

APLICĂ:

☞ **Care sunt categoriile gramaticale ale adjectivului?**

☞ **Din punctul de vedere al exprimării opoziției de gen, adjectivele din limba latină se grupau în câte clase? Exemplificați.**

☞ **Câte grade de comparație are adjectivul?**

☞ **Care este principalul procedeu de formare a adjectivelor?**

1. Cum se prezintă din punctul de vedere al genului adjectivele din limba latină populară în raport cu cea clasică? Din ce cauză în *Appendix Probi* formele din limba vorbită sunt corectate în felul următor:

tristis non tristus,

acre non acrum,

pauper mulier non paupera mulier?

2. Din ce cauză unele adjective din latina clasică au dat în limba română adjective cu o singură terminație, de exemplu: *dulcis, -e; mollis, -e; viridis, -e; fortis, -e,* pe când altele care în latina clasică aveau două terminații au ajuns să aibă în limba română tot două terminații, de exemplu: *lenis, -e; agilis,-e; tristis,-e.*

3. Explicați cum au evoluat din punctul de vedere al formei de gen următoarele adjective latinești: *niger, bonus, grevis, felix, ferox, acer, tener, pedester, illustris, lugubris, difficilis.*

4. Numiți forma gradului pozitiv pentru adjectivele puse la comparativ și superlativ: *carior, carissimus; fortior, fortissimus; ferocior, ferocissimus; nigrior, nigerrimus; celerior, celerrimus;*

ulterior, ultimus; interior, intimus; melior, optimus; maior, maximus; peior, pessimus; minor, minimus.

5. Ce construcții perifrastice pentru exprimarea comparativului și superlativului mai cunoașteți, afară de cele generale? Ilustrați prin exemple.

6. Determinați originea sufixelor și prefixelor care au derivat următoarele adjective: *prostănac, zburdalnic, verzui, grosolan, buzat, cenușiu, slăbănog, bălăior, singuratic, spornic, datornic, uscățiv, guraliv, tomnatic, , stângaci, bețivan, frumușel, primejdios, pătimaș, micuț, folositor, obraznic, lungăreț, vorbăreț, vremelnic, bătăuș, furtunatic, voinicel, roșcovan, șăvăielnic; răscumpărat, răscopt, străvechi, străbătut, preamărit, preacuvios, descoperit, deznodat, ponegrit, poticnit, răpus, încuiat, nebun, nevinovat, netrebnic, extraordinar, supraobosit, ultracolonialist, răsculăcit, dezmembrat.*

ARTICOLUL

1. Apariția și constituirea articolului nehotărât și al celui hotărât substantival

În limba latină nu există articolul și totuși articolul este o formație romanică, constituită pe bază de material latin. În urma unor însemnate modificări de ordin semantic, gramatical și fonetic, funcția de articol și-au însușit-o :

- pronumele demonstrativ **ille** (articol hotărât);
- particula demonstrativă **ecce** împreună cu pronumele **ille** (articol determinativ);
- numeralul **unus** (articol hehotărât) și prepoziția **ad** (articol posesiv).

Apariția și constituirea articolului nehotărât

Articolul nehotărît **un, o** își trage originea de la numeralul latinesc **unus, una,** folosit pe lângă substantive în funcția pronumelui nehotărât și imprimă substantivului o nuanță nedefinită. De exemplu: *Dicitur unus ymnus* „se cântă un imn”.

Evoluția articolului nehotărât cunoaște 2 etape:

- în I-a el evoluează din punct de vedere formal exact ca un adjectiv. Se creează forme unice pentru toate cazurile la masculin (**unu**-singular, **uni** – plural) și două pentru feminin (**unā, une** – singular; **une** – plural).

- în a II-a fază are loc sufixarea articolului hotărât (**une + ei > uneei > unei**).

În procesul evoluției **unus, una** ca articol a suferit mai multe schimbări de ordin fonetic și formal:

1) Forma de masculin singular N-A **un** vine de la **unus**, care în procesul de trecere de la numeral la articol a suferit puține schimbări formale. După reducerea lui –**s** final se obține **unu: unu lupu.** Prin dispariția lui **u** final **unu** devine **un**: **un lup.**

2) Forma de feminin, singular N-A **o** își trage originea de la **una**, care în cadrul evoluției suferă schimbări fonetice însemnate. Astfel, vocala –**a** nefiind accentuată se transformă în –**ă** (**unā featā**). Consoana –**n-** intervocalică dispare și obținem forma **uă**, apoi vocala **ă** în mod firesc trece la **o**: **una feta > unā featā > uă featā > uo featā > oo featā >o featā > o fată.**

3) Formele de G, singular, masculin și feminin ale articolului nehotărât **unui, unei** au apărut mai târziu, după constituirea articolului hotărât. Aceasta s-a sufixat la tipul unic masculin **unu**, iar la feminin la forma de Genitiv **une**. Sufixarea articolului hotărât s-a efectuat în aceleași condiții ca la adjective. Astfel în forma **unui** vocala **–u** s-a păstrat ca semn al masculinului (**bunului om, unui om**). La feminin pentru Genitiv este caracteristică vocala –**e**. La forma **une** s-a alipit articolul hotărât –**ei** și s-a obținut **uneei** (**corabieei**), iar mai apoi s-a ajuns la forma contemporană **unei** (**unei fete**).

4) Formele de N-A plural trebuie să aibă la origine aspectul: pentru masculin **unei** (**uni bărbați**), iar pentru feminin **une** (**une fete**). Mai târziu aceste forme, considerate ca determinative ale substantivului, găsindu-se în procliza lui, au fost tratate ca adjective speciale și, drept rezultat, au primit articolul hotărât **li** și **le**.

Evoluția lor fonetică este firească: **uni + li – unili bărbați > unil'i bărbați > unii bărbați; une + le > unele fete.**

Apariția articolului hotărât

Articolul hotărât provine de la pronumele demonstrativ latin **ille**. În latină pronumele **ille** indica obiectul, ce se găsea la o anumită depărtare de vorbitor.

În cursul evoluției sale **ille** și-a pierdut puterea sa demonstrativă, devenind un simplu instrument gramatical, indisolubil legat de substantiv. El a suferit o serie de modificări, în ceea ce privește forma de caz, gen și număr:

1) La genul feminin, singular articolul hotărât își ia începutul de la forma pronominală **illa.** În latina orientală **–i** din **illa** trece în –**e**: **illa > ella**.

Mai târziu –**e** inițial trece în –**a**, fenomen confirmat de evoluția formațiilor de tipul **eccum + modo** (**eccu + modu > accu + modu > acmu > acum**).

Conform fenomenului dat **ella** trebuia să devină **ala** în care **-l-** velar, situat după o vocală accentuată, dispare (**ala > oa > a**). Îmbinarea substantivului cu această formație trebuie să aibă, prin urmare, mai întâi aspectul: **vulpe ala, capra ala**, iar apoi **vulpe + a, capra+a.**

2) Forma de masculin, singular a articolului este o evoluție a tipului unic **illu**, care în latina târzie ia forma **ellu**.

Modificarea accentului, determinată de analogia cu noua formă de G-D masculin **ellui** (**> illui**), a dus la conservarea lui **l** și la dispariția silabei inițiale, devenită neaccentuată. În felul acesta s-a ajuns la **lu**. Forma redusă **lu** devine ulterior articol hotărît (**lupu +(el) lu > lupu + lu (lupului**).

Tipurile masculine în **-e** (**munte, dinte, carbine**) l-au modificat pe **lu** în **le** prin asimilare cu **e** din silaba precedentă (**munte + lu > muntelu > muntele**).

3) La G-D singular din latina populară **illui, illaei** prin **ellui, ellei** au evoluat la **lui, lei**. La feminin **lei** s-a atașat la formele de G-D ale substantivului (**vulpi + lei > vulpilei > vulpil'ei >vulpiei > vulpii).**

4) La feminin pluralul articolului își ia începutul de la **illae**, care în latina populară devine **elle**; prima silabă a formației dispare (**elle > le**), iar ultima se statornicește cu articol, care se sufixează la substantiv (**vulpi +le, capre + le > vulpile, caprele**).

5) La masculin, plural articolul provine de la N **illi**. În epoca romanică **illi** capătă aspectul **elli**, iar mai apoi pierde prima silabă (**elli > li**). Ulterior după sufixare –**l** urmat de –**i** se palatalizează și apoi dispare: **lupi+li > lupuli >lupil'i > lupii > lupii**.

6) La G-D plural forma articolului este aceeași pentru toate categoriile de nume –**loru**. Această formă derivă de la –**illorum**, care în latina populară devenise **ellorum**. Prin căderea primei silabe neaccentuate și dispariția consoanei finale se ajunge la forma **loru** (**illorum > ellorum > (el)-loru(m) > loru > lorŭ > lor**).

Această formă, care ulterior îl pierde pe **u** final, se sufixează la substantivele de toate genurile: **lupu+loru > lupiloru > lupiloru > lupilor**.

2. Apariția și constituirea articolului posesiv

Articolul posesiv provine din combinarea prepoziției **ad** cu pronumele demonstrativ **ille** (**ad+ille>al**).

Evoluția acestui articol este următoarea: **al < ad ille > ad ellu > a (el) lu > alu > al**;

a<ad illa > ad ella > a(el) la > a la > aa > a;

ai< ad illi > ad elli > a (el) il > ali > ai;

ale>ad elle > a el le' > a le > ale.

Analogie cu formele de articol hotărît (**-e,-a,-i,-le**) a făcut ca **al** să fie genul masculin singular, **a** feminin singular, **ai** masculin plural, **ale** feminin plural.

3. Apariția și constituirea articolului determinativ

Articolul determinativ **cel, cea, cei, cele**, s-a creat pe teren propriu din pronumele demonstrativ **acel, acea, acei, acele**.

Găsindu-se în mijlocul grupului nominal (substantiv+adjectiv), **a** inițial neaccentuat dispare. Afereza lui **a** a avut loc la construcțiile cu substantive feminine: **casa acea bună > casa cea bună**. Procesul s-a extins și asupra celorlalte forme pronominale: **acel > cel, acei > cei, acele > cele**.

APLICĂ:

☞ **Care sunt cauzele ce au determinat apariția articolului în limbile romanice?**

☞ **Ce părți de vorbire ți în urma căror modificări și-au însușit funcția de articol?**

☞ **Explicați cum s-a efectuat procesul de extindere a articolului asupra substantivului.**

☞ **Care sunt cauzele care au condiționat poziția enclitică a articolului hotărât în limbile romanice orientale?**

☞ **În ce cazuri pronumele demonstrativ ille a început să-și piardă valoarea sa deictică, transformându-se mai apoi în articol hotărât?**

1. Analizați și explicați întrebuințarea articolului hotărât în următoarele propoziții:

1. Ferice de bărbatu ce-i este de tire agiutorul, rădicară intru inrema sa sfatui (Ps. Șc.). 2. Coperitorul nostru, vedzi Dumnedzeu, și caută spre fața unsului tău (Ps. Șc.). 3. După lăsarea voroaveei chiemă Pavelu ucenicii și-i sărută (Cod. Vor.). 4. Ferice bărbat ce nu merge la sfatul necuraților (Ps. Șc.). 5. În ce chipu deșiră cerbul la izvoarele apeloru, așa jeluiaște sufletul mieu cătră tire Dzeu (Ps. Șc.). 6. Toate susure tale și undele tale prespre mere trecură (Ps. Șc.). 7. De la Dzeul spăsenia mea și upuvăința mea spre Dzeul (Ps. Șc.). 8. Grămădește aicea înaintea a lor miei și a lor tăi frați cum să facă leage între noi (Pal. Or.). 9. Și sfadă se făcu între păstorii lui Avraam și a lu Lot pentru dobitocul lui Avraam și lu Lot (Pal. Or.). 10. L-au bătut pe vizirul (I. Nec.)

2. Stabiliți originea articolului nehotărât un, o. Explicați cauza și împrejurările care au determinat apariția acestui tip de articol.

3. Demonstrați fazele de evoluție a formei de feminin singular a articolului nehotărât, aplicând legile fonetice cunoscute. Orientați-vă după următorul model:

una casa-ună casa-uă casă-uo casă-o casă.

4. Găsiți etimonul și demonstrați evoluția următoarelor forme ale articolului nehotărât:

unui, unei, unii, unele, unor.

5. Determinați originea următoarelor forme ale articolului posesiv: *al, ai, a, ale*. Ce opinii cunoașteți în această privință și care din ele ar fi mai aproape de realitate?

6. Analizați în raport cu limba contemporană întrebuințarea articolului posesiv în următoarele propoziții și îmbinări de cuvinte:

1. Mierurata a lui lumiră (Cod. Vor.). 2. Înrimiloru ale loru (Ps. Hur.). 3. Urdzirea a lumiei. (Ps. Hurm). 4. Sfinta băsereca ta (Ps. Șc). 5. Numele sfîntu a lui (Ps. Șc). 6. Sfintele muieri... supuindu-se a loru săi bărbați (Cod. Vor.). 7. Mi inchinr cătrî besereca sfântă a ei tale (Ps. Hur.). 8. Ispitire a ei voastre credințe (Cod. Vor.). 9. Toate faptele ceriului și a pământului (Varl.). 10. Ce haine proaste a lor (Gr. Ur.)

7. Stabiliți originea următoarelor forme ale articolului determinativ: *cel, cea, cei, cele.* Ce schimbări de formă și de funcții a suferit în procesul evoluției sale articolul determinativ?

Numeralul

1. Evoluția numeralelor cardinale

Numeralele cardinale au la bază zece elemente: **unus, duo, tres, quattuor**, **quinque, sex, septem, octo, novem, decem.** Toate celelalte numerale cardinale sunt compuse din aceste elemente (**tzedecim, duo de triginta** etc.)

Numeralele de la 1 la 10 în urma modificărilor fonetice au dat următoarele reflexe: **unus, una, unum**.

Prin căderea lui **s** final forma de masculin a devenit **unu**. Afară de formele **uno, unu** s-a ajuns la formele reduse **un, o**.

-duo, duae, duo a păstrat două forme de masculine (**duo**) și pe cea de feminin (**duae**). Forma de masculin apare sub aspectul de **dui**, devenit apoi **doi**, iar forma de feminin evoluează la **dua** și mai târziu la **doa**, care prin analogie capătă aspectul **două**.

-tres, tres, tria, au păstrat forme deosebite de gen (cu excepția numeralelor colective **tustrei, tustrele**). După căderea lui **s**, prin analogie cu forma **dui, tres** devine **trei**.

-quattour s-a contras întâi în **quattor**, iar apoi, prin reducerea geminatei și datorită metatezei, a devenit **quatra**. Ulterior prin trecerea grupului **qu** în **p** și prin închiderea lui **o** în **u** s-a ajuns la forma actuală **patru**.

-**quinque** încă în latina populară devine prin disimilare **cinque**, iar apoi prin evoluție normală se ajunge la forma **cince și cinci**.

-**sex** prin reducerea grupului **cs** (**x**) la **s** și trecerea primului **s** în **š** devine **šes**. Prin analogie cu alte numerale (**šepte, dzece**) forma **šes** primește un **e** final (**sese**), care provoacă diftongarea lui **e** din silaba precedentă (**šease**). Prin monoftongarea diftongului **ea** s-a ajuns la forma **șase.**

-septem prin căderea lui **m** final și trecerea lui **s** la **š** capătă forma **šepte**, diftongându-l pe **e** din prima silabă, devine **šeapte** care trece apoi în **șapte**.

-**octo** prin trecerea grupului **ct** în **pt** și închiderea lui **o** final în **u** devine **optu**. Odată cu reducerea lui **ŭ** final la nume, numeralul **optu**, capătă aspectul actual **opt**.

-novem prin amuțirea lui **m** final și vocalizarea lui **v** intervocalic ajunge la forma **noue**. Prin analogie cu numele și prin asimilarea cu **u** precedent, forma **noue** capătă aspectul din limba actuală **nouă**.

-decem, pierzându-l pe **m** final și africatizându-l pe **d** si pe c respectiv **dz** și č, devine **dzece**, evoluat ulterior la **zece**.

Cât privește numeralele compuse din zeci și unități, ele păstrează procedeul latinesc, adică adăugarea unităților după zecile respective, legându-le prin conjuncția **și**: **triginta et unus >treizeci și unu; triginta et octo >treizeci și opt**.

Numeralul **centum** nu s-a păstrat. În locul lui s-a inclus slavonescul **sută.**

Substantivul **mille** s-a transmis prin forma sa de plural **milia,** care a dat reflexivul fonetic **miia**. Forma a evoluat și a ajuns **mie.**

Numeralele **milion, miliard** sunt împrumuturi din franceză, unde ele s-au constituit pe baza substantivului **mille.**

2. Constituirea numeralelor ordinale

Noul sistem de numerale ordinale se constituie odata cu apariția articolului, până la această perioadă cu valoare de numeral ordinal fiind folosit numeralul cardinal. Întrucât numeralul era un determinativ al substantivului în anumite poziții din necesitatea de precizie el își alipește articolul substantival la sfârșit și pe cel pronominal înainte. Prin această dublă articulare, elementele componente sudându-se într-un tot, se creează forme specifice pentru numerale ordinale.

Prin analogie cu substantivele formele de masculin ale numeralelor ordinale terminate în **u** au primit articolul –**lu** (al patru -lu; al optu -lu), iar cele terminate în –**e** au schimbat articolul –**lu** în –**le**: **al șase-le, al zece-le**.

Mai târziu la aceste forme de numeral s-a adăugat pentru întărire un **a** final: **al șaptele+a > al șaptelea.**

Formele de feminin și-au atașat de la început articolul substantival **a**: **a șase+a > a șasea; a zece+a >a zecea.**

3. Crearea altor feluri de numerale

Pentru exprimarea celorlalte raporturi cantitative, distributive, adverbiale, multiplicative în locul formelor speciale latinești dispărute s-au creat formații noi analitice, constituite pe baza numeralului cardinal și a altor elemente lexicale sau pe baza numeralelor cardinale cu anumite elemente derivative.

1) Raporturile distributive au început a fi exprimate printr-o formație, în componența căreia intră elementul de origine greacă **cata** și numeralul cardinal (**câte două, câte cincisprezece**).

Dintre formele latinești ale numeralelor distributive s-a păstrat numai **singuli** și a evoluat la **singur**.

2) Numeralul adverbial a fost construit pe baza numeralului cardinal a pluralului substantivului **oară (hora**) și a prepoziției **de**: **de două ori, de 25 de ori**.

3) Petru exprimarea raporturilor multiplicative au început sa fie folosite participiile verbelor formate cu ajutorul prefixului **în-** de la numerale cardinale (**a îndoi> îndoit**).

4) Raporturile fracționare erau redate inițial prin numeralele ordinale sau cardinale însoțite de cuvîntul parte (**a treia parte**).

Mai târziu de la numeralele cardinale cu ajutorul elementului derivativ **–ime**: (**o doime, o optime, șapte sutimi**).

5) S-au păstrat un șir de elemente lexicale cu sens numeric nelegate de numeralele cardinale, care constituie așa numita grupă a numeralelor nehotărâte: **mulți** (< **multi**), **toți** (**< toti**), **cîți** (grecescul **cata**), **puțini** (< **putini**).

6) S-a menținut numeralul cu sens colectiv **amândoi** (**ambi dui**).

Numeralul **ambi** s-a transmis și singur (fără **dui**). Mai târziu această formă a fost remodelată după etimon, stabilizându-se sub aspectul **ambii, ambele**.

APLICĂ:

1. Specificați tipul (categoria) fiecărui din numeralele latinești ce vor urma mai jos. Stabiliți care dintre ele au fost moștentite de limba română și care este reflexul lor în limba noastră contemporană. Ce cuvinte cunoașteți provenite sau formate pe baza numeralelor respective?

Unus, primus, singuli, simplex, simel; duo, secundus, bini, suplex, dis; tres, tertius, terni, triplex, ter; quattuor, quartus, quarter, quaterni, quadruplex; quinque, quintus, quinquies, quintuplex, quini; sex, sextus, seni, sexies; septem, septimus, septemplex, septeni, septies; octo, octoni, octavus, octies; novem, nonus, novies, novena; decem, deni, decies, decimus; centum, centesimus, centeni, centies; mille, millesimus, singular, milia, milies.

2. Numiți cele zece elemente latinești de bază ale numeralului cardinal și urmăriți evoluția lor respective, aplicând legile fonetice cunoscute. Observați reflexul lor din limba română literară contemporană.

3. Care numerale cardinale românești sunt compuse? După ce model s-au format astfel de numerale în procesul istoric de dezvoltare a limbii noastre?

4. Determinați originea numeralelor *sută, mie, million, milliard* și aflați ce parte de vorbire era întrebuințată în limba română veche pentru exprimarea cantității de 10000. De unde s-a luat o astfel de formă de numeral?

5. Ce numerale ordinale latinești au fost moștenite de limba română? În urma apariției cărei categorii gramaticale se naște posibilitatea de a se crea noi forme specific pentru numeralele ordinale? Explicați cauzele fenomenului. Dați exemple.

6. Pentru exprimarea diferitelor raporturi cantitative, distributive, adverbial, multiplicative pe teren romanic oriental s-au creat noi forme analitice, înlocuind formele speciale latinești disparute. Pe baza căror numerale și a căror elemente lexicale sau derivative s-au creat noile forme de numerale de diferite tipuri?

7. Analizați formele de numeral din propozițiile de mai jos. Specificați categoria, stabiliți originea, etimonul și schimbările pe care le-a suferit în procesul de evoluție numeralul respective.

1. Mai vrătos cinci cuvinte cu înelesul mieu să grăiesc ca și alalți să învață, decît un întunearecu de cuvinte, neînțelease într-alte limbi (Cor.). 2. Întru elu a doosprădzeace semențe ale noastre pururea noaptea și dziua slujind (Cod. Vor.). 3. Mai bire uo dzi în curțile tale decîtu mii (Ps. Șc). 4. Și de-acii se chiamă acel loc Verzava, cum îmbi acolo giurară-se (Pal. Or.). 5. În a șasea sută de ani cînd era Noe în a șapteasprădzeace dzi lumiei a doae, fu zi cînd rupse-ră fîntînile toate adîncul mare și deschiseră-se ferestrile cerului (Pal. Or.).6. Viindu Duca-vodă cu a doaa domnie în țară, arătă-să la hire mai aspru decît cum era cu domnia dintîi (I. Neculce).

Pronumele

În cursul dezvoltării istorice în sistemul pronumelui latinesc au avut loc regrupări și restructurări importante: unele forme au dispărut (**his, is**), altele au căpătat funcții noi (**ille** a preluat funcțiile pronumelui personal și posesiv de persoana a 3, pe baza lui a luat naștere articolul.

Unele forme de pronume (personal, reflexiv) au dezvoltat pe lângă forme pline și forme scurte sau atone.

Ca și la nume a dispărut genul neutru ș.a.

1. Evoluția pronumelor personale

Pronumele personale din limba latină au suferit în procesul evoluției, schimbări fonetice și modificări funcționale.

Formele de persoana I-a și a II-a au suferit o evoluție aproape identică, în special la cazurile oblice. Unele forme de caz la aceste persoane au dispărut cu totul. Astfel formele de Genitiv (**mei, tui**) încetează de a se mai întrebuința, datorită omonimiei cu formele de pronume posesiv.

Ablativul, întrucât se confruntă cu Acuzativul la singular (**me – me, te – te**) și cu Dativ la plural (**nobis – nobis**) a dispărut și el. Aceeași soartă a avut-o și Vocativul, care era omonim cu Nominativul. Astfel, s-a păstrat, numai 3 forme de caz: Nominativ, Dativ și Acuzativ.

1) Formele de Nominativ singular au evoluat în mod diferit: forma **ego**, în urma dispariției lui **g** intervocalic și transformării lui **o** final în **u**, ea devine **eu**: (**ego > eo > eu > eu**).

La plural pentru persoana I-a și II-a **s** de la **nos, vos** a fost înlocuit prin **i** ca semn al pluralului.

2) Formele de Dativ singular **mihi, tihi** au evoluat astfel: **mihi** prin căderea lui **h** intervocalic dă **mi**; prin analogie cu acesta **tibi** a evoluat la **ti**. Aceste forme **mi**, **ti** prin trecerea lui **-i** final în **ie** evoluează la **mie, tsie**.

În poziție neaccentuată formele **mi, tsi** îl reduc pe **i**, făcând corp comun cu acel cuvânt, pe lângă care stă: **dă-mi, tsi-a dat**.

Atunci, când aceste forme erau folosite în prepoziția unor cuvinte, ce începeau cu o consoană, având nevoie de un sprijin vocalic, capătă un **i** protetic (**îmi dă, îți spun**) sau îl sonorizează pe **i** (**mi se spune**). În felul acesta s-au format formele accentuate: **mie, ție** și neaccentuate: **îmi, mi, îți**.

Formele de plural **nobis, vobis** în rezultatul pierderii lui **s** final și labializării lui **b** intervocalic în **u** au evoluat la **nouă, vouă** (**nobis > nobes > nobe > nove > noue** > **noauă > nouă > nouă**).

3) Formele de Acuzativ singular erau inițial **me, te**. Formele lungi **mene, tene** au evoluat în **mine, tine** conform legii fonetice de trecere a lui **e** închis urmat de **n +** vocală în **i**: **bene > bine, plenus > plinu**.

În ceea ce privește formele neaccentuate **me, te** ele aproape n-au suferit schimbări, afară de persoana I-a, la care în urma procesului general de posteriorizare a anterioarelor **e** trece în **ă** (**me >mă**).

Dezvoltarea formelor de Acuzativ plural este analogică cu a celor de Nominativ plural: **noi < nos, voi <vos**. Tot de la **nos, vos** prin fazele **no, vo, na**, **va** au apărut formele atone de Acuzativ **nă, vă. Nă** a trecut prin analogie cu persoana a III-a în **ne.**

Pentru persoana a III-a pronumelui personal în latina populară se generalizează **ille**.

1) Forma de Nominativ **ille** în latina târzie a ieșit din întrebuințare.

Din Acuzativul **illum**, Dativul **illo** și Ablativul **illo** se creează forma unică **illu,** folosit și ca Nominativ.

La feminin s-a creat forma unică **illa**, care în latina populară devine **ella.** Apoi **ella > ea**.

Vocalele **e** și **a** s-au reunit într-un diftong.

În forma unică de masculin plural **illi** devenită în latina populară **elli**, **i** final palatalizează pe **l** (**ll**), făcându-l să dispară. În felul acesta se ajunge la forma **ei.**

Forma de feminin plural **ellae < illae** devine **eale (iale**).

Ulterior în procesul general de monoftongare a diftongului **ea**, forma **eale** evoluează la **ele**: **leage > lege, seate > sete**.

2) Forma de Genitiv masculin **illius** sub influența modelului interogativului **cui** a fost înlocuit prin forma **illui.** Ulterior prin apocopa silabei inițiale, s-a ajuns la forma **lui**.

Forma de Genitiv feminin **illae,** după căderea silabei inițiale neaccentuate și apoi palatalizarea și dispariția lui **l** a dat **ei**: **illaei > lei > l'ei > ei**.

3) Formele de Acuzativ singular și plural (feminin și masculin) au evoluat la fel cu Nominativul (**el < ellu; ea < ella, ei < elli, ele < elle**).

2. Dezvoltarea pronumelor reflexive

În limba latină clasică pronumele reflexiv avea 3 forme: **sibi** pentru Dativ, **se** pentru Acuzativ și câteodata **sui** pentru Genitiv singular și plural. Aceste forme erau de persoana a III-a, fără funcție de gen și număr.

Formele de Dativ și Acuzativ (**sibi, se**) au suferit o evoluție identică cu a formelor cazuale respective ale pronumelor personale de persoana I-a și a II-a**: sibi > si > sie** ca și **tibi > ti > ție,** iar **se < se,** ca și **me < mine, sine.**

-Forma de Dativ **sie** apare în textele vechi sub diferite aspecte: **sie, șie, șia**. În limba actuală s-a păstrat doar forma **sie.**

-Ca și la pronumele personale, la pronumele reflexive alături de formele accentuate s-au dezvoltat și formele atone: forma latinească de Acuzativ **se** rămâne neschimbată (**se**), iar forma de Dativ **si** sub influența lui **–i** a devenit **și**. Prin analogie cu formele de pronume personal forma **și** când face corp cu alte cuvinte, l-a redus pe **i** final, devenit **ș(i).**

Fiind folosit independent, acest **și** primește un **î** protetic, dând forma **își.**

3. Evoluția pronumelor posesive

În limba latină vorbită sistemul pronumelor posesive a suferit schimbări însemnate. Formele de pronume posesiv pentru un singur posesiv au evoluat din formele de Nominativ-Acuzativ din limba latină:

1) La persoana I-a masculin **meus** prin reducerea consoanei finale a dat forma **meu** care prin diftongarea lui **e** deschis devine **mieu.**

Forma de feminin **meu** în urma contopirii vocalelor **e** și **a** într-un diftong a devenit **mea.**

2) La persoana a II-a masculin forma **teus** refăcută din **tuus** după **meus**, prin trecerea lui **e** închis accentuat în **ă**: **reus > rău, sebum > său,** devine **tău.**

Forma sincopată de feminin **ta** s-a păstrat nealterată.

3) La persoana a III-a singular masculine pronumele **seus** care este o formație analogică, după **meus**, prin trecerea lui **e** accentuat în **ă**, devine **său.**

La feminin forma sincopată **sa** s-a menținut.

La plural masculine **săi** este o formație analogică cu **mei, tăi.**

La feminin plural **sale** este formația analogică cu **mele, tale.**

Paralel cu formele de pronume posesiv **său, sa, săi, sale** pentru persoana a III-a se folosesc și formele de Genitiv ale pronumelui personal de persoana a III-a: **lui, ei, lor,** descendente din demonstrativele: **illui, illaei, illorum.**

Formele de pronume posesiv pentru mai mulți posesivi

1) La persoana I-a singular masculin forma unică **nostrum** s-a menținut.

Forma unică de feminin singular **nostra** a urmat calea firească de evoluție fonetică a numelor de genul feminin de tipul: **porta > poartă**, ajungând la forma **noastră**, neschimbată până în prezent.

Forma de masculin plural **nostri**, a devenit **noștri.**

2) Forma unică de persoana a II-a singular masculin **vostru** care este o refacere analogică după **noster- nostrum** s-a menținut (**vostru**).

Forma de **vostra** a suferit o evoluție normală la fel ca și formele respective ale persoanei I-a (**vostra > voastră, vostri > voștri, vostrae > voastre**).

3) Pentru persoana a III-a în funcție de pronumele posesiv se folosește forma de persoana a III-**a lor.** Paralel cu forma **lor** se mai folosesc și formele **săi, sale,** caracteristice pentru a indica un singur posesor (**cărțile sale**).

4. Constituirea pronumelor demonstrative

În sistemul pronumelor demonstrative s-au petrecut schimbări radicale. Unele dintre ele au dispărut (**hic, is, idem**), funcția lor fiind preluată de **ipse, iste,** și **ille,** care încep a fi întrebuințate mai târziu și cu valoare de pronume personale sau determinative ale numelui.

Datorită acumulării de mai multe funcții, valoarea demonstrativă slăbește. De aceea, în funcție de pronumele demonstrativ apar 2 pronume: **ille-ipse, iste-ipse**: de **illa ipsa causa**, fie că se adaugă înaintea pronumelui particula **ecce** sau **accu** (**ecce ille, accu iste).**

În îmbinările formei unice de masculin **illu** cu **ecce** de acum în latina populară s-a început un proces de contaminare, în urma căruia s-au căpătat 2 variante de forme: **eccelu și eccillu.**

Ulterior tipul **eccelu** a fost supus unor schimbări: dublu **cc** s-a contras într-o consoană simplă; dublu **ll** se menține, reducându-se apoi la **l** simplu; **e** inițial, nefiind sub accent dispare, fiind înlocuit cu un **a** protetic. Procesul de evoluție se prezintă în felul următor: **ecce illu >eccelu > ecellu > celu > acelu > acel**.

O evoluție analogică au suferit și formele respective de feminin și de plural (**ecce+illa> aceea, ecce+illi > acei, ecce+illae > acele**).

Formele de Genitiv-Dativ pentru singular și plural de asemenea au evoluat de la formele corespunzătoare ale lui **ille** (**ecce+illui > celui > acelui, ecce+illae > celui > acelui, ecce+illorum > celoru > acelor**).

Formele prescurtate ale pronumelor demonstrative de tipul **ist, āst, āl** vin direct de la **iste, ille istu > est > ist; āst, ēsti > esti > iști.**

5. Dezvoltarea pronumelor relative - interogative

În latina populară sistemul pronumelor relative se simplifică mult, în funcția aceasta generalizându-se forma **qui** (aceasta a stat la baza pronumelor relative din limbile romanice).

În rol de pronume relative se mai întrebuințează adverbul **unde.** O răspândire largă capătă forma **quails.**

Idiomurile romanice orientale au dezvoltat drept pronume relative – demonstrative pe **qualem, quem și quid.**

1) Pronumele **qualem,** după căderea lui **m** final, trecerea grupului **qu** la **c** și prefacerea lui **l** în **r**, devine **care.**

2) Forma **quem** stă la baza formei **cine.** După căderea lui **m** final și africatizarea lui **c (< qu**) această particulaă s-a fuzionat creîndu-se forma **cene.**

Forma latinească de Dativ **cui** s-a păstrat neschimbată până în zilele noastre.

2) Forma neutrului **quid** în urma unor schimbări fonetice a devenit **ce.**

6. Constituirea pronumelor nehotărâte

În sistemul pronumelor nehotărâte au avut loc unele schimbări.

1) Formele simple **alter, multi, totus, unus, neminem** în urma evoluției fonetice regulate au devenit: **alt, mulți, tot, un, nimeni.**

2) Romanica orientală a dezvoltat și unele forme compuse din latina populară: **eccum talis, eccum tantis, nec mica, neque unus.**

Îmbinarea **eccum talis** a dat 2 reflexe: **atare și cutare.**

Construcția **nec mica,** printr-o evoluție fonetică devine **nimic** (**nec + mica** > **nemica > nimica > nimic**).

Îmbinarea **neque unus** prin evoluție normală ajunge la **nici unul.**

Forma compusă de pronume nehotărât **eccum tantus >atât.**

Pe calea îmbinării de elemente deja formate, prin compunere, s-au constituit o serie de pronume nehotărâte noi.

Astfel, din particula **va** (< **volet)** și pronumele relative **ce, cine, care, câți** s-au obținut formele pronominale **ceva, cineva, careva, câțiva**.

Prin îmbinarea conjunctivului **fie** (de la **a fi**) și același pronume relative s-a ajuns la formele: **fiece, fiecine, fiecare.**

Din particula **oare, ori**, tot cu pronumele relative, s-au format pronumele nehotărâte: **oarecare, oricare, oarecine, oricine** ș.a.

APLICĂ:

☞ **Ce modificări de ordin funcțional au suferit pronumele latinești în procesul evoluției?**

Cum se prezintă în acest sens pronumele personale?

☞ **Ce schimbări radicale au avut lor în sistemul pronumelor demonstrative din latina clasică? Ce pronume demonstrative latinești stau la baza aceleiași categorii de pronume din limba română?**

1. Urmăriți și explicați căile de evoluție ale pronumelor personale latinești (persoana I și II-a).
a. Determinați cauza dispariției formelor de genitive, *mei, tui*, de ablativ, *me, te, nobis, vobis.*
b. Ținând cont de acțiunea legilor fonetice, urmăriți cum au evoluat: formele de nominativ singular, *ego*, și plural, *nos, vos;* formele de dativ singur, *mihi, tibi* și plural, *nobis, vobis.*
2. Caracterizați istoricul pronumelui personal de persoana III, ținând cont de acțiunea legilor fonetice, în următoarea ordine:

a. Determinați originea și urmăriți evoluția formelor de nominative-acuzativ singular și plural pentru ambele genuri;

b. Cum au evoluat formele de genitive-dativ singular și plural pentru ambele genuri ale aceluiași pronume?

c. Pe ce cale a mers evoluția formelor neaccentuate pentru genitive-dativ și acuzativ ale ambelor genuri și numere?

3. Analizați forma și întrebuințarea pronumelor personale accentuate și neaccentuate în propozițiile următoare:

1. În dziua grijiei mele chemaiu cătră tinre că me audzișI (Ps. Hurm.). 2. Că e mila ta mai mare pre menre (Ps. Hurm). 3. Giunii lor mâncă-I focul (Ps. Șc.). 4. Si acieș închiseră ușile, cerându să lu ucigă (Cod. Vor.). 5. Elu lă pare că în besearecă l-au dusu Pavelu (Cod. Vor.). 6. Și dzise Avraam lu Lot: rogu-te să nu fie sfadă între mine ți între tine, întru păstorii miei și între păstorii tăi, că ne sîntem frați (Pal. Or.). 7. Și dzise Avraam Saarăei: iată, slujnica ta în mîna ta iaste, fă cu e ace ție place (Pal. Or.).

4. Determinați originea și urmăriți evoluția pronumelor reflexive: *sie, sine, se.*
5. Determinați originea și urmăriți evoluția pronumelor posesive: *meu, său, sale, săi, noatră, voastră.*
6. Determinați originea și urmăriți evoluția următoarelor pronume demonstrative: *acela, aceea, acesta* pentru toate formele de caz ale ambelor numere.
7. Analizați formele și întrebuințarea pronumelor reflexive și posesive în următoarele propoziții:

1. Adurmiră toți somnul său (Cod. Vor.). 2. Rădicară ei glasul său (Cod. Vor.). 3. Lăsați la mine un frate-vă (Pal. Or.).4. Că bunătatea-le foarte era multi (Pal. Or.). 5. Se dobîndim șie sfîntul Dzeului (Ps. Șc.). 6. Gice-ți-se de sinre a grăi (Cod. Vor.). 7. Alesu-ș-au sie parte de moșie. (Dos.).

8. Ș-au lăsatu-și în scaun domn bun cum să vine (Dos.). 9. Toți fug ți-și caută chiverniseala sa și a caselor sale (I. Nec.). S-au rădicat și Dumitrașco beizade din Iași cu doamnă-și (I. Nec.).

Verbul

1. Restructurarea sistemului verbal latin

În limba latină verbul avea următoarele categorii gramaticale: *timp, mod, persoană, număr, diateză și conjugare.*

Dacă în limba latină atestăm opoziția dintre aspect și timp, în limba română important este timpul și nu aspectul.

Așadar, verbul latin include:

- trei moduri personale: *indicativ, conjunctiv, imperativ;*
- două numere: *singular și plural;*
- șase timpuri: *prezent, imperfect, viitorul I, perfect, mai mult ca perfectul, viitorul II;*
- patru conjugări: I tema în **a** lung – **para**

  II – tema în **e** lung – **monē**

  III - cu tema în consoană (uneori în **i** sau **u: duc** (*copil, fiu*)

  IV – cu tema în **i** lung: **finī**

5 forme nominale:

infinitivul

gerunziul

supinul

participiul

gerundivul

Sistemul categoriilor gramaticale ale verbului din limbile romanice a fost mostenit din limba latină, formele categoriale, însă, au suferit un proces complex de evoluție:

I. Schimbări radicale au avut loc în cadrul formelor categoriale de timp

a) Apar perifraze verbale pentru expunerea unei acțiuni trecute și terminate, perfectul compus: din verbul **habere** + participiul de bază: **habere invitatum** (om învățat) **habio invitatum**.

Celelalte timpuri formate pe cale sintetică în latină sunt moștenite și de română: perfectul simplu în limba română este considerat un timp arhaic și exprimă o acțiune efectuată în urmă cu 24 de ore.

Imperfectul în limba latină era format cu ajutorul sufixului **–ba**: **amabos**.

Viitorul în limba română se formează pe cale analitică cu ajutorul verbului **volere** (a vrea) și infinitivul verbului de bază: **volio cantare (voi cânta**).

În limba veche existau mai multe forme de timp și la modurile *conjunctiv, condițional, optativ.*

De exemplu: conjunctivul apare sub 5 forme*: prezent – să adun, imperfect – eram să adun, perfect – să fi adunat, mai mult ca perfectul – să fi fost adunat, viitor – voi să adun.*

Condiționalul – sub 6 forme de timp: *prezent – a-și aduna, imperfect - de vom aduna, perfectul I- de aș fi adunând, perfectul II- de aș fi adunat, mai mult ca perfectul - de-aș fi fost adunând, viitor - ce voi aduna.*

În cursul evoluției modul conjuctiv și condițional au rămas cu o singură formă de timp trecut.

2. Diateza a suferit și ea schimbări mari. În latină erau două diateze: *activă și pasivă*. Pe baza diatezei pasive din limba latină și a creșterii numărului de verbe cu valori reflexive s-a format o diateză nouă- *diateza reflexivă*.

Diateza activă din latină s-a păstrat **duco - duc, porto - port, ungo - ung.**

Diateza pasivă a suferit o restructurare radicală în sensul că formele ei sintetice au dispărut, fiind înlocuite prin forme analitice.

În limba latină valoarea de reflexiv puteau avea numai unele grupuri de verbe, numai verbe tranzitive puteau să aibă câte un indice pronominal: **se factare.**

O serie de verbe au fost împrumutate cu formă pronominală din limba slavă: **a se ruga, a se pocăi** etc.

Regruparea verbelor după tipul de conjugare

În limba latină se distingeau patru modele de conjugare a verbelor conform cărora, după terminațiile infinitivului, se deosebeau 4 conjugări:

I. cantare - a cânta

II. vidēre - a vedea

III. vendere - a vinde

IV. dormire - a dormi

În procesul de dezvoltare istorică, au avut loc anumite regrupări în legătură cu stabilizarea formelor și a felurilor de conjugare; unele verbe au trecut de la un model de conjugare la altul. Unele verbe de conjugarea a III-a au trecut la conjugarea a II-a (**bibere > bēre (a bea), cadēre > cădere, a cădea**)

O serie de verbe de la conjugarea a II-a a trecut la a III-a: **respondēre > respondĕre-a răspunde; ardēre > ardĕre - a arde.**

Un număr de verbe de conjugarea a II-a a trecut la conjugarea a IV-a: **florere- florire- a înflori.** Cauza acestui fenomen este faptul, că la formele de prezent indică terminațiile -**eo** (conjugarea a II-a) și -**io** (conjugarea a IV-a) s-au apropiat pînă la coincidență.

Formele **floreo (florere**) și **dormio (dormire**) aproape că nu mai prezentau nici o deosebire între flexiuni.

Unele verbe de conjugarea a III-a au trecut la conjugarea a IV-a, datorită apropierii între persoana a III-a plural fugiunt și formele respective ale unor verbe de conjugarea a IV-a: **dormiunt, audiunt; fugere > fugire** "a fugi", **morere > morire** "a muri"

În procesul de evoluție a formelor verbale la timpul prezent indicativ al unor verbe de conjugarea I aparea sufixul special **-ez** (lucrez), iar la cea de a IV-a **-esc** (**înfloresc**).

Pentru a clasifica verbele din limbile romanice din punct de vedere morfologic trebuie de ținut cont de două criterii principale:

1. Terminațiile infinitivului;
2. Prezența sufixului **-ez** și **-esc** la prezent indicativ.

Reieșind din aceste două criterii, verbele se pot grupa în șase clase:

1. verbele cu infinitivul în **-a**, fără sufix, exemplu: **a aduna, a chema**;
2. verbele cu infinitivul în **-a**, cu sufixul -exemplu: **a ura, a vâna**;
3. verbele cu infinitivul - **u (î),** sufixul **-ese** (**a dormi, a sorbi**);
4. Verbele cu infinitiv în **u (î),** cu sufixul **-esc** (**a albi, a ameți**);
5. verbele cu infinitivul în **ea** (**a tăcea, a vedea**);
6. verbele cu sufix în **-e (a rupe, a unge**).

Astăzi avem 4 conjugări:

- a: a mânca

- ea: a vedea

- e: a cere

- î, i: a urî, a citi.

2. **Categoria modului în limba română**

a. Modurile personale

În limba latină existau trei moduri personale: *indicativus, conjunctivus, imperativus.*

Modificările care au avut loc în cadrul sistemului verbal latinesc privesc, în primul rând, formele categoriale de timp ale modului Indicativ al diatezei active.

Anume asupra acestui mod s-au răsfrânt în cea mai mare parte procesele de evoluție fonetică, de analogie și de substituire a formelor sintetico-flexionare prin construcții analitice.

În cursul evoluției formelor de prezent s-au produs anumite schimbări și în tema unor verbe.

Astfel, opoziția unui **iot** în desinență a dus la trecerea consoanelor **-c-, -g-, -t-, -d-** din radical respectiv în ***č*, *ǧ*, -ts-, -dz(z): tacos > taci, ungis > ungi, mutis > muți, vides > vezi.**

Schimbări mari au suferit formele de prezent ale verbelor auxiliare **esse (fiere) habere, velle (volere)** atât la formele lor pline, cât și la cele scurte.

Verbul **habere** a căpătat o serie de forme scurte**: (h) (I), hos (II), hat (III) haunt-haunt IV;** numai la plural s-a păstrat **(h)abemus (IV)** și **(h)abetis (V).**

Acestea stau la baza formelor scurte din limba actuală, folosite în componența perfectului compus *(am, ai, a, am, ați, au*) și în componența condiționalului (*aș, ai, or, am, ați, or).*

Perfectul compus s-a format pe baza formelor scurte ale verbului **a avea** (am, ai...);

Habeo > habire > aibu > am,

habes > havi > ai,

habet > havet >ae(t) > a,

habemus >havemus > aemu > amu > am,

habetis > havetis > aete > atsi > ați,

habent > habent > au.

Mai târziu forma de p. I singular **aibu** este înlocuită cu forma de persoana I plural **amu**, paradigma căpătând aspectul **am, ai, a, am, ați, au**.

Evoluţia formelor de imperfect. Pe parcursul evoluţiei sale de la limba latină la limbile romanice, formele de imperfect au suferit modificări atât în temă, cât şi în flexiune.

Imperfectul avea următoarele terminaţii**: -ābam** (narabam), **-ēbam** (dicēbam), **-iebam** (audiebam). Flexiunea de la conj. III **-iebam** se confunda cu cea de la conj. II –**ēbam.** De aceea, treptat, pentru ambele conjugări s-a stabilit terminaţia –**ēbam.** În cele din urmă, se obţine un sistem opoziţional din 3 flexii: ***-ābam, -ēbam, - ībam.***

Formele imperfectului în limba latină erau următoarele:

I *cantabam* IV *cantabamus*
II *cantabas* V *cantabatis*
III *cantabat* VI *cantabant*

I *dicebam* IV *dicebamus*
II *dicebas* V *dicebatis*
III *dicebat* VI *dicebant*

I *audi(e)bam* IV *audi(e)bamus*
II *audi(e)bas* V *audi(e)batis*
III *audi(e)bat* VI *audi(e)ban*

În rezultatul modificărilor fonetice, formele de pers. I, II, III sg. şi IV pl. coincid:

I *cantaba(m)* I *dicebam* I *audi(e)bam*

II *cantaba(s)* II *dicebas* II *audi(e)bas*

III *cantaba(t)* III *dicebat* III *audi(e)bat*

VI *cantaba(nt)* VI *dicebant* VI *audi(e)bant*

Persoanele I şi II pl. capătă o formă unică:

II *audi(e)bas* III *audi(e)bat* VI *audi(e)bant*

Persoanele I şi II pl. capătă următorul aspect: *cantabamus > căntamu > cîntam; cantabatis > cîntaţi; dicebamus > dziceam > ziceam; dicebatis > dziceaţi > ziceaţi; audiebamus > audzeam > auzeam; audiebatis > audzeaţi > auzeaţi.* Doar aceste forme puteau fi întrebuinţate fără a adăuga pronumele personale *noi* şi *voi.*

Celelalte forme pronominale au evoluat prin analogie:

– la pers. I. sg. s-a adăugat terminaţia *m* prin analogie cu persoana I pl.;

– la pers. II sg. s-a adăugat *i* final ca marcă a acestei persoane;

– la pers. III pl. s.a adăugat semivocala *u,* mai exact diftongul *au,* descendent din verbul *habere > habunt > au,* care a devenit caracteristică pentru toate verbele la pers. III plural.

Evoluția tipurilor de perfect.

În limba latină existau câteva tipuri de perfect:

I. Perfectul în -*vi,* caracteristic pentru majoritatea verbelor de conjugarea I (*mutavi* < *mutare*) și IV (*dormivi* < *dormire*), pentru câteva verbe de conjugarea III (*adstravi* < *adsteren***ĕ***re*), precum și pentru o parte de verbe de conjugarea II (*complevi* < *compl***ĕ***re*).

II. Perfectul în -ui, caracteristic pentru majoritatea verbelor de conjugarea II (*monui* < *monēre, habul* < *habēre).*

III. Perfectul cu reduplecarea radicalului, caracteristic pentru unele verbe de conjugarea I (*debi* < *dare, steti* < *stare*), pentru unele de conjugarea II (*pepedi* < *pendere*) și pentru o parte a verbelor de conjugarea III (*credidi* < *credēre*).

IV.Perfectul, format din radical (fără reduplecare characteristic pentru unele verbe de conjugarea II *vid* < *videre*), pentru unele verbe de conjugarea IV *veni* < *venire*, pentru o parte a verbelor de conjugarea III *verti* < *vertēre.*

V. Perfectul sigmatic (în si), caracteristic pentru unele verbe de conjugarea II (*arsi* < *ardere*, pentru unele verbe de conjugarea IV (*densi* < *sentire*) și pentru cea mai mare parte a verbelor de conjugarea III (*rosi* < *rodēre*).

În cursul evoluției de la limba latină la limbile romanice în cadrul tipurilor de perfect se produc numeroase modificări. În cadrul verbelor de conjugarea II și III au loc treceri de la un tip de perfect la altul. Verbele de conjugarea I și IV, din contra, continuă timpurile de perfect original.

În procesul restructurării timpurilor trecute din latină forma de mai mult ca perfect latin nu s-a păstrat în protoromână, ca de altfel, și în celelalte limbi romanice.

Pentru a reda valoarea temporală de mai mult ca perfect indicativ s-a recurs la formele respective de conjunctiv (interpretate ca forme de indicativ). Această situație a dăinuit mult timp și abia mai târziu, în sec. XVIII-XIX, la nord de Dunăre se va stabiliza paradigma sintetică, provenită din mai mult ca perfectul conjunctiv

După toate modificările (căderea consoanelor finale etc.), paradigma mai mult ca perfectul indicativ are aspectul următor:

I *mutasem* IV *mutasem*

II *mutaseși* V *mutaseți*

III *mutase* VI *mutase*

Limbile romanice orientale nu moștenesc *timpul viitor* latin.

În latina clasică timpul viitor n-avea o paradigmă unică: existau diferite terminații în dependență de tipul de conjugare (la I și a II-a **-bo**, la III și IV **-am**). Formele viitorului în **-bo** putea să fie confundate cu cele ale imperfectului și ale perfectului (**amabis-amabas, amabit-amavit**).

În procesul de evoluție ulterioară au avut loc modificări fonetice care au dus la identitatea de forme în cadrul viitorului cât și la crearea de forme identice la viitor și la alte timpuri.

Astfel, la conjugarea I, II-a modificările în flexiunea viitorului au dus la coincidența persoanei I și a III-a singular;

II mutabis ⇨ **mutai**

III mutabit

II tacebis ⇨ **tacei**

III tacebit

La conjugarea III-a și a IV-a omoformia se creară în cadrul persoanei a II-a, III-a singular și a III-a plural:

II dices **audies**

III dicet ⇨ **dice** **audiet** ⇨ **audie**

IV dicent **audient**

Pe lângă aceste coincidențe din cadrul viitorului, la conjugarea I, a II-a plur și a II-a singular **mutabis, tacĕbis > mutai, tacei** devine similară cu persoana respectivă a imperfectului (**mutabas, tacebas > mutai, taceai**); la conjugarea a III-a și a IV-a coincidența între persoana I a viitorului (**dicam, audiam**) și persoana I a prezentului conjunctiv (**dicam, audiam**) s-a menținut și după căderea consoanei finale (**dica, audia**).

Toate aceste modificări au avut drept repercusiune destrămarea completă a paradigmei de viitor sintetic latin. Pentru exprimarea valorii de viitor limba latină popular va utiliza mijloace noi. Uneori cu atare funcție va fi întrebuințat timpul present (însoțit de un element lexical pentru a

localiza acțiunea în planul timpului viitor); totodată în Latina târzie au apărut perifraze, formate dintr-un verb cu funcție de auxiliar (*habeo, volo, debeo*) și infinitivul verbului principal (*habeo cantare, volo cantare, dedeo cantare*).

În limbile romanice la baza formei de viitor stă perifraza **volo cantare**.

Modul conjunctiv. În limba latină clasică modul conjunctiv era bine reprezentat, avea următoarele forme temporale: **praesens conjunctivi, perfectum conjunctivi, imperfectum conjunctivi, plusquamperfectum conjunctivi.** Fiecare din aceste forme temporale se alcătuia cu ajutorul unor anumite flexii. Afară de **praesens conjunctivi,** toate celelalte timpuri aveau valoare de conditional, folosindu-se în cadrul frazelor conform schemei **consecution temporum.**

S-au produs modificări și în sistemul timpului trecut. Imperfectul conjunctiv a cedat locul mai mult ca perfectului conjunctiv în *-issem, -isses, -isset, -issemus, -issetis, -issent*, sfârșind prin a se pierde complectalmente.

Plusquamperfectul conjunctivi s-a transmis în limbile romanice occidentale, păstrând în principiu flexiunea *-s(s)e*. În Romana Orientală **plusquamperfectul conjunctivi** s-a transformat în mai mult ca perfectul indicativ: lat. **cantavissem >** rom. **cîntasem.**

În procesul dezvoltării istorice a limbii noastre evoluția conjunctivului a decurs în așa fel încât desinențele lui de la prezent au coincis la pers. II-a sg. și pl. cu desinențele respective ale indicativului prezent (comp. *cânt-să cânt; cînți-să cînți*). Situația diferă numai la pers. III sg. și pl., unde conjunctivul românesc păstrează mai bine formele prezentului conjunctiv latin (comp. să *cînte* lat. *cantet*).

În limba română modul conjunctiv poate apărea la persoana III sg. și pl. și fără semnul distinctive *să,* formă a conjunctivului, zisă, amputate, are o origine și un sens specific.

Conjunctivul fără *să* provine din limba latină de la peroana III sg, pl, a conjunctivului prezent, având flexiile *e/a* rom. *e/ă: tacet, taceant tacă* etc.

Din punctul de vedere al semanticii sale, conjunctival fără să este destul de specific: el completează paradigma modului imperativ, plasându-se la pers. III sg și pl. (*facă, bată, treacă*).

E de reținut că modul conjunctiv fără *să* nu exprimă o poruncă propriu-zisă, ci mai degrabă un îndemn, o dorință.

În limba română atestăm o inovație formarea *modului condițional-optativ*. Acesta apare în limba română deoarece în latina clasică sensul acestuia era redat prin forme ale modului conjunctiv.

În limba veche românească, în textile rotacizante întâlnim un *conditional* numit *organic.* El e sintetic având terminațiile: *-are(u), -ari, -are, -arem(u), -aret(u), -are,* pentru verbele de conjugarea I: *intrarem intrari, intrarem, intrarem, intraret, intrare; -ure(u), -uri, -ure, -urem(u), uret(u)-ure-* pentru verbele de conjugarea a II-a etc.

Condiționalul organic ar putea fi „tradus” în limba contemporană prin conditional prezent și viitor anterior. Paralel cu formele condiționalului organic, începând cu sec. XVI-XVIII în textile noastre vechi se atestă un conditional present periphrastic, compus din formele *aș, ai, ar, am, ați, ar* + infinitivul scurt al unui verb. De exemplu: *Se ară amu întru gloata voastră bărbatu* (Cod. Vor.).

Cât priveşte condiţionalul trecut (perfect), limba română veche ne oferă mai multe modele de formare a lui:

a) perifraze alcătuite din verbul a vrea + infinitivul verbului conjugat: *Multă scîrbă întră în inima lui, că încotro vre întoarce („ar fi întors”) oastea mai înainte, totuna nu scăpa* (Gr. Ureche). *Trei-patru dzile de-ar mai fi zăbovit turcii pe loc, nici unul nu vre scăpa „n-ar fi scăpat”* (I. Neculce).

b) auxiliarul a vrea la perfectul compus + infinitivul: *În ce chip au vrut pute dezgropat trupul.*

c) forma actuală, constituită din condiţionalul prezent al verbului auxiliar a fi invariabil + participiul verbului conjugat: *aş fi mers, aş fi venit* etc.

Modul Imperativ avea formă specială pentru prezent (**II muto, V mutate**) și pentru viitor (**II mutato, III mutato, V mutatote, VI mutando**). Apoi imperativul viitor **în -to** dispare, rămâne să persiste numai imperativul prezent (**muta-mutate**, **tene-tenete, dormi-dormite**).

Româna a moștenit din latină persoana a II-a singular.

Pentru exprimarea valorii de imperativ negativ, încă în latina clasică se întrebuinţa infinitivul precedat de negaţiile non sau nole.

În limbile romanice tipul de imperativ negativ *non dare* capătă o extindere generală. Deja în primele texte româneşti pers. II sg. este atestată cu forma redusă de infinitiv.

Datorită terminaţiei *–ţi*, care, de rând cu terminaţiile pers. a IV-a (I plural), a fost destul de conservatistă şi s-a păstrat, infinitivul plin + terminaţia *–ţi* s-a menţinut mai mult decât la pers. a II-a sg.: *nu dareţi*, în loc de *nu daţi.*

La pers. a III-a sg. şi pl., în funcţie de imperativ negativ se folosesc de timpuriu formele de prezent ale conjunctivului amputat atât la forma afirmativă, cât şi la cea negativă: *facă – nu facă, zică – nu zică, cînte – nu* cînte etc. În textele vechi, se utiliza o formă de imperativ negativ alcătuită din conjunctivul prezent al verbului a avea + infinitivul lung al verbului conjugat: *nimeni să nu aibă a lucrare în zi de sărbătoare,* caracteristică pentru stilul cancelăresc şi cu nuanţă de viitor.

b. Modurile nepersonale

În limba latină existau 4 forme nominale: *infinitivul, participiul, gerunziul* și *supinul*. În literatura de specialitate se mai vorbește de *Gerundivum*.

Româna păstrează 4 forme nominale. Gerundivum și-a cedat funcțiile și valorile sale Gerunziului.

Infinitivul

Folosirea prepoziției **[a]** înaintea infinitivului își are începutul în limba latină. Infinitivul a moștenit numai forma de prezent **-mutare.** El avea pentru toate conjugările aceeași terminație **[-re].**

Tipurile de conjugare se distingeau după vocala finală din temă:

conj. I: a: **mutāre, cantāre;**

conj. II: e: **tacēre, bibēre;**

conj. III: cons.: **dicĕre, facĕre;**

conj. IV: i: **venīre, horrīre.**

Această terminație a dispărut atunci când infinitivul a căpătat proprietatea de a se substantiviza, infinitivul a primit articol și a fost încadrat în categoria numelor. Prin substantivizarea infinitului s-a creat o omonimie între infinitivul-substantiv și infinitivul-verb. Omonimia a putut fi evitată prin reducerea formelor de infinitiv lung. Astfel, prin omiterea terminației **-re** s-a creat o nouă formă de infinitiv: *cantare > cânta, habere > ave, vendere > vinde.*

Participiul

Dintre toate formele de participiu, existente în latină, limbile romanice au moștenit numai pe cea de participiu perfect pasiv. Acesta avea următoarele terminații: **-tus (mutatus), -sus (misus), -utus (minutus), -itus (canditus).**

Din punctul de vedere al accentului, în latină se distingeau 2 tipuri de participiu:

a) cu accentul pe vocala finală a radicalului, din care făceau parte participiile în **-tus**: **amatus, auditus.** La acestea s-au mai încadrat şi participiile unor verbe de conj. II, la care e>u: **umpletus > umplutus > umplut**;

b) participiile cu accentul pe radical, care aveau terminaţiile –**itus** (dolitus), -**tus** (scriptus), - **sus** (risus). Terminaţia –**utus** apare la verbele cu perfectul reduplicat: **vendidi > vendutus > vîndut; cadedi > cadutus > căzut; vidi > videdi > văzut** etc.

Pe parcursul evoluţiei ulterioare, multe participii latineşti s-au menţinut numai ca nişte adjective: **intellectus > înţelept; strinctus > strâmt; directus > drept** etc. Pentru participiile acestor verbe au fost create forme noi: **înţeles, strîns, dres.** La fel, în calitate de adjectiv, s-a specializat şi forma veche de participiu stătut, care în limba veche şi în unele graiuri mai păstrează încă forma verbală: *au stătut la sfat*, dar are şi valoare adjectivală: *apă stătută* „veche, de demult”.

Din punct de vedere ale accentului, ele se clasificau în participii slabe și participii tari.

Apoi începe procesul de trecere a particularităților tari în grupa celor slabe. De exemplu: participiul verbului **a face** apare sub forma tare -**faptu**, și sub forma slabă - **făcut**.

Participiile slabe s-au supus legilor fonetice generale: după căderea lui **-s** final și reducerea de mai târziu a lui **-u,** apar noi terminații ale participiului după conjugare: -**at, -iat** (verb, conjugarea I -*mutat, apropiat*); **-ut** (verb, conjugarea II, III: *căzut, vândut*); **-it, ât** (verb, conjugarea a IV-a - *auzit, coborât*).

În română participiul are terminațiile -**t, s.**

Supinul

Limbile romanice orientale nu au păstrat supinul latinesc.

Supinul este o formație analitică ce cumulează diferite valori de supin propriu-zis (**mașină de spălat**) și de infinitiv **(e greu de făcut**). Această formație nouă s-a constituit pe baza numelui de acțiune participal, existent încă în latină.

Limba latină posedă un tip vechi de nume de acțiune sfârșite în: -**tus, -sus: auditus** (ascultare), **missus** (trimitere), care nu se deosebeau de formele participiului, decât prin declinare.

Pe baza numelui de acțiune participial a apărut o construcție analitică cu prepoziția **de,** care a preluat unele din valorile supinului latinesc.

Pentru expunerea sensului de supin în cursul evoluției limbii au fost atrase și construcțiile participiale cu alte prepoziții: *pentru, la, de la, după: la cules poamă.*

În limba română, numele de acţiune participial poate avea formă de feminin (faptă, mulţumită, spusă, arhaicul răsărita soarelui) sau de masculin (cules, semănat, pescuit, arat, strîns). Substantivul geamăt este un reflex al participiului gemut. Din latină au fost moştenite ca substantive şi alte nume de acţiuni: freamăt < fremitus, muget < mugit, trăsnet < trasnit.

Gerunziul

În cursul evoluției gerunziul a suferit relativ puține schimbări.

Pe teren romanic oriental, în rezultatul transformărilor fonetice, cele două formante latinești: **-ando** și **-endo** au dat reflexele: **-ind și -înd.**

Pe parcursul evoluţiei sale, gerunziul a suferit puţine schimbări. În latina clasică, el se prezenta ca un sistem de forme ale numelui de acţiune, derivate de la tema imperfectului cu ajutorul sufixului gramatical –**nd**. Ca şi alte nume, gerunziul latinesc se declina, având forme doar pentru cazurile oblice:

G. ***cantandi tacendi ungendi audiendi***

D. ***cantando tacendo ungendo audiendo***

Ac***. cantandum tacendum ungendum audiendum***

Abl. ***cantando tacendo ungendo audiendo***

Prin urmare, în latină formele gerunziului se reduceau la 3 sufixe gramaticale: **-and, -end, - iend,** care, pe parcursul evoluţiei fonetice normale, au dat respectiv reflexele –înd şi –ind.

Gerunziul intră în componenţa structurilor osificate (fixe): *vrînd-nevrînd, trăind şi nemurind, avînd în vedere, la drept vorbind, nemaivorbind de* etc. Forma de gerunziu intră în componenţa modului potenţial prezent: *va fi trăind, dacă nu va fi murit*.

Gerunziul românesc se poate adjectiva. Îl întâlnim, în această ipostază, în componenţa construcţiilor standarde de tipul: *cerinţe crescînde, mîini tremurînde, lebădă murindă* etc.

3. Formarea verbelor

Din punct de vedere al provinienței lor, verbele se împart în 3 grupuri:

- *verbe moștenite din latină* (aprox. 500 verbe);
- *împrumuturile din alte limbi* (2400);
- *verbe formate pe teren românesc* (2200 unități).

În limba latină verbele se formau atât prin afixare (cu ajutorul prefixelor de la alte verbe: *ex+ire* **>** *exire, re+manere* **>** *remanere*; cu ajutorul sufixelor de la verbe, substantive, adjective, onomatopee: *florere* **>** *florescere, fumum* **>** *fumare, grandis* **>** *grandire,* cât și prin compunere: *jus+dicere* **>***judecare* ori prin verbalizarea unor construcții: *ad+aqua* **>** *adaquare.*

Procedeul de formare a verbelor de la verbe prin prefixare este moștenit din latină. Productivitatea lui nu a scăzut nici în română. Prefixele moștenite din limba latină sunt: **a - (> ad), stră - (> extra-), des - (> dis-), în - (> in):** *a aduce, a străluci, a strămuta, a încuia, a descuia* etc.

Unele sunt productive (**des-, în-),** altele mai puțin (**a-, stră-, s-).** Verbe cu ajutorul sufixelor: *a spălăci, a scotoci, a bătuci.*

În limba latină târzie procedeul de creare a verbelor de la verbe prin sufixare se destramă întrucât sufixele cu ajutorul cărora se formau verbe de la verbe îți pierd semnificațiile primordial, încetând de a mai fi sesizate ca atare. Abia mai târziu în română, pe baza resurselor propria, se crează o serie de sufixe noi: *-ăr, -uci, -eci,* sunt puțin productive, făcându-și apariția într-un număr neînsemnat de derivate: *a splălăci* < *a spăla, a împletici* < *a împleti* etc. Limba vorbită cunoaște unele formații, create cu ajutorul sufixului *-ăl: a chefălui* < *a chefui, a prețelui* < *a prețui* etc.

Există o grupă de verbe, formate de la substantive cu ajutorul sufixelor: **u -** *a locui,* **-iz** *a muza, a analiza.* Prin analogie cu această corelație substantive-verb o serie de substantive moștenite ori împrumutate puteau să-și creeze corespondente verbal: *jav-a jefui, cârmă-a cârmui, spic-a spicui, plan-a plănui.* Derivatele denominative sunt destul de numeroase.

Un număr impunător de verbe se formează direct de la substantive, adjective, adverbe (prin verbalizarea altor părți de vorbire *a grebla* < *greblă, a urzica* < *urzică, a lungi* < *lung, a înainta*< *înainte***).** Avem câteva verbe, la baza cărora stau grupuri de cuvinte: *a se perinda*< *pe+rând, a deochea* < *de+ochi, a întruchipa* < *într+chip.*

APLICĂ:

☞ **Caracterizați în ce constă restructurarea sistemului verbal latinesc**

☞ **Ce schimbări radicale au avut loc în cadrul formelor categoriale de timp? Demonstrați în acest scop procesul de apariție și de dezvoltare a unor perifraze verbale cu valoare temporală. Dați exemple.**

☞ **Ce moduri de bază existau în limba latină și cum se dezvoltă ele mai târziu? Caracterizați mijloacele de exprimare a modurilor în plan evolutiv**

☞ **Ce modificări mari au avut loc în cadrul diatezei pasive?**

☞ **Ce tipuri de mai mult ca perfect au fost întrebuințate în procesul de dezvoltare a limbii române? Ce rol a jucat în această privință influența slavă?**

☞ **Care sunt cauzele destrămării complete a paradigmei de viitor sintetic latin? Ce tipuri de viitor mai cunoașteți, afară de cele două forme încetățenite în limba română?**

1. Determinați tipul de conjugare pentru verbele din Latina clasică, urmăriți evoluția lor stabilind după ce model de conjugare au fost regrupate formele verbal respective în Latina populară. Cum au evoluat mai târziu și la ce conjugări aparțin ele în limba română contemporană?

Ardēre, mulgēre, respondēre, ridēre, sorbēre, lucēre, cadēre, fugēre, tondēre, extergēre, frondēre, horrēre, bibrēre, excadēre, rapēre, morēre, petēre, florēre.

2. Deși perioada de extindere a sufixelor la formele timpului present se termină cu secolul XVI, totuși reminiscențe de forme nesufixale mai pot fi întâlnite în acea epocă. Găsiți formele respective din limba contemporană pentru următoarele corespondente arhaice:

Se înfrănre, să nu scurte-se, învrătoașe, străluce, să rape, înceată, vegi, turbă, să aciuo, să te pituli.

3. Ce criterii principale sunt puse la baza clasificării morfologice a verbelor din limba română? Stabilind criteriile respective, grupați verbele de mai jos în cele 6 clase:

A lăuda, a fuma, a striga, a fugi, a jura, a coborî, a dori, a vedea, a meerge, a tîrî, a visa, a demasca, a turna, a înverzi, a acorda, a gîndi, a (se) rușina, a plăcea, a iubi, a rugini, a crește, a apărea, a tinde, a umbri, a acuza, a evoca, a stabili, a cădea, a define, a veni, a rupe, a scurge.

4. Determinați conjugarea, timpul, persoana și numărul pentru formele verbal de mai jos, spicuite din *Codicele Voronețean* și *Psaltirea Șcheiană*. Faceți comparație cu limba română contemporană, stabilind sub ce aspect se prezintă particularitățile arhaice respective:

Împrumutează, răpaus, răpausă, curățescu, curățește, împarțu, luce, rape, omorăște, ocărăște, cură, giură, vodz(u), pociu, prindzu, deșchidzu, răspundzu, ucig, vincu, vince, puni, puri, spu(n)iu, ceiu, scure, vi(n)iu, iase, scot, tremițu.

5. Găsiți și analizați formele de imperfect ale verbelor din următoarele propoziții:

1. Aceștia ainte mearseră și aștepta noi întru Troada (Cod. Vor.). 2. E ei audziră și slăvia Dumnedzeu (Cod. Vor.). 3. …era ca oile rătăcindu (Cod. Vor.). 4. Nu putea pizmașii să nu să răstoarne (Dos.). 5. Deci păscarii i-au dus la casa unui boiarin ungurescu carile au fost avîndu prietești mare cu Pătru vodă (Gr. Ureche). 6. Ceale ce zbura mai sus, ca de trei sau patru sulițe nu era mai sus, iară carile era mai gios, de un stat de om și mai gios zbura de la pămîntu (M. Costin). 7. Iară celalalt rob, ca un-țelept ce era, cumpără petri scumpe și de ce trebuia împăratului (Varlaam). 8. Iar băcăliile sta vărsate pre uliță, de era sătui și copiii (Gr. Ureche). 8. Cît au fost învățînd mai de multă vreame, acum nice atîta nime nu ne învață (Varlaam)

6. Examinați exemplele și stabiliți: timpul și diateza lor în Latina clasică. Care dintre ele s-au păstrat în Latina popular și care au evoluat mai apoi, ajungând la starea lor din limba română contemporană?

Parare, parari, paravisse, paratus esse, paraturus esse, paratum iri;

Monēre, monēri, monuisse, monītus, monitūrus esse, monītum iri;

Ducēre, duciri, duxisse, ductus esse, ductūrus esse, ductum iri;

Audire, audīri, audivisse, auditus esse, auditūrus esse, auditum iri.

7. Caracterizați procesul de pierdere a terminației infinitivale latinești în următoarea ordine:

- numiți perioada începerii acestui proces;
- argumentați cauzele unui astfel de proces;
- puneți verbele *a ara, a vedea, a zice, a veni* la infinitivul present latin și explicați ce modificări au avut loc în procesul de evoluție. Faceți comparație între limba română și limbile romanice orientale.

8. Care tip de participiu latin a fost moștenit de limba română? Puneți verbele de mai jos la forma participială originară și stabiliți care din ele erau participii slabe și care tari:

A coace, a cânta, a rupe, a vinde, a fringe, a dormi, a frige, a face, a zice, a pierde, a scrie, a auzi, a chema, a ride, a lupta, a trage, a trînge, a lăuda.

9. Explicați ce schimbări a suferit gerunziul latinesc din punctul de vedere al formei. Pentru argumentare folosiți verbele de mai jos:

A lăuda, a vedea, a zice, a dormi, a ara, a veni, a avea, a răspunde, a salute, a face.

10. Explicați cum era exprimată valoarea de reflexive în limba latină? Demonstrați rolul pronumelui reflexive ca indice grammatical la exprimarea diatezei reflexive.

11. În cuvintele de mai jos explicați originea elementelor derivative sufixale. Pentru fiecare derivate denominative numiți cuvântul de la care a fost format cuvântul respectiv:

A dărui, a străjui, a căpătui, a jurui, a populariza, a vulgariza, a memoriza, a papagalici, a zburătăci, a scotoci, a răzălui, a priblui, a cotigi, a chefălui, a cîrpoci, a planifica, a clarifica, a mărturisi, a economisi, a aerisi.

Stabiliți care din aceste sufixe verbal sunt mai productive și care mai puțin productive. Observați care din ele sunt împrumutate, moștenite sau create pe baza resurselor propria.

Adverbul

Spre deosebire de celelalte părți de vorbire, adverbul, neavând categorii gramaticale specifice și fiind o parte de vorbire invariabilă, suferă doar modificări de ordin fonetic și cantitativ. Schimbările fonetice erau determinate de legităţile fonetice ce caracterizau evoluţia elementelor moştenite din latină în genere, iar mai târziu, de adaptarea împrumuturilor din alte limbi la procesul de evoluţie de la latina populară la limba română.

Stratul de bază al adverbelor latinești cu modificările fonetice respective s-au moștenit (**bene > bine, multum > mult, clarum > clar**).

Adverbele menținute își păstrează de obicei sensul din limba latină, uneori în procesul evoluției limbii ele își însușesc alt sens: **unde "dincotro", de unde unde, forte "puternic" > foarte.**

În limba latină existau două categorii de adverbe: circumstanțiale și calitative

În latina populară au fost create adverbe circumstanțiale noi, din reunirea a două prepoziții (**in + ante**) sau a unei prepoziții cu un adverb (**ad+tunc**), obținându-se un cuvânt nou cu valoare de adverb. Acestea stau la baza adverbelor din limba actuală: **în ante, de ante, ab ante** "înainte, dinainte"; **a cotro, de contra, e contro**, "în față, de partea cealaltă" etc.

În cursul evoluției majoritatea acestor formații prin sudarea elementelor componente au dat naștere la adverbe propriu-zise: **ad post > apoi, ad tunc > atunci, de ad supra > deasupra.**

Adverbele calitative sunt legate de adjective. În calitate de adverbe în latină erau folosite adjectivele la forma neutră.

Odată cu unificarea terminațiilor adjectivale, forma adverbelor, provenite din adjective, coincide cu masculinul adjectivelor, sub acest aspect apar adverbe adjectivale: **clair > clar, fort > puternic, buve > pe scurt**.

Paralel cu întrebuințarea masivă a adjectivelor se creează forme speciale de adverb cu ajutorul unor sufixe: **-ește:** *păgânește,* **-cește:** *fățărnicește*, **-iș, -âș:** *lungiș, târâș*, **-mente:** *realmente* etc.

Suferă schimbări şi *gradele de comparaţie.* Ca şi la adjective, formele sintetice de exprimare a gradelor comparativ şi superlativ sunt înlocuite prin perifraze cu participarea adverbelor *magis, forte, talis* etc.

Adverbele moştenite din latină şi-au păstrat, în fond, sensul de la origine. Unele adverbe însă au suferit, pe parcursul evoluţiei, unele mutaţii de sens. Bunăoară, adverbul *unde* însemna în latină „dincotro". Astăzi, în limba română, el indică locul. *Forte* însemna „puternic". Azi el participă la formarea gradului superlativ absolut la adjectivele şi adverbele calitative. *Magis* însemna „mai mare". Ca şi *forte*, el participă la formarea gradului comparativ şi a celui superlativ relativ.

În afară de adverbele simple, limba română a moştenit din latină şi o serie de formaţii, care, conform evoluţiei fonetice normale, au evoluat în adverbele: *abia < ad vix < ad bix; acum < acmu< eccum modo; acătării < eccum tale; acolo < eccum illoc; adevărat < ad de verrum + -at; adineaori < de in illa hora; afară < ad foras; aiurea < aliubi+re; altminteri < altera mente; apoi < ad post; asemenea < ad similis; asupra < ad asupra; atunci < ad tuncce; departe < de partem înainte < in avante; înapoi < in ad post; îndărăt < in de retro; aşa < ad sic; azi < hac dies; numai < non magis.*

Pe parcursul evoluţiei ulterioare a limbii române, fondul ei de adverbe s-a completat cu numeroase împrumuturi din alte limbi. Printre acestea, menţionăm, în primul rând, împrumuturile din slavă: *îndeosebi < осѣбитu; dimpotrivă < протива; tocmai < тъкъма; de iznoavă < изО новО; înzadar < задару; iute < люто; hăt < гетъ; barem < варемъ*. Turceşti: *berechet < bereket; abitir < beter; buluc < bolluk* "mai mult, mai bine, mai tare decât". Neogreceşti: *agale < agolia; anapoda < anapoda; alandala < ant' olla.* Franceze: *apropo < à propo; angro < en gros; deja < deja*. Italiene: *în darn < in darno; alegro < allegro; forte < forte.*

Un număr însemnat de adverbe au apărut pe teren romanic. Ele s-au format:

a) prin sufixare: *-eşte: omeneşte, câineşte, frăţeşte, nemţeşte; -uş: tupiluş; -iş: pieziş, grăpiş, pe furiş.*

b) prin compunere:

– pronume + adverb: *altcum, altcândva, altcumva;*

– negaţie + adverb: *niciodată, nicicând, niciunde*;

– adjectiv+substantiv: *deseori, rareori, altădată;*

– prepoziţie+adverb: *îndeaproape, îndeajuns, indiseară, îndeobşte.*

c) prin frazeologizarea unor expresii: *cu noaptea-n cap, cot la cot, mână de la mână* etc.

APLICĂ:

1. Odată cu răspândirea masivă a întrebuințării adjectivelor cu valoare de adverb se crează, tot pe baza adjectivelor, forme speciale de adverb cu ajutorul unor sufixe specific. Numiți aceste sufixe, indicați-le originea și formați cu ajutorul fiecăruia din ele cinci adverbe.

2. Explicați pe contul căror părți de vorbire sau expresii s-a îmbogățit categoria adverbului. Scrieți câte cinci exemple pentru fiecare caz în parte.

3. Faceți analiza etimologică a adverbelor din următoarele propoziții selectate din *Palia de la Orăștie:*

1. Dins de demineață sculă-se Iacob și luo acea piiatră, carea supt cap era pus și puse pre semn și deasupra uleu vărsă pre ea. 2. Și dzise: încă prea devreme iaste și nu-I vreame încă a mîna acasă oile, adăpați mainte oile și păsați și le paștiți. 3. Și mai de ce înainte mergea cătră amiadzăzi, tot pînă la Betel, la loc unde mainte era cortul lui. 4. Avraam aşişi căzu pre obrazul lui. 5. Aceasta milă cu mine, cum vareunde vom sosi, zi aceasta de mine cum eu ție sînt frate. 6. Moisi grăiia și Domnedzeu chiaru-I răspunde lui. 7. Și dziseră: tu însuți eşti aicea venit și veri să biruiești, derept aceasta mai vîrtos voiu face cu tine decît cu ei.

4. Găsiți și subliniați în propoziții adverbele și locuțiunile adverbial de origine slavă.

1. Cîte sînt în lumea aceasta luminate și pohtitoare multă trudă și osteneală au iară dulceață puțină și a-vremi (Cor. C.). 2. Sînt jidovinu … învățatu-am aive legea tătînrească (Ps. Șc.). 3. Și dede la mîna slugilor lui toate cîrdurile usebi, usebi (Pal. Or.). 4. În focu cela marele lepăda-se-voru înlăuntru întru iadu de năprăsni (Cod. Tod. Și Marț.). 5. Duă aceea a treia oară au de iznoavă au mai ispitit Bogdan vodă de au trimis solii săi într-acesta chip, doară ar putea cumva să-i dea craiul pre soru-sa (Gr. Ureche). 6. Iară Lupul, cel supt gard ascuns, simțind că acmu dulăul preste gard au sărit, de năprasnă denapoia lui a-l goni să lui (D. Cantemir).

5. În textile românești vechi pot fi atestate adverbe având alt aspect fonetic în comparație cu cel de astăzi, mai apropiat de cel initial, indicând mai precis etimologia lor. Găsiți în propozițiile de mai jos astfel de adverbe și analizați-le din punct de vedere etimologic, explicând parallel procesele fonetice respective.

1. Și amu pasărea află-și casa și turtureaua cuibu, iuo adunră a punre puii săi (Ps. Hurm.). 2. …că și aceasti ce înainte ne iaste pusî astăzi evanghelie, mai chiarî arătî-ne și ne spune (Cor., C.). 3. Acmu derept aceea nu vă întristareți (Pal. Or.). 4 …vor apuca aceia ce au pieritu cu strigare și cu aceale chinuru ce amu spus ainte (Cod. Tod. Și Marț.). 5. … aceasta e ușea Domnul ca nime de pre pămîntu să nu vie acicea (Cod. Tod. Și Marț.). 6. Aceia toți dinioarî cu trupul și cu sufletulu depreunî fi-vor (Cod. Tod. Și Marț.). 7. Fleah întîi, apoi traian au adus precice pre strămoșii castor țăr de neam cu ferice (M. Costin).

6. Unele adverbe din textile vechi românești au un conținut semantic în limba română contemporană, desi aspectul fonetic poate fi același sau nu. Se mai întâlnesc, totodată, numeroase adverbe sau locușiuni adverbial care nu s-au menținut în genere în limba actuală. Subliniați în propozițiile de mai jos asemenea adverbe și analizați-le din punct de vedere semantic și etimologic.

1. Are frică mare și Băsărabă de acel lotru de Mahamet beg, mai vîrtos de domniile voastre. (Sc. lui Neacșu), 2. Așa și noi fiecare către sfîrșirea vieții sale și cu milcomis curărea apropie-se. (Cor.), 3. Nu lăsa mine pină la foarte (Ps. Șc.). 4. Cu cei mai de frumnte și mai de a firea vorovind… (Varlaam), 5. Eram pururea în casă eu la Iordachie vistiernicul și adormisă foarte cu greu Iordachie vistiernicul de mare scîrbă ce avea, cînd pre amiadză noapte au dat de știre de la curte de pierirea Ciogoleștilor și a serdariului. (M. Costin). 6. Macar că nu era răsipitor, dar încăși spre cei ce slujea cu osîrdie era darnic. (M. Costin)

Prepoziția

Fiind nişte instrumente gramaticale, prepoziţiile au suferit mai puţine schimbări în raport cu celelalte părţi de vorbire. Limbile romanice au moştenit un fond comun de prepoziţii latineşti. Dar fiecare limbă a moştenit şi prepoziţii specifice, folosite numai de ea. Dintre prepoziţiile moştenite 110 din limba română, doar unele şi-au păstrat forma intactă: **a, de, sub, cum.** Celelalte au suferit modificări de ordin fonetic:

– contra > către (disimilarea lui n, a final > ă, asimilarea lui a iniţial, ă>e);

- **in > în** (i > î);
- **per > pre** (metateza) > pe;
- **super > spre** (sincopa lui u, metateza).

Formele de trecere de la prepoziţiile latineşti la cele actuale sunt atestate în textele vechi: **pre** (pe); **cătră** (către), **subt** (sub). Aici, prepoziţiile mai păstrează unele sensuri pe care le aveau în latină, dar le-au pierdut mai târziu. Astfel, prepoziţia **a** e folosită cu sensul de „la”, indicând direcţia: *ieşind a vînat* (Dosoftei). Astăzi, prepoziţia **a** cu acest sens este parte componentă a adverbelor *alături, acasă, aiurea.*

Prepoziţia **de** apare cu sens partitiv: *Întru ura (una) de (din) sîmbete* (Codicele Voroneţean). Spre e folosită cu sens de „pe, peste, asupra”: *Şi-şi puse mărule (mîinile) spre ei (ibidem).* Pre are sensul de „pentru”: *Sfîntul nume al lui pre agiutoiu să-l chemăm* (Biblia de la Matei).

În limbile romanice, unele prepoziţii capătă funcţii noi, inexistente în limba latină. Bunăoară, **pe** a devenit în limba română marcă a complementului direct şi se ataşează la substantivele proprii-nume de persoană, termenii de rudenie, pronume ce ţin locul persoanelor. În limba română, complementul direct poate avea şi prepoziţia **la,** care aduce cu sine o nuanţă cantitativă nedefinită: *mănîncă la plăcinte, spune la minciuni.*

Cele mai uzuale prepoziții din limba latină au fost preluate aproape în totalitate de limbile romanice: **ab, ad, ante, cum, de, ex, în, inter, ob, per, post, prae, pro, sine, sub, super, trans.**

Multe din prefixele latinești formau serii sinonimice: **a** și **ab, abs, e** și **ex**, din acest motiv are loc o reducere simțitoare a numărului acestora. În legătură cu procesul de reducere, unele din ele au căpătat posibilitatea de a exprima o serie de raporturi noi.

Limbile romanice au moștenit multe prepoziții latinești. Și-au păstrat intactă forma: **de, sub**; au suferit modificări fonetice: **ad > a, contra > către, cum > cu, in** > **în, inter > între, per > pe, super > spre.**

Apariția de prepoziții noi

Are loc prin îmbinarea a două sau chiar a trei prepoziții simple: **de inter** - "dinăuntru", **de post** - "dupa", "de după", **de sub** - "sub" etc.

Multe dintre ele s-au contopit: **de inter > dintre, de în > din, per super > peste, per in > prin,**

Prin îmbinarea prepoziției **ad** cu adverbul **illac** s-a creat prepoziția **la.**

Prin îmbinarea prepozițiilor gata formate au apărut prepoziții compuse noi: **de+spre > despre, în+spre > înspre, din+spre > dinspre** ș.a.

În cursul dezvoltării limbii, funcție de prepoziție și-au însușit și unele adverbe: **ante, post, circum, circa, supra** etc.

APLICĂ:

1. Explicați cum se manifestă activitatea funcțiilor diferitelor prepoziții în raport cu tendința general spre analitism. Argumentați cu exemple.
2. Stabiliți cauzele care au determinat dispariția corelațieie dintre prepoziții și formele cazuale.
3. Numiți și explicați factorii care au favorizat reducerea simțitoare a numărului de prepoziții în Latina populară.
4. Explicați evoluția următoarelor prepoziții compuse latinești, stabiliți concomitant ce părți de vorbire intră în componența lor originară: *de-post, de-super, de-inter, ad-supra, de-in, illac-ad, per-intro, per-extra, paene-ad, per-in, per-inter, per-super, in-super, de-in-super.*
5. Explicați sensul și structura prepozițiilor de mai jos. Determinați, concomitant, originea fiecăreia dintre ele. Observați care din ele sunt moștenite și care s-au format pe teren romanic oriental.

1, Rugămu-nă noi și ceea de spre locu se nu iasă întru Ierusalim (Codicile Voronețean). 2. … se moriu gata sîntu întru Ierusalim dereptu numele Isus (Codicile Voronețean). 3. Întru ura de sămătă adurară-se ucenicii se frăngă pănre, și Pavel grăia cătră ei că demăreața vrea să iasă, și tinse

cuvăntu pănră la miadză-noapte ((Codicile Voroneţean). 4. Lăsat-au puternicul Dumnedzeu iscusită oglindă minţii omeneşti scrisoarea, dintru care dacă va nevoi omul, ceale trecute cu multe vremi le va putea şti şi oblici (Miron Costin).

6. Observaţi care din prepoziţiile sau locuţiunile prepoziţionale incluse în propoziţiile de mai jos au dispărut din limba actuală şi care din ele şi-au schimbat aspectul fonetic faţă de cele din limba aromână veche.

1. Nu e Dumnedzeu altu alegîndu de mine (Ps. Şc.). 2. … cu dereptate ainte lui în toate dzilele vieţiei noastre (Ps. Şc.). 3. … au putem sta de-aleanul voiei lui Dumnedzeu? (Pal. Or.). 4. Se luo mare cuviinţă a ta pre asupră de ceriu (Ps. Şc.). 5. Mai pre lesne iaste cămilei pren lăuntru de urechile acului a trece (Cor. C.). 6. Atunci aflară tărsăna aceea înfăşurată pregiurul trupul lui şi să mirară (Varlaam). 7. De-aciia Bogdan vodă domni mica vreme şi ş-au mutat sălaşul unde nu să teme, lăsînd pre urmă viţă şi rob bun în ţară, m-au pus lui Faraon tata şi preste toată casa-I domn şi preste tot pămîntul Egipetului cap de dinainte (Pal. Or.).

Conjuncţia

În latina populară unele conjuncţii latineşti, fiind rar folosite, treptat ies din uz: **ac** "şi", **ergo** "deci", **enim** "căci", acest fenomen se explică prin tendinţa de simplificare a limbii.

Nevoia de a face vorbirea cât mai clară şi mai expresivă stă la baza folosirii în calitate de conjuncţii a unor cuvinte din alte categorii gramaticale: adverbe, pronume, prepoziţii. De exemplu: adverbul **sic** care la început avea sensul de **aşa** a evoluat la "**apoi**".

În funcţie de conjuncţie copulativă principală s-a stabilizat **sic,** evoluată în mod normal **la [şi].**

Din locuţiunea adverbială **ea hora** "atunci" s-a creat conjuncţia adversativă **iară > eara** cu sensul de "apoi, atunci".

Pe baza formei **iară** prin contaminarea cu conjuncţia slavă **da (da+iară**) s-a creat conjuncţia adversativă: **dară** devenind apoi **dar**.

Pe baza pronumelor latineşti **ipsa** şi **quid** au apărut conjuncţiile adversative: **însă, ci**.

Dintre conjuncţiile disjunctive latineşti s-a menţinut numai **au < aut.**

La baza conjuncţiei disjunctive **ori** stă latinescul **hora,** care a devenit **oară**, şi apoi **oare > ori**.

Dintre conjuncţiile subordonatoare moştenite, cea mai frecventă este **că** < **quod**.

Conjuncţia **quando** a dat naştere la forma **când.**

Conjuncţia **qua < ca**, folosită singură sau însoţită de un **şi.**

Afară de conjuncţii moştenite din latină, există conjuncţii împrumutate. De exemplu: conjuncţia **măcar** (din greacă makarie), care apare fie singură, fie însoţită de conjuncţia **că < măcar că.**

Unele s-au contopit, dând naștere la conjuncții noi: conjuncția **de** și **ca** dau naștere la conjuncția **dacă; de** și **și** > **deși**, **că** și **ce** > **căci** etc.

APLICĂ:

1. Numiți factorii principali care au condiționat dispariția multor conjuncții latinești. Exemplificați.
2. Explicați de părți de vorbire încep a fi întrebunțate în Latina popular cu funcție de conjuncție. Ilustrați prin exemple.
3. Găsiți etimonul și explicați procesul de evoluție a următoarelor conjuncții românești, moștenite din limba latină sau formate mai târziu pe teren romanic oriental. Stabiliți care din ele după origine sunt simple și care- comuse: *și, că, iar, însă, când, nici, dar, ci, sau, ori, fie, cum, ca, dacă, desi, căci.*
4. Explicați originea și evoluția fiecărei conjuncție din propozițiile de mai jos. Numiți raporturile pe care le exprimă.

1. Zise Domnul: să amu lăsare tu oamenilor greșalele lor, lăsa-va și voao tatăl vostru de ceri e să nu lăsare tu oamenilor greșalele lor, nece tatăl vostru dein ceri lăsa-va voao greșalele voastre. (Cor. T.). 2. Noi iară aceasta dzisem: nu putem mearge gios, numai săvă fratele vostru cel mai mic cu noi va fi, să iară cu noi nu va fi, gios nu vom mearge, că nu cutedzăm înaintea aceluia mearge (Pal. Or.). 3. Și dzise Isac lui Iacov: ia vino, drag fiiul mieu, lasă să te pipăiesc cum să ești tu fiiul mieu au ba (Pal. Or.). 4. Și prin sămâna ta blagoslovise-vor toți oamenii pământului prince că ai îngăduit glasului mieu (Pal. Or.). 5. Derept aceaia gioară-te acmu mie pre Dumnezeu cum neci cu mine neci cu feciorii miei, neci cu nepoții nu veri face neci o strîmbătate (Pal. Or.).

5. Analizați din punct de vedere functional și etimologic conjuncțiile coordonatoare din text. Găsiți sinonimul contemporan pentru conjuncțiile dispărute sau total schimbate ca formă.

1. În vînt grăiaște popa, cînd nu înțelege au el, au oamenii (Cor., C.). 2. … vare…tata, vare mumă, vare frați, vare surori, vare feciori, vare fete, vare cumnați, macără în ce chip de rudă au striin de o lege… cu tine priiatnic fură ție (Cor., C.). 3. Ea spui domnietale, iară domnia ta ești înțelept și aceste cuvinte să ții domnia ta la tine (Scrisoarea lui Neacșu). 4. Ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbîndească (Gr. Ureche). 5. E ei audzirî și slăvia Dumnedzei (Cod. Vor.). 6. Iară Lățcărachi tot trimite la sute de pungi de lua ni c-o pricină, ni cu alta (Ion Neculce). 7. Ce însă tum ai cumplită și mai otrăvită amărăciune porți, căci poamele a pomilor acelora gustul amărăsc, iară a ta otravă gustul indulcind… sufletul omorî și otrăvești (D. Cantemir).

Particularităţi ale limbii române vechi – analiză de text.

1.[…] Dracii amu cerşură de la Hristosŭ să se ducă în turma porcilorŭ, ca aceaia să-i neace, să strice şi să scârbească inimile stăpânilorŭ lorŭ, ca să nu priimească pre Hristosŭ. Iar Hristosŭ lăsă şi grăi lorŭ: «Duceţi-vă!» Că arătă cîtă răotate şi amărăciune avut-au dracii spre oameni. Şi încă de vrea fi avutŭ puteare dracii, şi nu vrea fi apărati de Dumnezeu, mai mare rău fi-vrea făcutŭ noao, decîtŭ atunce porcilorŭ. Iar Hristosŭ păziia cei ce se drăcise, ca să nu se ucigă, sau şi sloboi ei den piiardere de ce le veniia de la hitleanii draci, ca să ştie de ce muncă şi chinuire şi de ce reale izbăviţi sântŭ. Cătră aceştea să şi înţeleagemŭ, că nici spre porci n-ară fi avutŭ dracii puteare, de nu-i vrea fi lăsatŭ Dumnezeu lor […] (Coresi, *Carte cu învăţătură*)

2. Toţi criştinii ascultaţi şi bine învăţaţi, carii agiutoru den domnul nu aşteptaţi. Nu-i fără Domnezeu izbavă şi agiutor.

Voarece oraşu sau oamenii den casă domnul nu-i va pădzi; crede că vor peri. Nu-i fără.

De fiete va fi sculatul de noapte, voauă ce în Domnezeu tare nu credeţi. Nu-i fără.

Aşa se va tîmpla tuturora voauă în muncă şi în grijă pîne ce mîncaţi. Nu-i fără.

Pre lesne dă Domnezeu de tot acelora carii lui usbăiesc şi lui i se roagă. Nu-i fără.

Cumu-s săgeţile în mînă de puternic, aşa-s credzuţii tari în Domnezeu. Nu-i fără.

Fericatu-i sufletul întărit cu credinţă, că tot alenşigul lesni-l va învinge. Nu-i făr.

Scriadză svînt David în carte Joltarului, o sută doauodzeci şi şase de cîntece: nu-i fără Domnăzeu izbavă şi agiutor. (*Fragmentul Teodorescu*)

3. […] Derept aceaia astădzi sosiiu la fîntînă şi aceasta dziş: Doamne, Domnedzeul lui Avraam, domnului mieu, să calea mea pre care am venit ai nărocit, iaca la ceastă fîntînă stau, aşa să fie: acea fată ce va veni a scoate apă şi cui eu voi dzice: lasă beau puţinea apă den veadra ta şi aceaia va dzice mie: bea, încă şi cămilelor voiu scoate; aceasta să fie acea muiare, care-au tocmit Domnul fiiului domnu-mieu. Şi mainte decît această beseadă într-înima mea era sfîrşit, iaca ieşi Raveca cu veadra pre umerul ei şi pogorî la fîntînă şi scoase apă şi dziş ei: rogu-te, dă-mi să beau. E ea prea curînd luo veadra de pre umăr şi dzise: bea, încă şi cămilele tale voi adăpa. Şi eu băui, cămilele încă adăpă. Şi întrebai ea şi dziş: a cui fată eşti? Ea răspunse: Fata lu Betuel sunt, care e fecior lu Nahor, care lui au născut Milca. Şi puş un cercel pre fruntea ei şi o podoabă a mînilor pre mînile ei […] (Palia de la Orăştie)

4. **ZAPIS DE CUMPĂRARE**

Bolbaşi – j. Gorj, 25 august, 1576

† Cum să se ştie că au cumpărat Stănilă vornicul *i brati ego* Cîrste di la fraţii lor, anume Dan, Stoica, Brătian, Stanciul, Ivan şi Stan, Dan cel mic, Ion Suveţul, din Matca Gurei, pi la moara

lu Dobrin, pe după gruiul casălor, pîn gura casălor, în zos, la Poiana Babei, în Gura Fînului, la Corn şi în Zîlţ pe den faţă den Matca Gurei, la stupina lu Dobrin, la teiul cel mare, deasupra de hălăşteu, faţa în zos pe la cer, pe de deal, de varniţă pînă în Gura Puiului. Dici, iară în Zilţ, nimedd treabă să nu aibă den neamul acestor oameni ce sint mai sus scris, fără numai Stănilă vornic şi frate-său Cîrste. Şi mărturie Brătian şi Ion şi Pătru Stan *i* Drăgoi. Şi am scris această scrisoare în casa popei Stoiei *ot* Bolboşi şi am scris eu, popa Pătru ot Sura. *Pi(s) mĭ(s) a(v) 25(d)* şi Pătru mărturie, let 7084. Pusu-ne-am şi degetele mai jos.

Dan
Stoica
Brătian
Stanciul
Ivan
Stan
Dan cel mic
Ion Suveţul
Bădsor ot Bolboş, mărturie
Eu, Redei ot Sura, mărturie

Text reprodus după *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, p.98-99

5. Şi lăcrâmă pré-sfănta Mariĭa şi dzise munciţilor: „au n-aţi credzut şi n-aţi audzitu că printru numele meu munci-se-va totu acela ce nu va crede?" Şi dzise pré-svănta Mariĭa: să cadzâ întunereculŭ ca şi de-inte, şi cădzu pre ĭai. Şi dzise arhangghelŭ: Încătruo veri să mergi, pré-sfăntă maica lu Hs.: spre apus au spre amiadzâdzi? Şi răspunse sfănta Mariĭa şi dzise: Blâmu spré amiadzădzi. Şi veniră patru sute de îngeri, heruvimii şi sărafimii; şi luară pré-sfănta Mariĭa şi o duserâ spre amiadzedzi, unde era unŭ râŭ de focŭ şi eşiĭa parâ de focu şi era într-ănsă multu nărod, bărbaţi şi mueri: unii arde pănâ în brău, alăţii arde pănâ în pieptu, alţii pănâ [în] creştetu, alţii era acoperiţi în foc. (*Călătoria Maicei Domnului la iad*)

6. Luna ai făcut cu rază,
Să crească-n vremi şi să scază,
Şi soarele ş-nemereşte
Apusul ce odihneşte.
Din tunerec feceş noapte,
De ies gadinile toate.
Lupii urlă şi scîncează,

Cînd spre vînat se gătează,
Să-ş ceie şi să-ş răpască
De la Domnul să-i hrănească,
Pînă cînd răsare soare,
De mărg cineş la nchisoare.
Şi omul, fără de greaţă,
Iese-n treabă demineaţă,
De lucrează pănă-n sară,
Zi de iarnă şi de vară.

(Dosoftei, *Psaltirea în versuri*)

7. [...] Şi au ales Domnul Dumnezeul lui Israil întru mine dentru toată casa tătîne-mieu să fiu împărat preste Israil în veac; şi întru Iuda au ales împărăţia şi, den casa Iudei, casa tatîne-mieu; şi, întru fiii tătîne-mieu, întru mine vru să mă fac eu împărat peste tot Israilul. Şi dentru toţi fiii miei, căci mulţi feciori au dat mie Domnul, au ales întru Solomon, fiiul mieu, să-l şază pre el preste scaunul împărăţiei Domnului, preste Israil. [...] (*Biblia de la Bucureşti*)

8. DE DOMNIA LUI PĂTRU VODĂ RAREŞ, FICIORUL LUI ŞTEFAN VODĂ CEL BUN, VĂ LEATUL 7035 GHENARIE 20

După moartea lui Ştefan vodă cel Tînar, strînsu-s-au boierii şi ţara de s-au sfătuit pre cine vor alége să puie domnu, că pre obicéiul ţării nu să cădiia altuia domniia, fără carile nu vrea fi sămînţă de domnu. Şi iscodindu unul de la altul, aflatu-s-au unul de au mărturisit că au înţeles din rostul mitropolitului, carile s-au fostu savîrşit mai nainte de Ştefan vodă şi fiindu Ştefan vodă bolnav la Hotin, au lăsat cuvîntu, ca de să va săvîrşi el, să nu puie pre altul la domnie, ci pre Pătru Măjariul, ce l-au poreclit Rareş, dipre numele muierii ce au fostu după alt bărbat, tîrgoveţ din Hîrlău, de l-au chiemat Rareş. Aşa pre Pătru aflîndu-l şi adeverindu-l că iaste de osul lui Ştefan vodă, cu toţii l-au rădicatu domnu, ghenuarie 20. (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*)

9. Zac. 10. Era véste de biruinţă acelui războiŭ mai mare a lui Mihai-vodă decît a lui Baştè Giurgiu, care zavistie au făcut şi perirea lui Mihai-vodă.

Zac. 11. Spunŭ oameni bătrîni de pre acéle vrémi cum să fie agiunsŭ în cîteva luni cu dare Ieremie-vodă la Baştè Giurgiu, pentru moartea lui Mihai-vodă, care lucru poate să hie (că ce nu lucreadză în lume avuţiia). Banii răscolescŭ împărăţiile şi mare cetăţi le surupă, cum să dzice cu un cuvîntŭ leşescu: Sula de aurŭ zidiul pătrunde.

Zac. 12. V leato 7109 [1601] avgustŭ, 8 dzile dez-de-noapte, într-aşternut încă Mihai-vodă, au venit doi căpitani némţi cu oamenii lor, trimişi de Baştè Giurgiu să omoară pre Mihai-vodă. Şi

cum au sositŭ la tabăra lui, că era deosebi, au lovitŭ la cortulŭ unde odihniia, şi acolo în locŭ i-au tăiatŭ capul şi l-au dus la Baştè Giurgiu, iară trupul păn-a triia dzi au stătut la vederea tuturora, neîngropat. Oştile lui, ce avea, nu era cu dînsul în tabără; pre toţi îi slobodzise în pradă; până în copiii lui au fostu mărsŭ şi ei în pradă. Şi aşea s-au plătitu lui Mihai-vodă slujbele ce-au făcutŭ némţilor. (Miron Costin, *Letopiseţul Ţărîi Moldovei*)

10. Ştefan-vodă cel Bun, luund domnia Moldovii, şi viind turcii în dzilele lui să treacă în Moldova la Gălaţi, i-au bătut foarte rău pre turci … Şi în cîteva rînduri s-au bătut Ştefan-vodă cu turcii. Iar cînd s-au bătut la Războieni, atunce s-au aşedzat turcii cu Ştefan-vodă. Şi le-au dat hotar şi olat Bugeacul şi au făcut pace. Şi turcii apoi au adus tătarî din Crîm şi i-au aşedzat în Bugeac, carii stau şi pînă astădzi, precum au aşedzat şi la Hotin lipcani. (Ion Neculce, *O samă de cuvinte*)

11. Deci făcîndu-se ei o ceată spurcată, noaptea să strîngea toţi la casa lui Gheorghe-dvornicul, de făcea sfat şi să învăţa cu ce fel de meşteşugari vor ucide pre acei 3 boiari. Şi altă vină nu le afla făr' cît zicea că ei tot boieresc la toţi domnii, şi cum s-au îmbogăţit, şi cum nu-i băga în seamă şi numai batjocoresc. Iar mai vîrtos pizmuia Băleanul, căci nu l-au pus ban mare la Craiova. Deci aşa sfătuindu-se în toate nopţile, dat-au Dumnezeu de prinseră cei 3 boiari de veste mai timpuriu şi degrab merseră la Antonie-vodă de-i spuseră şi să rugară să le facă judecată dreaptă cu Băleanul şi ceata lui. Şi de-i va afla că au călcat jurămîntul sau au făcut lor vrun rău, atunce să paţă după vina lor. (*Letopiseţul cantacuzinesc*)

12. [...] Venind Gligore-vodă domnu în urma tătîne-său, au găsit ţara stricată, fărîmată de atîta răotăţi ce-i venise asupră, de nebuniile rumânilor şi den rea chiverniseala domnilor. Costandin-vodă o au purtat rău. Mihnea-vodă mai rău şi mai cumplit, şi datorie multă rămăsese de la Mihnea-vodă făcută. Ci să mira ce să facă: haraciul împărătescu va să-l dea, au datoriile va plăti, au ţara să îndrepteze; ci-i era toate împotrivă. Ci într-acestea, după nor veni şi senin, după multă răotate şi foamete ce era, şi ciumă, au dat Dumnezeu pace şi bişug în toate şi sănătate – că s-au făcut grîu mult, mei mult, vin şi alte bucate, cu care-şi rădică săracii nevoile [...] (*Letopiseţul Bălenilor*).

13. După moartea lui Ștefan vodă cel Tînăr, strînsu-s-au boierii și țara de s-au sfătuit pre cine vor alege să puie domnu, că pre obiceiul țării nu să cădiia altuia domniia, fără carite nu vrea fi sămînță de domnu. Și iscodindu unul de la altul, aflatu-s-au unul de au mărturisit că au înțeles din rostul mitropolitului, carile s-au fostu savîrțit mai nainte de Ștefan vădă și fiindu Ștefan vodă bolnav la Hotin, au lăsat cuvîntu, ca de să va săvîrși el, să nu puie pre altul la domnie, ci pre Pătru Măjariul, ce l-au poreclit Rareș, dipre numele muierii ce au fostu după alt bărbat, tîrgoveț din Hîrlău, de l-au chiemat Rareș. Așa pre Pătru afîndu-l și adeverindu-l că iaste de osul lui Ștefan vodă, cu toții l-au rădicatu domnu, ghenuarie 20 (Gr. Ureche, *Letopiseţul Șării Moldovei*)

14. Printr-acestee războaie cu noroc, semețindu-să Pătru vodă, gîndi ca să facă războiu cu leșii. Și pentru pricină, ca să nu zică că ieste fără cale, trimise soli de pofti ca să-i întoarcă moșiia sa, Pocutiia, care o au fostu vîndut-o domnilor,moșilor săi. Ce leșii nu socotiia că cere cu cale, ci zădărăște loc de price, nici i-au dat ce au poftit, ci s-au întrorsu solii fără ispravă. Văzîndu Pătru vodă că cu rugăminte nu poate scoate moșiia sa, gîndi cu sabiia să o ia. De care lucru aprinzîndu-să de mânie inima lui Pătru vodă de războiu, degrabu strîngîndu-ș oastea, au întratu în Țara Leșască, de au prădat Pocutiia și au arsu satele și tîrgurile (Gr. Ureche).

✎**Test-grilă** la **Gramatica istorică**

1) Elementele autohtone traco-dace formează.....limbii române.
1. stratul
2. substratul
3. suprastratul

2) Elementele slave existente în limba română aparțin .....
1. substratului
2. adstratului
3. suprastratului

3) În limba franceză există un suprastrat....
1. latin
2. germanic
3. slav

4) Elementele de substrat sunt evidențiate prin metoda...
1 comparativ - istorica
2 geografiei lingvistice
3 substituției

5) .... nu participa la formarea unei limbi.
1 Substratul
2 Adstratul
3 Superstratul

6) Conceptul de substrat a fost propus de...
1 G. I. Ascoli
2 B. P. Hasdeu
3 A. Martinet

7) Limba este mijlocul.....de comunicare între oameni.
1. artificial
2. accidental
3. articulat

8) Sincronia este ....
1. perspectiva statică asupra limbii
2. perspectiva istorică asupra limbii
3. perspectiva paradigmatică asupra limbii

9) Diacronia este.....
1. perspectiva statică asupra limbii
2. perspectiva comparată asupra limbii
3. perspectiva istorică asupra limbii

10) În vocabularul reprezentativ al românei, termenii moșteniți din latină cuprind:
1. 50%
2. 30%
3. 10 %

11. După câte criterii erau clasificate consoanele în limba latină:
1. 3 (după cantitate, după modalitate, după localizare)
2. 1 (după localizare)
3. 2 (după cantitate, după modalitate)

12. Câte vocale cunoștea latina clasică?
1. 3 vocale
2. 7 vocale
3. 5 vocale

13. Disimilarea este....
1. schimbarea unui sunet care se repetă în același cuvânt
2. dispariția unei vocale neaccentuate
3. adaosul unui sunet la inițiala cuvântului

14. Rotacismul este...
1. suprimarea unui sunet de la inițiala cuvântului
2. schimbarea locului sunetului
3. transformarea unei consoane în **r**

15. Fonetica istorică este numită și:
1. diacronică
2. sincronică
3. fatică

16. Limba română a moștenit din limba latină:
1. 2 numere
2. 3 numere
3. 1 număr

17. Articolul hotărât provine de la...
1. pronumele demonstrativ latin *ille*
2. pronumele demonstrativ latin *illu*
3. pronumele demonstrativ latin *illae*

18. În limba latină se distingeau ... modele de conjugare:
1. 5 modele
2. 3 modele
3. 4 modele

19. Cum are loc formarea gradelor de comparație ale adjectivelor în limba română:
1. pe cale sintetică
2. pe cale analitică
3. pe cale analitică și sintetică

20. După felul desinenței de plural substantivele latinești se clasificau în ...grupuri:
1. 4 grupuri
2. 5 grupuri
3. 6 grupuri

BIBLIOGRAFIE

1. Bădescu Ilona, Limba română veche. Privire sintetică și texte. Craiova: Universitaria, 2009, 205 p.
2. Bădescu Ilona, Elemente de dialectologie nord-dunăreană. Craiova: Universitaria, 2017, 70 p.
3. Bidu-Vrânceanu A., Călărașu C., Ionescu-Ruxăndoiu L, Mancaș M., Pană Dindelegan G., Dicționar de științe ale limbii. București: Nemira, 2001, 608 p.
4. Boohmann Klaus, Stiehler Heinrich, Introducere în istoria limbii și literaturii române. București: Cartier, 2018, 312 p.
5. Corlăteanu N., Melniciuc I., Lexicologia. Chișinău: Lumina, 1992, 176 p.
6. Cvasnîi-Catanescu M., Limba română. Origini și dezvoltare. București, 1999, 74 p.
7. Curs de gramatică istorică a limbii române. (sub red. Lui S. Berejan). Chișinău, 1991, 312 p.
8. Dimitrescu Fl., Introducere în fonetica istorică a limbii române. București, 1967, 174 p.
9. Densuseanu O., Istoria limbii române., Vol. I-II. București: Editura Științifică, 1961, 317 p.
10. Dobroiu, E., Curs de istoria limbii latine. Bucureşti: Universitatea din București, 1994, 183 p.
11. Gheție I, Introducere în studiul limbii române literare. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 189 p.
12. Iacob Niculina, Istoria limbii române literare. https://ru.scribd.com/document/445273693/Suport-de-curs-Istoria-limbii-romane-literare-2013-doc-versiunea-8
13. Istoria limbii române, II, Editura Academiei RSR, București, 1969, 464 p.
14. Hristea Theodor, Sinteze de limba română. București: Albatros, 1984, 383 p.
15. Marin V., Gramatica istorică a limbii române. Chișinău: Lumina, 1993, 159 p.
16. Macrea D., Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române. Bucureşti, 1982, 297 p.
17. Matei, V., Gramatica limbii latine. București: Scripta, 1998, 393 p.
18. Munteanu Ștefan, Introducere în istoria limbii române literare. Epoca modernă. Timișoara, 1974, 291 p.
19. Niculescu A., Individualizarea limbii române între limbile romanice. București, 1998, 181 p.
20. Sala Marius (coord.), Enciclopedia limbilor romanice. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 335 p.
21. Sala Marius, De la latină la română, București: Editura Univers Enciclopedic, 1998, 161 p.
22. Sala Marius, Contribuții la fonetica istorică a limbii române. București Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 193 p.

23. Rosetti Al., Isoria limbii române. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 937 p.
24. Tagliavini Carlo, Originile limbilor neolatine. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, 592 p.
25. Todi Aida, Istoria limbii române: note de curs, București: Editura Universitară, 2008, 215 p.
26. Todoran Romulus, Contribuții la studiul limbii române. Cluj-Napoca: CLUSIUM, 1998, 334 p.
27. Toma Ion, Limba română pentru elevi, studenți și profesori. București: Niculescu, 1994, 217 p.
28. Ungureanu Dan, Istoria limbii române. București: Cartier, 2024, 400 p.
29. Wald L., Sliușanschi D., Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene. București Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, 366 p.
30. http://tinread.usarb.md:8888/tinread/fulltext/cantemir/ist_lrom.pdf